

**CONDIȚIA SCRITORULUI / INTELLECTUALULUI
DISIDENT ÎN ROMÂNIA COMUNISTĂ**

Colocviile revistei „Mozaicul”, ediția a XV-a,
26-27 octombrie 2012, Craiova

Colecția *Exegesis*. Seria „Mozaicul”

Proiect cultural finanțat de
Ministerul Culturii și Patrimoniului Național

Redactor: Roxana Ilie
Copertă: Viorel Pîrligras

Editura Aius PrintEd este recunoscută CNCSIS (2010-2012)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale României

UȚĂ, MIHAI

**Condiția scriitorului/intelectualului disident
în România comunistă/** coord. Daniela Micu, Petrișor Militaru.
– Craiova : Aius, 2012.

ISBN 978-606-562-268-5

I. Micu, Daniela (coord.)
II. Militaru, Petrișor (coord.)

821.135.1-92

© Editura **Aius Printed**, Craiova, 2012
str. Pașcani, nr. 9, 200151
tel./ fax: 0251-596136
e-mail: editura.aius@gmail.com
www.aius.ro

ISBN 978-606-562-268-5

Daniela Micu Petrișor Militaru
(coordonatori)

**CONDIȚIA SCRITORULUI /
INTELECTUALULUI DISIDENT
ÎN ROMÂNIA COMUNISTĂ**

Colocviile revistei „Mozaicul”, ediția a XV-a,
26-27 octombrie 2012, Craiova



Cuprins

Cuvânt înainte 7

I. Incursiuni în istoria disidenței românești.....11

Ion Bogdan Lefter, *Prolegomene la o istorie a disidenței*13

Gabriel Andreescu, *Spre o filozofie a disidenței*.....17

Constantin M. Popa, *Morfologia disidenței*.....31

Petre Opreș, Cezar Avram, *Cazurile generalilor*

Ion Șerb și Ion Mihai Pacepa:

disidență sau trădare? 34

Ana Maria Rădulescu, *Pr. Gheorghe Calciu-Dumitreasa*

sau despre curajul de a mărturisi.

Biografia unui disident 52

Mihai Ghițulescu, *Politologi contra politicii comuniste* 67

Flori Bălănescu, *Paul Goma, între vocația libertății și*

percepția contemporanilor O perspectivă nuanțată

de dosarele de urmărire informativă.....77

Ana-Maria Cătănuș, *Mihai Botez: Portretul*

unui disident solitar.....95

Ana-Maria Jugănar, *Anamneza în scrierile*

lui Paul Goma 108

Adrian Dinu Rachieru, *Ion D. Sîrbu (studiu de caz)*.....118

II. Configurări literare ale disidenței scriitorilor în România comunistă.....111

Gabriel Andreescu, *Adrian Marino. Campania de distrugere a unui model (fragment)*.....125

Daniel Vighi, *Contracultură, subkultură și underground politic românesc în Timișoara perioadei*

„Aktionsgruppe Banat” 132

Sorina Sorescu, <i>Scris-cititul printre rânduri, între mitizare și demitizare. Studiu de caz: romanele lui Augustin Buzura</i>	139
George Popescu, <i>Disidență vs. rezistență prin cultură</i>	157
Cosmin Dragoste, „Când mă plimb/suntem întotdeauna trei“. <i>Configurări literare ale disidenței scriitorilor de expresie germană din România</i>	168
Aurelian Zisu, <i>Tragicul disidenței</i>	176
Gabriel Nedelea, <i>Onestitate intelectuală și disidență</i>	186
Adrian Michiduță, <i>Filosofia românească sub comuniști</i>	192
Toma Grigorie, <i>Perfida libertate a „exilatului intern”</i>	213
Nicolae Marinescu, <i>Funcția etică a disidenței</i>	218
Marcel Răduț Seliște, <i>Semințele democrației românești</i>	220
III. La „Ceas de taină”	211
Gabriel Andreescu: „În definitiv asta învățăm de la comunism, că libertatea de exprimare este fundamentală pentru democrație și pentru demnitatea interioară...”	225
Despre autori	238

Cuvânt înainte

Cea de-a XV-a ediție a Colocviilor revistei „Mozaicul” a avut în centrul atenției un subiect de dezbatere controversat în cercul restrâns al specialiștilor și, de cele mai multe ori, ignorat de opinia publică: *Condiția intelectualului disident în România comunistă*. Din această cauză redacția revistei craiovene a considerat că necunoașterea istoriei recente poate viza manipularea percepției față de istoria literară și culturală recentă (opere literare , reviste, studii și cercetări publicate) și poate avea, de asemenea, implicații asupra identității naționale. Astfel, dezbaterea din acest an s-a fundamentat, pe de o parte, prin prezența directă în cadrul discuțiilor a domnului Gabriel Andreescu, „un disident în carne și oase”, și a domnului Ion Bogdan Lefter, un cunoscător al fenomenului disidenței, ce ne-a oferit în conferința de deschidere o privire de ansamblu asupra disidenței românești din perioada comunistă. Pe de altă parte, publicul participant la dezbateri a putut beneficia de opiniile avizate ale cercetătorilor de la Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului din București și de la Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolaescu-Plopșor”, dar și a specialiștilor în istorie și literatură de la Universitatea din Craiova și de la Universitatea din București.

În alocuțiunea ce a precedat conferința de deschidere, Nicolae Marinescu a remarcat importanța acestui eveniment cultural focalizat asupra unui fenomen istoric (*disidența*) ce pare să îi intereseze doar pe specialiști, dar care, după cum se poate observa la o privire mai atentă, afectează mentalitatea și societatea românească în ansamblul ei: „Acum 174 de ani, în octombrie 1938, Constantin Lecca întemeia la Craiova revista «Mozaicul», prima revistă de cultură din Oltenia cu un program, evident, *pașoptist*. Apoi, acum 14 ani, un grup de tineri de intelectuali craioveni (dintre care o mare parte se află

prezenți aici în sală), avându-l pe Adrian Marino ca *spiritus rector*, și-au asumat un program *neopașoptist*, ca efect al conștientizării că în plan economic, social și spiritual suntem părtași, ca și în momentul de față, la integrarea în structurile europene. Aceasta deoarece administrativ am intrat în Europa, dar din punctul de vedere al *schimburilor de valori* mai avem de lucrat atât în plan economic, cât și cultural. În același timp, suntem conștienți cu toții de faptul că societatea românească are nevoie de multă învățătură, dar ea are nevoie și de mai mult *simț moral*. Motiv pentru care am hotărât că la această ediție a Colocviilor revistei «Mozaicul» să avem ocazia de a vedea și asculta oameni care au avut *curajul să spună ce gândesc* împotriva unui regim totalitar foarte dur. Pe lângă Gabriel Andreescu, Daniel Vighi, membru fondator al „Societății Timișoara” este unul dintre semnatarii Proclamației de la Timișoara, ce s-a născut din necesitatea de a aduce la cunoștința națiunii române adevăratele idealuri ale Revoluției de la Timișoara chiar de către participanții la evenimentele dintre 16 și 22 decembrie 1989. În acest fel noi sperăm ca acele adevăruri pe care specialiștii le publică în tiraje aproape confidențiale vor ajunge la public și ne vor face să înțelegem mai bine viața cum a fost, cum este și cum va fi...”

Volumul de față cuprinde expunerile prezentate la Colocviile revistei „Mozaicul” și este structurat sub forma unui tert: dacă lucrările din prima parte au un conținut preponderent istoric sau memorialistic, cele din a doua parte se raportează mai degrabă la sfera estetică ce, în anumite cazuri, era folosită ca „acoperire” pentru a transmite un mesaj mai mult sau mai puțin subversiv, iar acest mesaj reprezenta simultan și o formă de solidaritate, chiar de complicitate implicită cu publicul cititor în rândul căruia astfel de opere literare aveau un ecou destul de puternic prin caracterul esopic al acestora. Deloc întâmplător cercetările cu caracter istoric și cele cu caracter literar se întâlnesc în *plan moral*, după cum subliniază Nicolae Marinescu în textul conclusiv *Funcția etică a disidenței* de la finalul cărții. Interviu realizat de Liliana Hinoveanu cu domnul Gabriel Andreescu la Radio „Oltenia” Craiova, și publicat pentru prima dată în acest volum, nu face

decât să aducă în atenția cititorilor informații de primă mână și nuanțe absolut necesare pentru a clarifica ce a însemnat fenomenul disidenței în România comunistă.

Autorii ce au contribuit la realizarea acestui volum aduc în prim plan biografii ale disidenței românești, făcând cunoscute constrângerile din perioada comunistă nu numai pentru a da niște exemple veritabile ale unor personalități pentru care libertatea de gândire și libera exprimare reprezentau niște valori morale esențial umane, ci și cu scopul de a promova principiile societății democratice. Tema aleasă spre dezbateră, *Condiția intelectualului disident în România comunistă*, ni se pare cu atât mai actuală cu cât reușim să ne dăm seama că responsabilizarea decidenților din plan cultural este fundamentală atât pentru conștientizarea trecutului recent și alinierea la noile valori europene, cât și pentru creșterea interesului publicului pentru valorile culturale și morale materializate în special prin diferitele instrumente ale culturii scrise. Din această perspectivă, sperăm ca prezentul volum să fie un instrument util de cercetare, o mărturie vie a unor experiențe istorice ce nu trebuie uitate ori ignorate de noile generații, precum și un factor de trezire a conștiinței noastre etice.

Coordonatorii

I. Incursiuni în istoria disidenței românești

Prolegomene la o istorie a disidenței

Ion Bogdan Lefter
Universitatea din București

S-a discutat până acum, la Colocviile „Mozaicul” despre mass-media, despre raportul dintre artă și economie, despre ce se întâmplă la porțile Europei, aici în zona est-europeană, sud-est-europeană, central-europeană, despre fizionomia spațiului public românesc, despre multiculturalitate, despre Europa – exigențe ale integrării culturale, despre relativismul contemporan, despre neopașoptism, despre criza financiară sau de sistem și de valori, și așa mai departe. Tema de acum, „Condiția intelectualului disident în România comunistă”, nu este o simplă operațiune arheologică de flashback, ci este o revizitare a trecutului apropiat, pentru a putea recupera lucruri de care avem nevoie să reconstruim o societate ce se dezvoltă sub ochii noștri, pentru o recuperare a valorilor etice din sfera politică, deoarece disidența a fost un fenomen, inseparabil de politic, al unui regim totalitar.

Subiectul expunerii mele a venit în ideea că, înainte de a teoretiza filosofico-ideologic și conceptual disidența, privim în urmă spre ce a fost ea, ca o acumulare de factualitate, de întâmplări de viață, de nume, de episoade dramatice. Privind către această istorie a disidenței românești anti-comuniste, sunt destule de spus, au fost etape istorice, n-au fost patruzeci și doi de ani omogeni, anii de istorie comunistă a României, și în fiecare etapă lucrurile s-au întâmplat altfel și s-au manifestat, au simțit imboldul să se revolte și să protesteze și să critice regimul, persoane, grupuri, liste, unele au fost organizații clandestine, în manieră destul de diferită, încă o

dată, în funcție de perioadă. Dar n-aș vrea să intru acum într-o istorie mai detaliată.

De la un punct încolo au început să apară programe politice, arătând o gândire sistematică și o analiză cuprinzătoare a ceea ce este sistemul comunist, putem face aici, bineînțeles, referire poate în primul rând la textul din '77 al lui Paul Goma, de raliere la Carta '77 cehoslovacă și în special în anii '80 încep să se adune și texte și asumări nu doar ale unor gesturi de protest (care, uneori, au avut motivații strict individuale și au fost legate de anumite situații concrete de viață, de slujbă, de familie, asumări intelectuale, putem să le spunem chiar și culturale ale gesturilor de disidență în fața unui sistem, care parcursese deja o istorie a sa și intrase într-o fază de diminuare, de criză progresivă), care au dus către implozia regimului. Regimul a fost erodat din interior, evident, și de proteste și de toate aceste lucruri, despre care știm cu toții, uneori i-am întâlnit pe acești oameni extraordinari, care au avut curajul să protesteze, știind că își riscă la propriu viața și că îi așteaptă durere fizică, bătăi și așa mai departe. Plus că, poate ce înspăimântă cel mai mult, un om obișnuit – darea peste cap a vieții cotidiene. Să știi că dacă faci un anumit lucru de mâine, nu se știe dacă te întorci acasă, dacă pe mama, tata, copiii, soția, îi mai vezi, nu îi mai vezi, ce pățesc, ce se întâmplă cu ei la slujbele lor, ce-o să dai de mâncare copiilor zilele următoare, lunile viitoare și multe asemenea chestiuni, care par poate prea *terre à terre*, prea mărunte și care, totuși, ne susțin psihologic până la urmă pe fiecare. În fine, nu e ușor să ne imaginăm cum este să-ți asumi asemenea gesturi și să le duci mai departe.

Disidenții sunt la urma urmei eroii noștri, eroii post-comunismului românesc pentru că atunci a putut să le fie recunoscut ceea ce făcuseră înainte. Și e vorba despre oameni care au acționat în primul rând mai mult în perioada anilor '70 – '80 decât în anii '50 - '60 când, de fapt, represiunea a fost mult mai dură, protestele, poate, au fost și mai riscante, dar a fost o perioadă pe care și în '90, cu atât mai mult astăzi, o percepeam ceva mai îndepărtată. Erau oameni din generații care începuseră să se stingă și de asemenea, protestatarii

anilor '50 - '60 câți au fost, mulți au și reușit, după ce au pătimit mult pentru ce au făcut, să se exileze. Dar au fost și oameni care trăiau printre noi și cărora a putut să li se recunoască imediat meritul acesta extraordinar: Doinea Cornea, Gabriel Andreescu, Radu Filipescu, Ana Blandiana, Mircea Dinescu, Dan Petrescu și tot grupul de la Iași și alții la fel de cunoscuți. Este vorba despre meritul de asumare politică și etică a unor gesturi de opoziție față de un sistem, urmate în post-comunism de traiectorii individuale și de cariere individuale care, uneori, au însemnat demnități publice (de exemplu, Doina Cornea și cu Ana Blandiana și ceilalți au fost invitați în primul Consiliu al Frontului Salvării Naționale). Cei tineri sau de vârstă medie nu știu, fiindcă dacă scădem nu paisprezece, ci douăzeci și trei de ani, trebuie să fim deja destul de copti ca să fi trăit și să ne mai amintim detaliile acestea. Dar mulți dintre ei și-au dat repede seama după câteva zile, după o săptămână-două că acolo ceva e în neregulă și s-au și retras.

Alții au rămas, unii au făcut cariere uneori și cu beneficii destul de consistente, afaceri, alții au rămas marginali, despre doamna Doina Cornea aflăm rar câte ceva de la Cluj, dar intervine din când în când cu asumări de opinii politice funciarmente etice, ceea ce mi se pare absolut admirabil din partea Domniei Sale, azi octogenară. Chiar și când devenise un fel de reper al disidenței românești în partea a doua a anilor '80, tot așa discretă era, o femeie de o bunătate extraordinară și care nu voia să se abată de la ceea ce credea ea că e bine, în timp ce în jur creștea răul. Alții au făcut cariere mai mediatice sau, cum e cazul domnului Andreescu, a avut și o traiectorie post-comunistă extraordinar de interesantă, parcurgând poate două etape, deși există o continuitate și nu se poate face o segmentare foarte netă. Atunci când a început reconstrucția României, imediat după comunism, cei mai mulți dintre intelectuali s-au implicat în special politic și, eventual, sau de foarte multe ori, politico-mediatic, apărând ca intelectuali publici, scriind articole, făcând opinie, participând la emisiuni radio, de televiziune, în timp ce Gabriel Andreescu a ales ani de zile o cale a unui alt tip de reconstrucție complementară politicului. Și anume, el s-a implicat în activismul civic,

devenind în câțiva ani unul dintre principalii sau poate primul expert în drepturile omului și drepturile minorităților în România, cu o activitate extrem de laborioasă, despre care se știe destul de puțin, participant în tot felul de comisii de expertiză, de analiză în țară, în străinătate, membru în diverse organizații care s-au ocupat de drepturile omului și de alte teme conexe, precum drepturile minorităților de toate tipurile (etnice, sexuale etc.).

Pe filiera drepturilor minorităților etnice, el s-a ocupat insistent de raporturile româno – maghiare, în diverse forme, în Ardeal, între România și Ungaria și așa mai departe. Fiind și el un om de științe exacte, ca formație primă, dar asumându-și în anii '80 gesturile acestea de protest politic și etnic și ocupându-se după '90 nu de meseria lui primă, ci de aceste lucruri esențiale pentru o societate în refacere, care avea nevoie să conștientizeze care sunt temele fundamentale ale societăților deschise, avea nevoie să-și asume valori, să accepte diversități, iar cu toată această enormă policromie pe care orice societate o conține, el a mers mai departe și a intrat, să zicem, într-o a doua etapă post-comunistă, și-a dat și un doctorat în drepturi ale minorităților și având, deci, și acreditive, de data aceasta. Astăzi este profesor de științe politice la Școala Națională de Studii Politice și Administrative (SNSPA) specializat în zonele legate de drepturile omului, drepturile minorităților. Deci el a făcut întâi protest politic și atitudine etică sub o dictatură, suportând represii, după care, într-o lume care era liberă, a început să se bată pentru ca drepturile tuturor să fie recunoscute și a făcut aceasta prin civism, activând în organizații, în Comitetul Helsinki Român și așa mai departe. Concluzionând, Gabriel Andreescu este deci un practician al disidenței, apoi un militant pentru drepturi și, într-o a treia ipostază, un profesor și un teoretician al tuturor acestor fenomene.

A consemnat Roxana Ilie

Spre o filozofie a disidenței

Gabriel Andreescu
SNSPA București

Abstract: This essay aims at capturing the authentic emotions through which indignation is transformed into dissidence and making comparison with other dissident people from other countries (István Bibó, Karl Jaspers and Vladimir Bukovski) who played a key role in finding answers.

Key words: dissidence, communism, resistance, political prisoners, Doina Cornea, peace criminals.

Mai întâi, o distincție.

Disidenți și rezistenți

Subliniez diferența, cunoscută de teoreticieni, între „disidenți” și „rezistenți”, între „disidență” și „rezistență”. Iată cazul lui Dumitru Iuga, tehnician la Televiziunea Română care a încercat să înființeze o organizație cu gândul să mobilizeze populația la revoltă, să dea jos regimul comunist. A realizat contacte în diferite localități din țară, erau câteva zeci de persoane care fuseseră puse pe lista lui. Există un plan, un adevărat program... . Evident, a fost descoperit. România de până în '89: nu puteai să scapi de urmăritori dacă stabileai prea multe legături. În 1983 a fost condamnat la 10 ani de închisoare. A făcut mai mulți ani de temniță grea. Radu

Filipescu a ales soluția răspândirii a mii de manifeste împotriva lui Nicolae Ceaușescu. A fost descoperit în urma unei razii. Tot 10 ani de închisoare a primit.

Ca rezistenți, Iuga sau Filipescu au încercat să dărâme regimul, iar pentru acest obiectiv, clandestinitatea era inerentă. Aveau două vieți, de zi, de la suprafață, și viața de rezistent. Spre deosebire de ei, disidentul este cel care își asumă public atitudinea față de regim. O face ca om pentru care drepturile, libertățile tuturor oamenilor sunt importante, la fel de importante cum sunt ale lui însuși. Disidentul are o singură viață, supravegheată până la ultimul amănunt. Nu are cale de întoarcere. După ieșirea din închisoare, Filipescu a continuat critica comunismului, la lumină. După ce a fost rezistent, a devenit disident. Nu există aici o ierarhie: au fost oare mai eficace disidenții, ori rezistenții?

Despre curaj

Imaginea primă despre un „disident” este aceea a unui om curajos. Cu siguranță, nu poți fi un disident-laș. Dar obstacolul principal pe care îl aveau de întâmpinat cei ce doreau să spună public „nu” regimului comunist nu a fost „curajul”, ci cultura supunerii. Oamenii care s-au născut într-un sistem totalitar, sau au trăit zeci de ani sub el, au fost crescuți cu obligația să asculte. Exista o unică autoritate de la care emana adevărul: Partidul. El decidea ce este bine sau rău nu doar pentru societate ci, până la un punct, în viața de zi cu zi a fiecăruia. Copiii erau socializați prin „Șoimii Patriei”, deveneau apoi „Pionieri” și mai departe, uteciști. Nu intrai în partid decât cu implicarea ta, dar erai înscris aproape automat în sindicat. În toate aceste organisme, nici măcar nu te întâlneai cu cineva care decidea cu adevărat. Nu aveai cum să-ți convingi interlocutorii că trebuie și se poate schimba ceva. Totul sosea gândit și hotărât „de sus”.

Dacă ar fi fost vorba despre „curaj”, cei mai activi disidenți ar fi fost cascadorii, boxerii, căutătorii de aventuri. În fapt, doar o acută nevoie de „libertate”, sau de „dreptate”, sau de

indignare putea face pe cineva să accepte tulburarea condițiilor de viață, brutalitățile, până la riscul pierderii vieții. Sau o intensă motivație religioasă, ori naționalistă.

În ce mă privește, a contat lectura cărților eroice, cel mai mult romanele lui Andrei Malraux. Dar mai presus a fost yoga, despre care am aflat la terminarea liceului. Lecția libertății pe care o oferă sistemul yoga depășește orice motivație de tip occidental. Când am avut de făcut gesturi care, simțeam, mă condamnau la moarte, mai precis, când am scris despre Ceaușescu că este paranoic, senil, criminal de pace etc. în texte trimise spre a fi publicate sub numele meu, yoga mi-a adus argumente. Revăd logica gândurilor de atunci într-unul dintre eseurile scrise în 1987, numit „Mișcarea disidentă între Karma-Yoga și inteligență socială.” Îl citam insistent pe Vivekananda, și pentru mine și pentru semenii, după ce meditase asupra textelor lui ani de zile. Purtau cu ele un lirism etic modern: „În formarea caracterului, binele și răul joacă roluri echivalente și, în anumite cazuri, durerea este un profesor mai bun decât fericirea. Dacă se studiază cele mai nobile caractere, pe care le-a produs lumea, cred că putem spune că în majoritatea cazurilor s-ar descoperi că durerea a contribuit mai mult decât fericirea la formarea lor, mizeria mai mult decât bogăția; s-ar constata că loviturile, mai mult decât laudele, au făcut să izbucnească focul interior.”

Despre suferință

O altă mitologizată ar fi cea a suferinței îndurată de disidenți, deplânsă preventiv și în principiu. Or, situațiile disidenților au fost și din perspectiva acestei experiențe diverse, greu de comparat. Într-un fel a trecut prin disidență Vasile Paraschiv, într-altfel Radu Filipescu, distincte au fost istoriile lui Dorin Tudoran și Mircea Dinescu.

Paul Goma a îndurat represiunea epocii staliniste, noi ceilalți, născuți mai târziu, le-am cunoscut doar prin consecințe. Tata a făcut închisoare politică, mama, cu doi copii, a trebuit să părăsească serviciul. Anii `50 au fost unii de mare

sărăcie, dar pentru un copil, lipsurile sunt diluate de minunățiile vârstei. Am trăit deseori precaritatea hranei, iar în ultimul deceniu comunist, frigul (uneori teribil). Dar îmi erau într-o anumită măsură indiferente și oricum, le împărțeam cu majoritatea. După anchete și arestare, am fost amenințat cât cuprinde, dar niciodată bătut. Am stat 31 de zile în arestul Securității din Rahova 37. Am tratat totul ca pe o experiență dorită și iată, împlinită. Închisorile de drept comun din România erau însă îngrozitoare. Nu le-am prins. Ar fi fals să vorbesc despre suferințe fizice, consecința a disidenței, și chiar indecent dacă mă gândesc la marile încercări ale trecutului recent - fenomenul Pitești, Canalul etc.

Erau suferințe, dar cele morale. Cel mai greu de suportat a fost credința că nu îmi voi mai vedea copiii. Apoi, dramele din jur. O colegă a murit pentru că și-a întrerupt sarcina, iar medicii au refuzat să o ajute până nu spune numele celui care a asistat-o. Au rămas un copil de 4 ani, un soț, părinții. Era tânără, era cultivată, avea multe aspirații. Noi clamăm tragedia acelei femei, sau tragedia celor zece mii de femei care au murit, uitând că nu era doar tragedia lor. Ci și a copiilor și familiilor. Putem echivala oare astfel de încercări sufletești îngrozitoare cu necazurile opozanților, pentru îndrăzneala lor? Aș zice că nu. Vorbim prea ușor despre suferințele simbolice, în timp ce nu dăm atenție tragediilor adevărate ale vieții.

Despre disidenți „buni” sau „răi”

Din fericire pentru caracterul lor, disidenții nu au avut după revoluție o soartă privilegiată. După scurta perioadă a includerii (unora) în prima structură de putere (Consiliul Frontului „Salvării Naționale”), a manifestărilor de recunoștință și entuziasm față de acțiunile lor, a urmat marea schismă din 1990: condamnarea de către toți disidenții a noilor structuri de putere simbolizate de președintele de atunci, Ion Iliescu. Fiecare și-a construit apoi drumul lui, vieți care au arătat fiecare, în noile condiții, mai mult sau mai puțin frumos. Ar fi o sărăcire pentru înțelegerea ființei umane dacă

am reciti atitudinile disidenților de dinainte de revoluție în funcție de parcursul lor după 1990, sau invers. Acțiunile lor sunt de apreciat sau de criticat, ca ale oricărei alte personalități publice. „Carierele” fiecăruia au fost, de altfel, atât de diferite. Doina Cornea a continuat impecabil slujirea adevărului. Nu-mi plac nici cuvintele mari, cu atât mai puțin cele „îmbisericite”, dar în cazul ei voi face o excepție, spunând: a continuat cu sufletul și vigoarea unei sfinte. Mircea Dinescu, autorul unor texte anticeaușiste devastatoare, a jucat un rol cheie, în prima parte a anului 1990, în situarea Uniunii Scriitorilor împotriva manifestărilor anti-maghiare. De atunci însă a fost implicat în afaceri deloc limpezi (tipografia destinată Uniunii Scriitorilor) și într-o continuă bătălie cu principiile (vezi toată prestația lui de la CNSAS, începând cu intrarea frauduloasă în Colegiu, implicarea în campanii politice neconforme cu statutul său, până la situarea în ultimii ani în poziții de incompatibilitate). Radu Filipescu a rămas o personalitate luminoasă, Dan Petrescu s-a retras în scrieri care au valorificat stilistica lui formidabilă pentru cauza libertății și lucidității. Paul Goma, care a deschis istoria disidenței românești și a scris romanele esențiale ale protestului anticomunist, insistă astăzi în cruciade pentru care nu are cultura necesară. Meritele sale în istoria societății românești nu-i scuză diatribele batjocoritoare la adresa oamenilor care l-au ajutat sau i-au arătat respect, limbajul care merge de la persiflarea intimităților până la falsificarea faptelor.

Despre unicitatea cazurilor de disidență

Traectoria atât de neașteptată a disidenților după anul 1990 confirmă o realitate care nu cerea verificarea post-revoluție: fiecare disident are o istorie ireductibilă la o alta. Susținerea nu vrea să „valorizeze”, să sugereze cine știe ce excepționalități. Pur și simplu, a trebuit să existe prea multe lucruri desfășurate simultan pentru ca cineva să îmbrace costumul disidenței. Revoltatul avea nevoie să comunice cu lumea liberă, ceea ce restrângea mult numărul amatorilor. Nu

e deloc întâmplător că disidenții din România au trăit în marile orașe. Era mai ușor să fii singur sau, dacă erai înconjurat de o familie, aceasta trebuia să aibă o minimă înțelegere pentru aventura în care o târai. Erau de trecut mai multe teste pe care Securitatea le pregătise refractarilor: să nu te înfricoșezi, să nu poți fi șantajat, să nu poți fi păcălit, să nu obosești pe parcurs.

Și exercițiul teoretic, și cel practic, m-au convins că fiecare caz de disidență a fost extrem de individualizată. Iată și de ce, nimeni nu poate să vorbească în numele disidenților „în general.”

Despre cei care au participat discret la actele de disidență

Nu era suficient să fii indignat, să fi renunțat la viață. Era necesar să găsești o cale ca protestul tău să devină public. Și să se repete. În condițiile regimului totalitar, aducerea unui mesaj personal la condiția de act public presupunea intervenția multor persoane. Trebuia să existe un mare număr de oameni care, din umbră, să permită disidenților să comunice, să primească sprijin, să fie apărați. Sunt de amintit, mai întâi, cei din proximitate, membrii familiei, colegii, iar uneori necunoscuți care și-au manifestat solidaritatea. Pentru mine, și cred că pentru toți, au contat enorm gesturile de prietenie, atât de riscante pentru autorii lor. Am fost înconjurat de atenția Ginei Vieru și a lui Sorin Vieru, Mariane Macri, a lui Elmano Costiner, Costina și Vasile Fulga, Priscila Banu ș.a.

Se adaugă mesagerii, exemplul de opoziție clandestină și eficace împotriva regimului. Fiecare dintre cei care au dus cu ei un bilet, un mesaj către lumea liberă, riscau ani de închisoare. În această categorie au intrat mai mulți decât bănuim. Amuzantă, retrospectiv, povestea celei ce mi-a trecut peste graniță hârtia minusculă ce avea să circule în Occident cu titlul „Le droit d`ingérence” – desigur, ingerința umanitară în afacerile interne ale regimurilor totalitare. Se afla ascunsă într-o țigară, țigara într-un pachet pus neglijent pe bordul mașinii. Împreună cu ea (Nora)

se aflau două cunoștințe. La Viena, au dat cu toții cărțile pe față: fiecare avusese ceva de trecut „dincolo.”

Urmează pe această listă promotorii drepturilor omului din lumea întreagă care valorificau gesturile de protest în străinătate. Fără ei, nu existai ca disident. Unii își făceau meseria, precum redactorii postului de radio *Europa Liberă*. Alții erau voluntarii, corespondenții tăi din exil cu același crez. Ei trebuie considerați co-autorii protestului. Despre meritele lor s-a scris prea puțin.

A contat și apărarea asigurată de autoritățile occidentale disidenților, mecanism central pentru multiplicarea contestației în Europa Centrală și de Est și în Uniunea Sovietică, începând cu sfârșitul anilor '70, adică după Conferința din 1975 de la Helsinki. Nu doar pentru că a ușurat luarea deciziei de către protestatari. Dar aceștia nu au dispărut pur și simplu în închisorile comuniste după primul lor gest. Și-au putut repeta acțiunile, devenind astfel sursă de inspirație pentru semenii. Avem astăzi de gândit elaborat despre oamenii din umbră al căror rol în susținerea activităților de disidență a fost hotărâtor. Prin ei, vocile disidente au putut fi auzite în Vest, dând legitimitate marilor democrații. Fără astfel de voci, lupta mondială între totalitarism și democrație ar fi urmat alt curs.

Despre familie

În anii '70-'80, represaliile asupra familiei refuznicilor erau limitate – cum ar fi târârea soției la interogatorii – și, în primul rând, indirecte. Iată o mare diferență între perioada stalinistă, ori maoistă, și cea a comunismului ultimelor decenii. În zorii totalitarismului roșu, familiile „vinovaților” dispăreau cu ei, în Gulag. Iar despre împușcarea dușmanilor poporului în China, bărbați, femei și copii, ce ar fi de adăugat? O spun în ciuda a tot ce am scris cu privire la „datoria” subiectivă a disidenței: dacă ar fi fost amenințată grav familia, nu aș fi urmat drumul pe care l-am parcurs. Poate aș fi renunțat să am o familie.

Rămâne o întrebare: cum au gândit disidenții, câți au fost și cum au fost, consecințele protestelor lor asupra celor din imediata apropiere? Doamna Cornea l-a implicat pe fiul ei, Leontin Iuhas, într-o activitate care l-a trimis la închisoare, dar reprezintă o excepție. A contat faptul că doamna Cornea era un om religios.

Ce a contat?

Din adolescență știam că nu mă voi acomoda sistemului totalitar. În cartea *L-am urât pe Ceaușescu Ani, oameni, disidență* am rememorat acele detalii care ar explica comportamentul nonconformist de la sfârșitul anilor '70 și acțiunile anti-regim din anii '80. Am avut șansa să nu fac niciodată nici cel mai mic compromis, de genul aplauzelor la vreo manifestație. Am refuzat să vorbesc cu apelativul „tovarășe”, deși la institutul unde lucram mi s-a cerut la un moment dat. Pe la 20 de ani, îmi închipuiam viața în raport cu viitorul protest, cu înfruntarea regimului crud și nedrept în care trăiam. Acceptarea nebuniei din jur mi s-a părut umilitoare, de nesuportat.

La sfârșitul anilor '70, aveam deja contacte care erau urmărite de Securitate. A trebuit să răspund unor interogatorii în 1979 și 1980. La începutul anilor '80, am început să trimit informații la *Europa Liberă*. Am cunoscut-o pe fosta disidentă Carmen Popescu, după ieșirea ei din închisoare. Cel mai serios demers a fost scrierea unor radicale texte anti-ceaușiste, anti-comuniste și trimiterea lor în străinătate (la *Europa Liberă* și prietenului meu ajuns în Statele Unite, Teodor Vulcan) pentru a fi publicate. Câte ceva a fost citit și tipărit după arestarea mea în 1987. Zece dintre aceste texte au fost adunate după revoluție în cartea *Spre o filosofie a disidenței*.¹ Exprimă judecata mea, atunci, asupra acelei lumi și atitudinea care se dorea explicit

¹ Gabriel Andreescu, *Spre o filosofie a disidenței*, Editura Litera, București, 1992.

un act de disidență. Ele reflectă și starea subiectivă a cuiva care, privind în zare, nu zărește decât un zid.

Oamenii din generația mea, în imensa majoritate, și eu printre ei, nu-și închipuiau că vor trăi într-o altă lume decât în cea comunistă; că acest sistem atât de bine controlat de monstrul politic poate să se prăbușească. Nici nu cred că prăbușirea era inevitabilă. S-a întâmplat să cadă. Mai putea dura încă 20-30 de ani, cum supraviețuiesc și astăzi regimurile din Cuba și Coreea de Nord. În acea vreme mă gândeam că mai am un an, doi, trei, zece în față pentru a da vieții un sens. La mijlocul anilor `80, intrasem pe drumul care ducea rapid spre protestul public, deci spre disidență. Încercam să legitimez, pentru mine și pentru ceilalți, în termenii unei filosofii despre viață, viitorul meu statut. Dezvoltam raționamente, dar nu era doar atât. Am fost obsedat ca nu cumva să mă opresc la vreun punct în care mai exista întoarcere.

Unele dintre texte se află mai aproape de o filosofie asupra disidenței. Este cazul eseului intitulat „Spectrul culpei”, dialog cu volumul lui Karl Jaspers despre culpa germană, și cu o scriere a lui Vladimir Bukovski, *Et le vent reprends ses tours*. Cartea lui Jaspers era foarte cunoscută, absolut faimoasă în cultura post-nazistă. Nu știu cât se mai citește astăzi. Jaspers distingea problema culpei germane în patru termeni: culpa criminală (este culpa celor care erau responsabili direct de crimă), culpa politică (cu sensul comun), culpa morală (ce ține de atitudinea individuală) și culpa metafizică (e legată de solidaritatea comunității). Iată cum îi foloseam textul pentru a vorbi despre noi și România lui Ceaușescu:

Suntem obișnuiți să reacționăm la auzul sintagmei crimă de război și să gândim criminalul de război drept stadiul extrem al abjecției omenești. Am fi probabil indignați dacă un criminal de război ar fi lăsat să se plimbe liber printre noi. Câți ar simți dorința să vorbească despre eventualele sale calități? Emoția estetică pe care ar produce-o eventual Wagner sau Monet ucigașului a sute de mii de nevinovați ne face să realizăm cu atât mai bine natura perversă, boala de neiertat a sufletului său.

Textele sunt patetice, dar așa trăiam atunci ce se întâmpla cu mine și cu cei din jurul meu. Continui:

Demnitarii de stat străini nu ar face greșeala de a trimite felicitări sau de a strânge mâna celor pe care colectivitatea îi respinge cu mânie din rândurile ei. Dar unanimitatea, care, în fond, înseamnă standardizarea acestui comportament, dovedește numai într-o anumită măsură posibilitatea condiției noastre morale, poate mai imperios modul în care suntem supuși semioticii colective; altfel cum am putea explica lipsa de sensibilitate a populației românești și a lumii diplomatice față de tragedia care ne înconjoară? În România paranoică nu putem vorbi despre crime de război, dar există în schimb crime de pace; criminalii de pace nu sunt cu nimic mai puțin reprobabili decât criminalii de război. Și dacă, totuși, trebuie să aducem un amendament care să asigure distincția, războiul pare mai curând o circumstanță atenuantă. Care sunt criminalii de pace ai României? Dacă ar fi să egalăm cumva numai fermitatea celor care au judecat Germania nazistă, ar urma să includem șefii organizațiilor criminale, organizațiile însăși, inițiatorii și participanții importanți la proiectarea și organizarea unor crime în timp de pace. Deci, Nicolae Ceaușescu și unii membri ai familiei, conducerea Partidului Comunist Român, membrii guvernului, personaje cheie ale securității sunt criminalii de pace ai acestei epoci.

Am făcut o „teorie” privind statutul de sclav al oamenilor în regimul comunist, pentru a concluziona:

...societatea românească din perioada cultului lui Nicolae Ceaușescu posedă caracteristicile unui sistem neosclavagist, intolerabil la finele secolului XX. Regăsirea întocmai a celor patru criterii definiționale ține de un reduționism obiectiv: reduționismul societății în care trăim. Cultul personalității din anii `80 a dus la degenerarea relațiilor sociale până la o sărăcie infamantă: relațiile dintre o populație de sclavi și câțiva stăpâni. Aceasta este marea culpă împotriva societății de care, în oglinda adevăratei istorii, Nicolae Ceaușescu și mandarinii săi nu vor fi absolviți.

Dialogul cu Jaspers era chemat să explice ce anume avem de făcut, ce are de hotărât persoana individuală care trăiește într-un sistem totalitar. Dar el explica mai curând motivațiile. Legitimarea acțiunii a găsit mai multe resurse în volumul lui Vladimir Bukovski amintit, interzis desigur la noi, dar împrumutat, alături de altele, de la Sorin Vieru. Vladimir Bukovski ironiza teoria pasivității pe care o tot auzea repetată în jurul lui. Preluasem lunga lui serie de argumente ce legitimau supunerea. Reproduc o parte:

Ce aş putea face eu singur? (Dacă toată lumea ar face-o, atunci și eu...) Dacă nu sunt eu, va fi un altul (Iar cu mine, e mai bine; voi face mai puțin rău). Pentru a salva esențialul trebuie făcute compromisuri, concesii și sacrificii... Trebuie servită Rusia (evident se putea înlocui: România). Comuniștii vor dispărea de la sine, într-o zi sau alta. (Aceste argumente erau răspândite mai ales între savanți și militari.) Este necesar să fie păstrate valorile eterne, să fie create valori nepieritoare ale științei și culturii și toate aceste proteste nu fac decât să ne îndepărteze de scop. Nu trebuie în niciun caz protestat în mod deschis: este o provocare care nu poate decât să irite autoritățile și asta va duce la pedepsirea inocenților. Protestele publice fac jocul partizanilor liniei dure a Biroului Politic (putem spune: incită la duritate familia Ceaușescu) și împiedică „porumbeii” să încerce o liberalizare. Protestele publice îngroapă progresele liberalizării care s-ar putea realiza numai cu ajutorul marii politici și a diplomației secrete. A protesta pentru fleacuri, nu înseamnă decât să te demaști. Trebuie să te ascunzi. Când va veni momentul decisiv, atunci da! Dar, așteptându-l, să ne camuflăm! Da, dar nu acum, acum este cel mai rău moment: soția este însărcinată, copiii îmi sunt bolnavi, trebuie mai întâi să-mi susțin teza, fiul meu trebuie să intre la universitate ...(și așa mai departe... până la sfârșitul vieții.) Cu cât va fi mai rău, cu atât e mai bine. Este necesar ca toate ineptiile regimului să fie duse până la absurd. Atâta timp cât nu se va umple paharul, poporul nu va înțelege ce se întâmplă.

Sintetiza lui Bukovski privindu-i pe ruși făcea parte din folclorul întregii lumi comuniste. O auzeam și eu, adaptată la context, în jurul meu. Încercam să-i răspund:

Evident, acțiunea individuală poate să pară, și este de cele mai multe ori, asemenea unei picături de apă care are de înfruntat un ocean... Și totuși, istoria se face prin individualități... Nu există un motiv absolut care să facă din eficiență o condiție a implicării individuale. Acțiunea individuală este o premisă a rezultatului. Individul are de luptat cu dilema datoriei dată de posibilitate, nu (sau nu neapărat) cu cea față de certitudine. De ce aderăm la cerințele determinismului? Condiția umană ne obligă să răspundem solicitărilor șansei.

Un fel de concluzie:

Nu există dinamică socială, în afara implicării individuale. Privind detașat peste umerii istoriei, vom descoperi mase de oameni în rolul unor simple anexe, de simpli spectatori, dar în noi se joacă drama asumată de oricare dintre cei care au trebuit să existe pentru ca istoria să nu rămână pe loc.

M-am luptat cu pretenția de a legitima pasivitatea în numele valorilor eterne, a creațiilor nepieritoare din cultură și știință. „Rezistența prin cultură”, cum i-am spune astăzi. Citez gândurile de atunci:

Cum își poate justifica un cercetător român concesiile în numele științei când umilirea insuportabilă a lumii științifice românești a compromis activitatea acesteia pentru zeci de ani de acum înainte? Cum să oferim încredere artistului care reclamă retragerea în turnul de fildeș, ca apoi să asculte timid de capriciile puterii? Ce satisfacție rămâne unui arhitect a cărui construcție poate fi în orice moment pulverizată de iresponsabilitatea unui cârpaci?

Sau:

Protestele împotriva confiscării de către un regim politic a libertății de expresie, a libertății de comunicare, de inițiativă și cooperare, protestele împotriva imixtiunii în viața per-

sonală și în viața de grup condiționează direct șansa perpetuării marilor valori. Ele însele indică de altfel prezențe ale surselor perene, reușita lor sprijină creația științifică și culturală. Truisme și condiționări asupra cărora apărătorul liniștii publice nu se poate înșela. Îi rămâne atunci să mistifice. Dar evident, pentru foarte mulți problematica etică, pe care am discutat-o, nu se poate pune. Nu are nici măcar forma aceasta pregătită pentru autoînșelare. Reflexul autoconservării în sensul cel mai strâmt al actualității biologice rămâne pentru ei principalul impuls. Activismul lor social, expresia foamei de a fi, adâncă chemare de a exista, în ciuda a orice și împotriva a orice, se lasă ușor pervertite în labirintul tenebros creat de regizorii puterii. Cei care nu văd și ceilalți care nu pot, trăiesc în tăcere dezastrul. Tăcerea a fost și ea o formă de protest. Alte popoare și-au îngropat în ea conducătorii netrebnici, poporul român s-a îngropat în tăcere pe sine însuși.

Astăzi, gândind problema pasivității, a culpei colective, aș intra probabil în dialog cu opera unui admirabil gânditor maghiar, István Bibó. I-au apărut și în română câteva texte, dar au trecut neobservate, deși ar fi trebuit să fie tradusă în întregime. Un proiect de operă integrală, început prin anii `90, finalizat acum circa cinci ani, circa o mie de pagini în română, a bătut pasul pe loc. Aflu astăzi că volumul va apărea la editura „Curtea Veche”. Îl invoc pe István Bibó cu privire la eseul său despre problema evreiască în Ungaria, înaintea și în timpul războiului. Pasajul, de o mare generozitate, reflectă atitudinea unui umanist. Nu doar pentru că autorul iubește oamenii, dar îi adaugă înțelegerea complexității ființei umane și a societății. Citez:

...știm și constatăm cu toții că această societate, această țară nu este în fond nici de rea credință, nici indiferentă, nici lipsită de inteligență, ba mai mult, în ciuda tuturor aparențelor nici măcar lașă. În schimb umanitatea, compătimirea și curajul nu sunt calități în sine și individuale, ele depind în mare măsură de situația socială.

István Bibó, filosof și jurist, a marcat cu competență tema dificilă pe care și-a asumat-o.

Este exclusiv o imagine romantică faptul că umanismul sau curajul unei țări, societăți sau comunități constă în multitudinea sfinților altruiști care sfidând orice pericol, pot fi trimiși în luptă. Desigur, umanitatea și curajul implică și trăsături individuale, dar posibilitatea, evidențierea acestora depinde de condițiile oferite de comunitate, de faptul că reputația activă a acelei comunități este sau nu în stare să impună norme de conduită, cu o solidă valoare morală în locul forțelor de dezagregare sau a celor haotice, norme care sunt obligatorii, având rol de direcționare, privind atitudinea structurilor vizibile sau invizibile ale comunității, dacă este sau nu în stare să asigure elanul pasiunilor morale pentru pornirile ofensive ale celor curajoși, din punct de vedere fizic, iar pentru cei bine intenționați dar indeciși, pentru tinerii timizi și comozi, ariergarda privind consimțământul, sprijinul și solidaritatea comunității.

În anii `80, când vroiam să vorbesc despre o filozofie a disidenței, nu aveam nici competențele, nici înălțimea intelectuală a lui Bibó, nici nu puteam să mă raportez la subiectul disidenței de la distanță. Gândirea despre care am vorbit anterior era esențialmente o formulă acuzatoare, de atitudine, îmbrăcată într-un costum excesiv intelectual. Cred astăzi că atunci era mai important să fii disident, decât să faci teoria disidenței. O autentică filozofie a disidenței poate fi construită de abia acum.

Morfologia disidenței

Constantin M. Popa

Revista „Mozaicul”

Dintotdeauna au existat rebeli, opozanți, conspiratori, „căzuși”, proscriși, fenomenul disidenței depășind spectaculos definițiile tranșant-restrictive de dicționar. Însă nu din partea tomurilor lexicografice, fie ele oricât de prestigioase, trebuie să așteptăm răspunsuri decisive în legătură cu dialectice individ – colectivitate. După 1989, conceptul de disidență condensează accepții ce par ireconciliabile în diversitatea lor, dar subsu-mându-se toate ideile de împotrivire la opresiune, manipulare, interdicții de tot felul.

Apar, în ultima vreme, încercări de a se recunoaște acest fenomen – grevat de o anume ambiguitate – diacronicitatea. Cercetătorii dedicați domeniului vădesc o mai mare detașare față de exigențele polemice, tentând astfel obiectivitatea. Se conturează și o filosofie a disidenței, cu toate că destui inși lipsiți de uneltele inteligenței teoretice se străduiesc să scoată radical din sfera dezbaterii și a reflecției critice o realitate ce le produce iritare și, mai rar, e drept, coșmaruri, cu alte cuvinte să-i conteste însuși existența.

Miza studiului aplicat ar reprezenta-o identificarea tipurilor de disidență (ideologică, politică, literar-artistică etc.) și nu aceea a indivizilor. Același lucru se întâmplă în cazul percepției cetățeanului obișnuit care, de cele mai multe ori, în loc să-i recunoască individual pe adevărații disidenți, îi uită pe toți cu o suspectă ușurință. Un astfel de disident cred că a fost și esteticianul Liviu Rusu care, în public, (sunt martor), la cursul său de *Literatură universală și comparată*, după ce revenise la catedra universitară (nu știu cu ce preț) în 1961,

declara că este adeptul filosofiei idealiste și declanșa bătălia pentru reconsiderarea lui Titu Maiorescu.

Formele de manifestare ale reacțiilor umane în contextul regimurilor totalitare demonstrează precaritatea diviziunilor pedante. Fiecare atitudine de viață revelează un caz particular, poartă accente proprii, de la nonconformism, frondă, la disidență și insurgență.

Semnificativă este, fără îndoială, situarea în raport cu centrul de putere. Pe de o parte, notorietatea asigură o marjă de protecție celui ce are curajul să spună nu, pe de altă parte, cei ce poartă „amprenta fecundă a marginalității” (Ioan Stanomir) beneficiază de o mai mare libertate de acțiune, sustrăgându-se vigilenței organelor represive. Numai că în condițiile României postbelice supravegherea, urmărirea, detenția, tortura și chiar suprimarea fizică aparțin practicii curente a Securității. Dan C. Mihăilescu vorbea despre „inventivitatea diabolică” a acestei instituții perverse care, în timp, și-a rafinat metodele și mecanismele, punând în operă malefica rețea de ofițeri operativi, agenți, „surse” și informatori. Pentru cunoașterea întregului sistem, date concrete, ferite de supoziții arbitrare, conțin cărțile semnate de Clara Mareș (*Zidul de sticlă. Ion D. Sîrbu în arhivele Securității*), Simona Maria Pop (*Adrian Marino. Obsesia trecutului*) sau Ioana Diaconescu (*Scriitori în arhiva CNSAS. Intelectuali urmăriți informativ, arestați, condamnați, uciși în detenție: 1946-1989*). Cultivarea suspiciunii generalizate, presiunile exercitate asupra persoanelor supravegheate, profanarea intimității prin microfoane ascunse, anchete menite intimidării, înscenări compromițătoare, false recompense din categoria capcanelor „traversării cortinei” aparțin arsenalului agresivității instituționalizate.

Căderea omului în condiția de obiect/„obiectiv” se perpetuează și azi prin exercițiul sinistru al inversării rolurilor, torționarii retrăgându-se în aburii inocenței, iar victimele lor fiind acoperite de oprobiul unor vinovății confecționate abil, cea mai frecventă fiind aceea de colaboraționism. În același timp, actualitatea este bântuită de confuzia întreținută cu bună știință între contracultură (Theodore Reszak) și așa-zisa rezistență prin cultură, iar disidența la nivel popular, similară într-

un fel disidenței ficționale (Daniel Cristea-Enache descria modul în care ideologia unică se multiplică și se ramifică politic, devenind literatură, discursul oficial fiind spart și fărâmițat în adevărurile personale ale tuturor personajelor), conduce la ambiguizarea adevărului despre destine cărora li se refuză chiar și o târzie răscumpărare tragică.

Cazurile generalilor Ion Șerb și Ion Mihai Pacepa: disidență sau trădare?

Petre Oprea, Cezar Avram
Institutul de Cercetări Socio-Umane
„C.S. Nicolăescu Ploșor”, Craiova

Abstract: The theme of dissidence is very actual. There are controversial opinions and, of course, a great load of subjectivism. It requires an elucidation which can only be achieved when the archives will be the primary source of the authors' approach. Dissidence in Communist Romania was not so familiar although it has been presented in the media abroad in many cases. You may call into question issues of dissidence of individual, group, government, party or even people with important positions in the totalitarian regime. In this work we bring into discussion the cases of the generals Șerb and Pacepa based on archival documents, memoirist writings etc.

Key words: dissidence, Ion Șerb, Pacepa, generals, conviction, political prisoners.

În luna septembrie 1971, generalul-locotenent Ion Șerb a fost prins în flagrant delict de ofițerii Direcției a IV-a (contrainformații militare) a Departamentului Securității Statului, apoi a fost condamnat la șapte ani de închisoare de către un tribunal militar deoarece a deținut ilegal, la domiciliul său, mai multe documente (printre care s-au aflat două hărți cu însemnări) și a divulgat secrete de stat (spionaj în favoarea URSS). Din condamnarea respectivă, generalul Șerb a efectuat doar patru ani de închisoare – probabil datorită dorinței lui

Nicolae Ceaușescu de a nu tensiona și mai mult relațiile dintre București și Moscova².

Prima știre de presă despre cazul generalului Ion Șerb a apărut la 28 februarie 1972 în publicația britanică „Time”³.

Trei ani mai târziu, după semnarea Acordului de la Helsinki (1 august 1975), cazul generalului Ion Șerb a fost menționat din nou în paginile acelei publicații – într-un articol dedicat analizei politicilor promovate de Erich Honecker, Iosip Broz Tito și Nicolae Ceaușescu față de Uniunea Sovietică, precum și față de Occident – astfel: „The Soviets tried at least once to penetrate the Romanian army and encourage anti-Ceaușescu elements; but the effort ended in failure and embarrassment in 1972, when Moscow’s apparent man in the Romanian army, General Ion Serb, was caught and court-martialed”⁴.

² Ionel Gal, *Rațiune și represiune în Ministerul de Interne, 1965-1989*, vol. I, Editura Do-minoR, Iași, 2001, p. 231-232; Larry L. Watts, *Ferește-mă, Doamne, de prieteni... Războiul clandestin al Blocului Sovietic cu România*, București, Editura RAO, 2011, p. 523.

³ „Povești ciudate au circulat săptămâna trecută despre evenimente misterioase care au avut loc la București. Una dintre acestea s-a axat pe o presupusă executare a unui general român, pe nume Ion Șerb, despre care s-a spus că a fost împușcat de un pluton de execuție deoarece a înmănat rușilor secrete militare. De asemenea, au fost rapoarte despre retrogradări bruște. Unul dintre cei mai puternici lideri ai țării, Vasile Patilineț, și-a pierdut importantul post de secretar al Comitetului Central însărcinat cu apărarea și securitatea internă și a fost numit pe o poziție minoră, de ministru al Pădurilor (*sic!*). Alți doi oficiali, inclusiv șeful propagandei țării, au fost, de asemenea, înlocuiți din funcții...”

Pentru a evita două erori din articolul nesemnat apărut în publicația britanică, menționăm că Vasile Patilineț a devenit ministru al Economiei Forestiere și Materialelor de Construcții la 24 ianuarie 1972, pierzând postul de șef al Secției C.C. al P.C.R. pentru controlul muncii la M.F.A., M.A.I. și Justiție.

⁴ „Sovieticii au încercat cel puțin o dată să penetreze armata română și să încurajeze elemente anti-Ceaușescu, însă efortul respectiv s-a sfârșit cu un eșec și neplăceri în anul 1972, când un om aparent al Moscovei din armata română, generalul Ion Șerb, a fost prins și judecat de curtea marțială”. *After Helsinki: Balkan Jitters [După Helsinki. Démoni balcanici]*, în „Time”, 18 august 1975, Volume 106, Issue 7, p. 3 (Database: Academic Search Premier; EBSCOhost: After Helsinki: Balkan Jitters).

Câteva date privind soarta generalului Ion Șerb, după ieșirea sa din închisoare, se regăsesc în lucrarea lui Ion Mihai Pacepa, publicată în anul 1987, în Statele Unite ale Americii, precum și în volumul generalului Tiberiu Urdăreanu. Potrivit mărturiei lui Ion Mihai Pacepa, generalul Ion Șerb era „șeful Garnizoanei Militare București când a fost contactat de fosta lui amantă din Moscova [...] Celor de la GRU le place să bată fierul cât e cald. *La prima lui întâlnire* cu Șerb, în timp ce Nastasia îi strângea picioarele lui Șerb între genunchii ei, sub masă, [colonelul F. A.] *Musatov i-a cerut niște documente secrete aparent inofensive* [...] Musatov s-a mișcat foarte repede. *A pretins că are nevoie de toate acestea pentru o teză de doctorat. Da' el a scris ceva despre apărarea unei capitale est-europene împotriva unui atac NATO în care se folosesc arme convenționale. A folosit ca exemplu Bucureștiul, iar planurile de apărare ale Bucureștiului îi vor fi de mare ajutor* [...] *Când Musatov a cerut planurile, Direcția a IV-a [a Securității] le-a scos în secret în noaptea aia din seiful personal al lui Șerb și le-a înlocuit cu o versiune falsă, menită să dezinformeze, pe care băieții o au întotdeauna la îndemână* [...] Moscova s-a prins în joc singură [...] [Nicolae Ceaușescu] *A vrut ca Șerb să fie nimic. Dar abia se anunțase public că România nu mai are deținuți politici, astfel că Tovarășul a hotărât să fie drastic pedepsit pentru încălcarea legii cu privire la secretul de stat. Documentele false, pregătite de către Direcția a IV-a, au fost ascunse în casa lui în timpul unei*

În același articol, s-a menționat faptul că Strobe Talbott a informat despre încercările autorităților de la București de a achiziționa în secret armament din Occident, inclusiv avioane americane de vânătoare „Northrop F-5”. Corespondentul publicației „Time” afirmase că discuția despre subiectul respectiv a fost deschisă de generalul Ion Coman, șef al Marelui Stat Major, cu prilejul vizitei pe care a efectuat-o la Washington în luna martie 1975, iar partenerul său de discuție ar fi fost omologul său american, generalul Frederick Carlton Weyand. Reprezentantul SUA s-a arătat interesat de a încheia un protocol de colaborare militară limitată cu România, care să nu includă livrări de armament modern ce putea să ajungă ulterior în mâna sovieticilor și astfel să fie dezvăluite o serie de secrete tehnologice americane.

descinderi clandestine, iar el a fost arestat imediat când au fost găsite.

Din acel moment, cunoșteam cazul Șerb în detaliu. *A fost judecat de curtea marțială în spatele ușilor închise pentru nerespectarea secretului de stat, degradat și condamnat la șapte ani de închisoare.* La câteva zile după proces, *Ceaușescu mi-a ordonat să organizez o operațiune de dezinformare în Occident, răspândind zvonul că Șerb era primul general din blocul sovietic care a fost condamnat ca spion sovietic.* Cu greu s-ar putea găsi ceva mai convingător decât chestia asta, pentru a sprijini [operațiunea] „Orizontul” în Occident, a spus atunci Ceaușescu. Ca prim rezultat al operațiunii de dezinformare, *în februarie 1972 Occidentul a aflat știrea că s-ar putea ca Șerb să nu mai fie general.* Peste câteva zile, Șerb a devenit un caz internațional, iar mass-media occidentală a publicat diverse rapoarte cum că generalul român Ion Șerb fusese arestat și executat pentru că a furnizat informații militare Uniunii Sovietice [...] *Ceaușescu a ordonat ca situația reală a lui Șerb, cunoscută numai de o mână de oameni, să fie păstrată ca unul dintre cele mai mari secrete ale României.* În august 1976, la întoarcerea sa din Crimeea după o întâlnire conciliantă cu Leonid Brejnev, *Ceaușescu a ordonat ca Șerb să fie silit să semneze un acord secret, iar apoi să fie eliberat din închisoare și trimis la muncă într-o gospodărie agricolă departe de București (subl.n.)*⁵.

Fostul șef al Direcției Tancuri și Auto din Comandamentul Infanteriei și Tancurilor (în perioada 1979-1989) a confirmat doar parțial versiunea lui Ion Mihai Pacepa. Astfel, generalul Tiberiu Urdăreanu a relatat faptul că s-a întâlnit la 21 februarie 1979, la sediul Direcției Tancuri și Auto, cu inginerul Cernescu și generalul Ion Șerb, care îndeplinea în acel moment funcția de director al Întreprinderii de mecanizare a lucrărilor din cadrul Combinatului minier de la Rovinari (județul Gorj). Iată cum a fost consemnată întâlnirea respectivă în jurnalul generalului Tiberiu Urdăreanu:

⁵ Ion Mihai Pacepa, *Orizonturi Roșii. Amintirile unui general de securitate*, București, Editura Venus, 1992, pp. 227-229.

„21.02 [1979] [...] Ora 11.30. Primesc vizita unui director din Ministerul Aprovizionării Tehnico-Materiale, inginerul Cernescu, care vine într-o problemă de serviciu. Solicită pentru bazinul minier Rovinari niște autocamioane cu trei diferențiale. A venit însoțit de *directorul Întreprinderii de mecanizare a lucrărilor, generalul-locotenent în rezervă Ion Șerb*. Cu acesta din urmă este o întreagă istorie:

Cândva a fost comandantul grănicerilor, pe când aceștia țineau de ministerul de Interne. La puțin timp după ce grănicerii au trecut la armată, a fost destituit pentru imoralitate, s-a spus. Într-adevăr, era foarte tânăr și prezentabil. A fost apoi numit locțiitorul comandantului la Armata de București. Când generalul Ion Gheorghe a ajuns șeful Marelui Stat Major, Șerb a fost promovat comandant de armată.

În anul 1969, când a luat ființă Comandamentul Infanteriei și Tancurilor, a fost numit prim-locțiitor al comandantului. Am lucrat împreună câțiva ani buni și am colaborat foarte bine, până când a fost scos, judecat și condamnat, se zice, pentru spionaj. După un oarecare timp a fost eliberat. L-am regăsit apoi director la o întreprindere importantă, la Rovinari, [în județul] Gorj (subl.n.)”⁶.

La rândul său, generalul Nicolae Pleșiță, fost șef al Direcției a V-a Securitate și Gardă, a declarat în anul 1999 astfel: *„Generalul Șerb a fost demascat ca agent al rușilor. [Români] l-au închis la Aiud. Când l-am arestat, era reprezentantul nostru în cadrul comandamentului Tratatului de la Varșovia. [Șerb] A fost pus să sustragă documente, hărți și să le dea rușilor. L-am prins în flagrant. [Nicolae] Ceaușescu s-a explicat cu Brejnev, iar la proces i s-a reproșat lui Șerb doar încălcarea regulilor de folosire a documentelor secrete. Era o măsluire ca să nu se cunoască adevărata cauză.*

⁶ Tiberiu S. Urdăreanu, *Jurnal 1978-1988*, Editura Militară, București, 2004, p. 76; Petre Opreș, *Cum a fost adoptat Regulamentul de funcționare a Direcției de Contrainformații*, în „Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, an VIII, nr. 4 (30)/2005, p. 37.

Rușilor le-a convenit să nu-i demascăm printr-un proces, dar n-au încetat activitățile contra noastră (subl.n.)”⁷.

De asemenea, analistul american Larry L. Watts s-a străduit să descrie cazul de spionaj al generalului Ion Șerb, astfel: *„El fusese recrutat în timp ce era prizonier în URSS și antrenat ca ofițer de securitate, în perioada războiului; s-a întors în România cu Divizia „Tudor Vladimirescu” și a continuat să fie instruit în „academia militară” sovietică. Mai mult, pentru că urmase cursuri de instruire în domeniul informațiilor în Uniunea Sovietică, el a făcut carieră în Securitate, ajungând până la funcția de adjunct al șefului Consiliului pentru Securitatea Statului (sic!), precum și ministru-adjunct de interne, sub Alexandru Drăghici, înainte de căderea acestuia în dizgrație, după care a fost reîncadrat ca ofițer, în forțele armate române.*

Șerb și Romanov se aflau în termeni foarte buni. Romanov, care fusese prim-adjunct al comandantului Districtului militar Moscova (garnizoana Moscova), înainte de numirea sa, în mai 1966, la București, [în funcția de reprezentant al comandantului suprem al Forțelor Armate Unite ale Organizației Tratatului de la Varșovia pe lângă armata română] cunoștea foarte bine slujba și responsabilitățile lui Șerb. *Șerb a susținut în timpul interogatoriilor că Romanov îl abordase la recepția de la ambasada sovietică, dată cu ocazia aniversării revoluției bolșevice din [7] noiembrie 1970, la un moment de vârf al campaniei de presiune (și dezinformare), exercitată de sovietici asupra României, referitor la participarea la manevrele [Organizației] Tratatului [de la Varșovia]. Câteva luni mai târziu, Romanov i-a înmănat „o listă de cumpărături”. După aceea, Șerb s-a întâlnit cu Romanov la Constanța, la o inspecție a Diviziei 9 de tancuri (sic!), unde i-a dat lui Romanov informații asupra „recentei înființări a două mari unități de mecanizate”, special destinate să combată o incursiune [în România a unităților militare din] URSS – Tratatul de la Varșovia,*

⁷ Marian Oprea, Viorel Patrichi, *În culisele Securității cu și fără generalul Pleșiță*, București, Editura LUMEA Magazin, 2004, pp. 86-87.

precum și „desfășurarea regimentelor acestora”. Aceasta confirma informațiile generale sovietice și oferea detalii care lipseau Moscovei. Generalul sovietic și-a exprimat gratitudinea „pentru informațiile primite, ca și pentru promisiunea că ar putea avea și altele, pe viitor”.

Conform transcriptului interogatoriului lui Șerb, *el s-a întors la București, în mai 1971* (după ce a mai participat la o inspecție la Iași), *și a pus pe hârtie ceea ce își mai amintea din planul de acțiune al armatei, din 1968, așa cum îi ceruse ofițerul GRU. Acest „plan de reacție al armatei române, în cazul forțării liniei Prutului, printr-o invazie similară cu cea din Cehoslovacia” i-a fost dat lui Romanov în aceeași lună. La contactul următor, Șerb i-a furnizat generalului sovietic informații referitoare la „misiunile Diviziei 9 și Diviziei 10 din Dobrogea și câmpia Bărăganului, inclusiv podurile care urmau să fie distruse, în cazul unui atac sovietic”.*

Romanov a cerut, de asemenea, și a primit dosarele de cadre ale câtorva comandanți militari, printre care generalul Vasile Milea, pe atunci comandantul Gărzilor Patriotice, și generalul Nicolae Militaru, care îi va urma lui Șerb la comanda Armatei a II-a (Regiunea București) și în funcția de comandant al Garnizoanei București. Militaru, care fusese și el antrenat și recrutat de spionajul militar sovietic în URSS, va fi prins în flagrant în timp ce trimitea informații către GRU, în 1978. Arestarea generalului Șerb, în septembrie 1971, fusese, se pare, doar vârful icebergului (sic!), cu toate că rapoartele care ajunseseră la serviciile SUA, cum că arestarea lui fusese însoțită de arestarea altor 40 de ofițeri de stat-major, fuseseră exagerate prin măsurile active sovietice, pentru a crea imaginea unei semnificative opoziții prosovietice în armată (subl.n.)⁸.

Totodată, ca urmare a consultării volumului editat de Mihai Pelin în 1997, analistul Larry L. Watts a considerat neadevărate detaliile cazului de spionaj al generalului Ion Șerb

⁸ Larry L. Watts, *op. cit.*, pp. 521-523.

prezentate de Ion Mihai Pacepa în lucrarea pe care a publicat-o în SUA⁹.

În opinia noastră, declarațiile lui Ion Mihai Pacepa trebuie privite cu foarte multă circumspecție deoarece nu este pentru prima dată când informațiile pe care le-a oferit acesta nu concordă cu evenimentele care au avut loc în anii '70-'80¹⁰. În acest sens, se cuvine să menționăm cel puțin un exemplu inedit, în concordanță cu ideea pe care am afirmat-o. Astfel, după încheierea reuniunii Comitetului Politic Consultativ al Organizației Tratatului de la Varșovia (Berlin, 2 decembrie 1970), Nicolae Ceaușescu a discutat cu Leonid Brejnev despre posibilitatea construirii în România a unei uzine pentru producerea de diamante sintetice.¹¹ Liderul român a solicitat sprijinul Moscovei deoarece, în acel moment, URSS se situa, pe plan mondial, pe locul al II-lea în privința producției de diamante (9,5 milioane de carate), iar specialiștii sovietici aveau tehnologia necesară prelucrării diamantelor naturale și a fabricării pe scară industrială a diamantelor sintetice¹².

⁹ Comp. Ion Mihai Pacepa, *Red Horizons*, Regnery Gateway, Washington D.C., 1987 [ediția în limba română: *Orizonturi Roșii. Amintirile unui general de securitate*, București, Editura Venus, 1992]; Mihai Pelin, *Culisele spionajului românesc: DIE 1955-1980*, București, Editura Evenimentul Românesc, 1997.

¹⁰ Vezi, de exemplu, Ioan Scurtu, *Împotriva falsificării istoriei*, duminică, 11 septembrie 2011, <http://www.art-emis.ro/analize/595-impotriva-falsificarii-istoriei.html> (accesat la 24 septembrie 2011).

¹¹ La reuniunea din 3 decembrie 1970 a Comitetului Executiv al C.C. al P.C.R., Nicolae Ceaușescu a declarat astfel: „*Le-am pus problema să ne dea uzina de diamante artificiale și, în principiu, au fost de acord să ne-o dea. Brejnev a spus că sunt de acord să ne-o dea. Sigur, a spus că putem cumpăra de la ei. Noi i-am răspuns[:] sigur, cumpăratul este cumpărat, dar vrem să facem uzina noastră, ne trebuie mult. Au spus că ei au o uzină bună și ne-o dau. Au văzut că putem să o luăm și de la americani. Ne-au spus că ei fabrică jumătate din producția de diamante artificiale a lumii (subl.n.). Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (în continuare se va cita S.A.N.I.C.), fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie, dosar nr. 110/1970, f. 12.*

¹² Horia C. Matei, Silviu Negruț, Ion Nicolae, Nicolae Șteflea, *Statele lumii. Mică enciclopedie*, coord. Mircea Malița, ediția a II-a, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 569.

Leonid Brejnev a fost de acord cu propunerea lui Nicolae Ceaușescu și, după aproape patru ani de la reuniunea de la Berlin a Comitetului Politic Consultativ, la București a luat ființă Fabrica de diamante sintetice „Dacia” (cunoscută și sub numele de Unitatea de Producție Specială „Dacia”). O parte din produsele realizate în această fabrică au fost exportate, iar o altă parte au ajuns în uzinele de mecanică fină din România – unde se realizau, în special, produse militare.

În anul 1987, Ion Mihai Pacepa a amintit despre dorința lui Nicolae Ceaușescu de a se fabrica diamante în România, astfel: *„În anul 1975, Ceaușescu mi-a ordonat să obțin tehnologia și echipamentul pentru producerea diamantelor sintetice. Operațiunile de spionaj pe scară largă conduse de către DIE au dat rezultate, iar după doi ani i-am prezentat mostre de diamante obținute experimental, folosind acea tehnologie într-o mică instalație-pilot. Pe neașteptate, Ceaușescu mi-a ordonat să construiesc o „fabrică” pentru a produce în secret diamante sintetice în România.*

- Asta nu e meseria ta, a spus, dar mă tem că nimeni altul n-ar putea s-o facă și în același timp să păstreze secretul.

Am construit uzina așa cum ar fi făcut-o un capitalist, folosindu-mă de o clădire veche, abandonată, în loc să construiesc alta uriașă, bătătoare la ochi și nouă, după cum este moda în blocul sovietic, și am dotat-o cu o mulțime de computere în locul muncitorilor. În toamna anului 1977, uzina era în stadiul testării tehnologice, iar la începutul lui ianuarie 1978 a început producția industrială pe scară largă (subl.n.)”¹³.

În cazul în care comparăm informațiile din fosta arhivă C.C. al P.C.R. cu cele oferite de Ion Mihai Pacepa, constatăm faptul că fostul general de Securitate a combinat în lucrarea sa anumite date reale cu o serie de informații eronate despre programul românesc de producere a diamantelor sintetice. Acest procedeu de inducere în eroare a opiniei publice era caracteristic atât propagandiștilor implicați în Războiul Rece, cât și conducătorilor serviciilor de informații.

¹³ Ion Mihai Pacepa, *op. cit.*, pp. 87-88.

Diferite persoane au afirmat în ultimele două decenii faptul că fostul general de Securitate Ion Mihai Pacepa a dorit să obțină pentru România planurile avionului scurt-curier „Fokker VFW-614” (care era destinat să înlocuiască avioanele An-24 ale companiei „Tarom” și cele două aparate An-24 ale Flotilei 50 Aviație Transport), iar pretextul plecării lui Ion Mihai Pacepa în Republica Federală Germania, la sfârșitul lunii iulie 1978, ar fi fost tocmai obținerea licenței de fabricație a aparatului respectiv de la „Vereinigte Flugtechnische Werke” din Bremen – o firmă vest-germană care realizase împreună cu compania olandeză „Fokker” avionul VFW-614.

La rândul său, Ion Mihai Pacepa a afirmat în anul 1987, în Statele Unite ale Americii, astfel: „Ceașescu mi-a ordonat să mă întorc în Germania Federală pentru a încerca încă o dată să obțin aprobarea Bonnului pentru [a se înființa] o firmă mixtă [româno-vest-germană], astfel încât să poată să înceapă construirea avioanelor Fokker în România și în plus să aibă o deschidere pentru a fura tehnologia de la VTOL (decolare și aterizare verticală – *nota P. Opris*). Aveam la mine mesajele lui personale adresate cancelarului Helmut Schmidt și prințului Bernhard al Olandei, cel mai proeminent membru al consiliului director al Fokkerului, în care aceștia erau asigurați ferm că nici unul din secretele tehnologiei occidentale derivând din această investiție nu va fi împărțit Moscovei”¹⁴.

În opinia noastră, declarația fostului general de Securitate trebuie privită cu rezerve deoarece, potrivit *Notei* întocmite la București și semnată de Vasile Pungan la 8 iulie 1976, companiile „Vereinigte Flugtechnische Werke” și „Fokker” au fost de acord încă din luna iunie 1976 să realizeze în România, sub licență, 100 de aparate VFW-614 (în variantă românească).

În aceeași ordine de idei, societatea mixtă româno-vest-germană, despre care a amintit Ion Mihai Pacepa în volumul său de memorii, a fost înființată în capitala României la 2 iulie 1977, cu un an înainte de plecarea sa în Republica Federală

¹⁴ *Ibidem*, p. 498.

Germania și de celebra sa „defectare” (sâmbătă, 29 iulie 1978).¹⁵

Este greu de crezut faptul că, în anul 1987, fostul general român (considerat a fi un expert în informații și spionaj) nu și-a amintit când anume au fost semnate documentele de constituire a societății respective, în condițiile în care a făcut parte, împreună cu Constantin Stanciu și Vasile Pungan, din delegația de negociatori care au discutat cu reprezentanții firmelor „Vereinigte Flugtechnische Werke” și „Fokker”.

De asemenea, Ion Mihai Pacepa nu a amintit în volumul său de memorii numele altor români implicați în acel proiect (de exemplu, colonelul Vasile Vago și maiorul Ion Denuța), rezumându-se doar la menționarea ambasadorului Ion Morega și a generalului Ștefan Constantin (șeful rezidenței românești de spionaj din Republica Federală Germania).

Pentru a nu fi, probabil, acuzat de faptul că o serie de informații dezvăluite în anul 1987 sunt niște minciuni ordinare, Ion Mihai Pacepa a consemnat la începutul volumului său astfel: „*Convorbirile din această carte* au fost scrise din memorie de generalul-locotenent Ion Mihai Pacepa. *Ele sunt tot atât de exacte pe cât pot fi orice convorbiri neînregistrate, reamintite* (subl.n.)”¹⁶.

Dacă atitudinea publică a fostului general de Securitate nu trebuie să surprindă pe nimeni, nu același lucru s-ar putea spune despre lipsa de reacție a foștilor săi colaboratori. Din păcate, până în prezent nu există nici o mărturie publică a celor implicați în proiectul „Fokker” – probabil din cauza resentimentelor față de Ion Mihai Pacepa. O tentativă de acest gen a eșuat în luna septembrie 1987, la Oradea, fostul maior Ion Denuța declarând ziaristului Liviu Vălenaș astfel: „Ați primit cartea mea de vizită, *poate altădată vom sta de vorbă mai pe larg*, dar nu acum. *Acum*, scuzați expresia, *nu este*

¹⁵ Pentru detalii, vezi Liviu Țăranu, *Afacerea Fokker*, în „Magazin istoric”, anul XLI, nr. 10 (487), octombrie 2007, pp. 50-51; *Ion Mihai Pacepa în dosarele Securității: 1978-1980*, studiu introductiv, selecția documentelor și indice de nume de Liviu Țăranu, București, Editura Enciclopedică, 2009, pp. 36-41, 268-270.

¹⁶ Ion Mihai Pacepa, *op. cit.*, p. 6.

*momentul, degeaba a ajuns dl. [Emil] Constantinescu la putere ... O discuție mai detaliată încubă mari riscuri, pentru mine în mod sigur, dar poate și pentru dvs. ... Trebuie să așteptăm vremuri mai bune și mai normale ... (subl.n.)*¹⁷.

Într-un interviu acordat la Miami (SUA) ziaristei Lucia Hossu Longin, în perioada 26-28 februarie 2009 (interviu evaziv și romanțat, discutabil cel puțin din punct de vedere al acurateței informațiilor oferite și realizat după mai bine de 30 de ani de la evenimentele la care fostul general de Securitate a pretins că a fost martor ocular), Ion Mihai Pacepa a reluat subiectul „Fokker”, declarând astfel: „În 1977, Brejnev a apelat la sprijinul lui Ceaușescu pentru a obține tehnologia și planurile unui avion militar VTOL. Țsta e un acronim în limba engleză pentru avioane cu decolare și aterizare verticală. Avionul în cauză era produs de compania germano-olandeză Fokker pentru forțele NATO. Ceaușescu s-a angajat să i le dea lui Brejnev. Tiranul era sigur, sigur că așa-zisa lui independență față de Moscova va convinge conducerea Fokker să fie de acord cu o societate mixtă creată în România pentru a produce acolo avionul de pasageri Fokker 614, pe care Ceaușescu l-a cerut sub pretextul că România are nevoie de un avion care să poată decola pe orice teren, inclusiv pe iarbă, nisip și așa mai departe; că România nu are suficiente aeroporturi și că Fokker este ideal pentru România – și nu numai pentru România, ci pentru o groază de alte țări în curs de dezvoltare.

Realitatea este că întreaga istorie cu Fokker 614, pe care Ceaușescu voia într-adevăr să-l construiască, a avut la bază intenția de a infiltra ofițeri DIE la uzinele Fokker din Germania și din Olanda ca să fure tehnologia VTOL cerută de Brejnev. Ceaușescu m-a numit reprezentantul său personal pentru negocieri cu Fokker, care au început imediat. Guvernul german nu s-a grăbit însă să aprobe societatea mixtă, evident, temându-se că tehnologiile cu adevărat ultrasecrete, elaborate de Fokker cu banii alianței NATO, vor lua drumul Moscovei. «Măine te duci în Germania cu un mesaj de-al meu pentru

¹⁷ Liviu Vălenaș, *Cartea neagră a ceaușismului. România între anii 1965-1989*, București, Editura SAECULUM, 2004, p. 47.

cancelar», mi-a ordonat tiranul. Era 23 iulie 1978. Eram în reședința lui de vară de la Neptun. «Bagă în capul pătrat de neamț că Moscova n-o să vadă o iotă din Fokker».

Cu câteva ore înainte, Ceaușescu ordonase ca DIE să organizeze asasinarea secretă a lui Noel Bernard, directorul programului în limba română al Europei Libere, ale cărui ironii la adresa absurdului său cult al personalității îi făcuseră viața un iad [...].

Am plecat, am prezentat mesajul cancelarului Helmut Schmidt, după care am avut întâlnire cu proprietarul companiei „Federal Express”, care voia să cumpere 100 de avioane Fokker. Auzise de întreaga afacere Fokker și știa că sunt reprezentantul României, voia să cumpere 100 de avioane. După care m-am dus la Bremen, să reiau discuția cu Fokker, apoi ambasadorul Morega a dat o recepție în cinstea mea la ambasadă¹⁸.

Ceea ce a omis fostul general de Securitate să menționeze este faptul că Nicolae Ceaușescu era hotărât încă din vara anului 1977 să realizeze avioane BAC 1-11 în România. Astfel, la 4 iulie 1977, într-un raport comun trimis președintelui României de către generalul Ion Coman, Mihai Marinescu (viceprim-ministru, președintele Comitetului de Stat al Planificării), Ioan Avram (ministrul Industriei Constructoare de Mașini), Mihail Florescu (ministrul Industriei Chimice) și Neculai Agachi (ministrul Industriei Metalurgice), se preciza faptul că aparatul mediu curier BAC 1-11 din seria 475 urma să fie construit sub licență în România¹⁹.

În final, Nicolae Ceaușescu a aprobat demararea programului ROMBAC, însă numărul extrem de mic de aparate BAC 1-11 construite în România poate pune sub semnul întrebării eficiența economică a proiectului respectiv. În opinia noastră, este necesar să cunoaștem cheltuielile făcute pentru achiziționarea licenței de fabricație a avionului, costurile mijloacelor și materialelor utilizate în procesul de producție,

¹⁸ Lucia Hossu Longin, *Față în față cu generalul Ion Mihai Pacepa*, București, Editura Humanitas, [2009], pp. 102-103, 122.

¹⁹ S.A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R.* – *Secția Administrativ-Politică*, dosar nr. 6/1977, f. 131.

precum și fondurile pentru manoperă. Toate acestea trebuiau să fie în concordanță cu numărul de avioane (circa 80 de exemplare) care urmau să fie realizate în România. Din păcate pentru autoritățile de la București, au fost construite doar nouă aparate ROMBAC 1-11 (ultimul fiind finalizat în luna aprilie 1989), fapt ce ar fi trebuit să mărească foarte mult prețul de cost pentru fiecare avion construit în țară.

Revenind la cazul de spionaj/ disidență al generalului Ion Șerb, se poate observa faptul că declarațiile generalului Nicolae Pleșiță conțin la rândul lor mai multe inadvertențe. De exemplu, Direcția a V-a de Securitate și Gardă (U.M. nr. 0666 București) nu s-a ocupat niciodată de urmărirea spionilor străini sau de prinderea lor în flagrant delict. Aceste operațiuni erau executate de către ofițerii Direcției a IV-a de Contraintformații Militare (Unitatea Militară nr. 0644 București), în colaborare cu procurorii militari. După felul în care a prezentat faptele respective, Nicolae Pleșiță a utilizat anumite fragmente de informații și a creat o versiune stilizată a evenimentelor, în care propria persoană a devenit erou principal într-o poveste de spionaj cu happy-end.

Alți membri ai fostei Securități, care au dorit să-și păstreze anonimatul, au contrazis parțial opiniile exprimate de Nicolae Pleșiță și au sugerat (în mod greșit, după părerea noastră) faptul că generalul Ion Șerb a acționat mult timp în folosul serviciilor secrete românești și a adus beneficii deosebite României până în momentul în arestării sale, iar sentința nu a fost îndeplinită tocmai din acest motiv.

În cazul detaliilor prezentate de analistul politic și militar Larry L. Watts, se cuvine să precizăm, în primul rând, faptul că generalul-maior Ion Șerb a îndeplinit funcția de comandant al Trupelor de Grăniceri până în luna noiembrie 1961.²⁰ Este

²⁰ La 3 noiembrie 1961, Biroul Politic al C.C. al P.M.R. a hotărât eliberarea generalului-maior Ion Șerb din funcția de comandant al Trupelor de Grăniceri, în locul său fiind numit colonelul Gheorghe I. Catană, șeful Secției Organizatorice și loțiitor al șefului Direcției Superioare Politice a Armatei. S.A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar nr. 46/1961, f. 3; Gavriil Preda, Petre Opriș, *România în Organizația Tratatului de la Varșovia. Documente (1954-1968)*, vol. I (1954-1961), Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2008, p. 400.

adevărat faptul că unitățile de grăniceri s-au aflat până în anul 1960 în structura Ministerului Afacerilor Interne, însă generalul Ion Șerb nu a fost niciodată „adjunct al șefului Consiliului pentru Securitatea Statului” deoarece consiliul respectiv a fost înființat de-abia în vara anului 1967, adică după șapte ani de la mutarea lui Ion Șerb și a unităților de grăniceri de sub comanda sa la Ministerul Forțelor Armate²¹.

În al doilea rând, la Constanța nu a existat niciodată o divizie românească de tancuri. Marea unitate militară menționată de analistul american era, de fapt, Divizia 9 Mecanizată „Mărășești” (comandată în anul 1962 de generalul-maior Dumitru Gafencu,), iar Divizia 10 Mecanizată a avut comandamentul la Iași, nu în Dobrogea sau în Câmpia Bărăganului (unitatea fiind comandată până în februarie 1963 de generalul-maior Gheorghe Crăciun, apoi de generalul-maior Ion Gheorghe – până în luna iunie 1963). Singura mare unitate de tancuri existentă în România până în toamna anului 1968 a fost Divizia 6 Tancuri (comandamentul său fiind la Târgu-Mureș)²².

În ședința din 7 iulie 1969, membrii Prezidiului Permanent al C.C. al P.C.R. au aprobat, printre altele, eliberarea generalului-locotenent Ion Șerb din funcția de comandant al Armatei a II-a și confirmarea numirii sale în funcția de locțiitor al comandantului Comandamentului Infanteriei și Tancurilor. S.A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar nr. 97/1969, f. 5-6.

²¹ Vezi protocolul nr. 2 al ședinței Biroului Politic al C.C. al P.M.R. din 22 ianuarie 1960, *Decretul Consiliului de Stat nr. 710/1967 privind organizarea și funcționarea Ministerului Afacerilor Interne*, referatul cu privire la stabilirea structurii organizatorice a Departamentului Securității Statului (aprobat la ședința Biroului Permanent al Consiliului de Miniștri din 11 septembrie 1967) și protocolul ședinței din 12 septembrie 1967 a Prezidiului Permanent al C.C. al P.C.R. – *Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România*, anul III, nr. 65, partea I, sâmbătă, 22 iulie 1967, p. 564-567; Gavriil Preda, Petre Opreș, *România în Organizația Tratatului de la Varșovia. Documente (1954-1968)*, vol. I (1954-1961), *op. cit.*, p. 294-295; *Idem*, vol. II (1962-1968), Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2009, pp. 310-313, 327-328.

²² S.A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Cancelarie*, dosar nr. 34/1962, f. 69; Petre Opreș, *România în Organizația Tratatului de la Varșovia (1955-1991)*, București, Editura Militară, 2008, pp. 103-104, 114, 136, 139, 298.

În al treilea rând, este puțin probabil ca generalul Ion Șerb să fi avut acces direct la dosarele personale ale generalilor Vasile Milea și Nicolae Militaru deoarece aceștia nu au fost niciodată subordonații săi. Ion Șerb a comandat Armata a II-a și, în aceeași perioadă (1965-1969), Militaru și Milea au condus Armata a III-a (în calitate de comandant, respectiv șef de stat major), iar dosarele respective puteau fi consultate doar de șefii ierarhici (de exemplu, ministrul Forțelor Armate sau șeful Marelui Stat Major), precum și de generalii în cauză (fiecare doar dosarul său). În plus, Nicolae Militaru a avut dreptul să vadă întregul dosar al subordonatului său, Vasile Milea.

Este posibil ca Nicolae Militaru să fi oferit lui Șerb copiile ambelor dosare, acestea fiind făcute până la mutarea lui Militaru de la Armata a III-a la Armata a II-a (iulie 1969). Ulterior, Ion Șerb putea livra copiile respective generalului Gheorghe Pavlovici Romanov, însoțite, eventual, de o scurtă actualizare a datelor personale ale generalilor Militaru și Milea (avansări în grad și numiri în funcții noi etc.).

În ultimul rând, generalul sovietic a avut, într-adevăr, un motiv bine întemeiat pentru a obține rapid detalii despre „înființări a două mari unități de mecanizate”. Ca urmare a invadării Cehoslovaciei de către unități militare din cinci state membre ale OTV (în noaptea de 20 spre 21 august 1968), Nicolae Ceaușescu a aprobat crearea la 11 septembrie 1968 a Diviziei 57 Tancuri, care avea comandamentul la București și i se subordonau cinci regimente nou înființate: R. 28 Tc. și R. 43 Artilerie (în comuna Mihai Bravu, din actualul județ Giurgiu); R. 20 Tancuri, R. 22 Tc. și R. 2 Mc. (la București). După câteva zile, o nouă mare unitate a fost creată la Armata a II-a. Astfel, pentru blocarea Porții Focșanilor a apărut Divizia 67 Mecanizată (Brăila), care avea cinci regimente nou înființate în subordine: R. 301 Mc. și R. 267 Tc. (Galați); R. 267 Art. (Brăila); R. 282 Mc. (Focșani); R. 321 Mc. (Râmnicu Sărat). În același timp, pentru întărirea Armatei a III-a, în scopul blocării Porții Someșului, a fost înființată Divizia 81 Mecanizată (1 octombrie 1968). Aceasta avea comandamentul la Dej și i se subordonau cinci regimente nou create: R. 223 Mc. și R. 230 Tc. (la Baia Mare); R. 221 Mc. (Dej); R. 4 Mc. (Someșeni); R.

315 Art. (Șimleu Silvaniei). De asemenea, s-au înființat Regimentul 27 Tancuri (la Pitești) și Divizionul 42 Artilerie Antitanc (păstrat în rezerva strategică), iar regimentele mecanizate din Diviziile 57 Tancuri, 67 și 81 Mecanizate au primit în organica lor câte un batalion nou înființat de tancuri, un divizion de artilerie și o baterie antitanc.

În primăvara anului 1969 a fost înființat la Brad (jud. Hunedoara) Batalionul 26 Vânători de Munte, în scopul întăririi Armatei a III-a. Concomitent, la Curtea de Argeș s-a creat Brigada 4 Vânători de Munte (subordonată Armatei a II-a). Această mare unitate avea la dispoziție patru batalioane noi (B. 29 V.M. – la Râmnicu Vâlcea; B. 30 V.M. – la Câmpulung-Muscel; B. 33 V.M. – Curtea de Argeș; B. 39 V.M. – Târgu-Jiu), precum și un divizion nou de artilerie de munte (la Târgu-Cărbunești, mutat apoi la Râmnicu-Vâlcea).

După patru luni de la arestarea generalului Ion Șerb, comandantul Forțelor Armate Unite ale Organizației Tratatului de la Varșovia a efectuat o vizită oficială la București. Cu acel prilej, mareșalul Ivan Iakubovski a propus lui Nicolae Ceaușescu înlocuirea reprezentantului Comandamentului Forțelor Armate Unite (C.F.A.U.) în România, generalul Gheorghii Pavlovici Romanov (19 ianuarie 1972). În opinia noastră, este posibil ca propunerea comandantului suprem al Forțelor Armate Unite să fi avut legătură cu implicarea generalului Romanov în cazul de spionaj al generalului Ion Șerb.

Noul reprezentant al C.F.A.U. pe lângă armata română, generalul-colonel A. A. Dementiev, a preluat funcția respectivă în luna martie 1972 și a avut, ca personal ajutător, un locțiitor cu gradul de general, un ofițer translator, un ofițer cu cifrul, un subofițer (care se ocupa de problemele administrative) și o dactilografă.

Revocarea din funcție a generalului-colonel A. A. Dementiev s-a produs în luna august 1976 „datorită încheierii termenului de serviciu în afara graniței”, în locul său fiind numit generalul-locotenent Vasili Karpovici Diatlenko – prim-

loctiitor al comandantului trupelor Regiunii Militare Moscova și, apoi, loctiitor al șefului apărării civile a Uniunii Sovietice²³.

La începutul anilor '80, generalul Vasili Karpovici Diatlenko a fost înlocuit de generalul-colonel V.A.(K.) Makarov, care a locuit mai mulți ani la București. Apoi, funcția respectivă a fost ocupată pentru o scurtă perioadă de către generalul-colonel G. G. Borisov. Îmbolnăvirea sa a determinat retragerea precipitată din acel post în primăvara anului 1989 și numirea generalului-locotenent Alfred Grigorievici Gaponenko în funcția de reprezentant al C.F.A.U. pe lângă armata română²⁴.

²³ Pentru detalii, vezi S.A.N.I.C., *fond C.C. al P.C.R. – Secția Administrativ-Politică*, dosar nr. 3/1976, f. 163-167.

²⁴ General-maior Dumitru Mircea, *Unele aspecte privind relațiile cu structurile militare ale Tratatului de la Varșovia, în România și Tratatul de la Varșovia. Istoric. Mărturii. Documente. Cronologie*, editori: Constantin Olteanu, Alesandru Dușu, Constantin Antip, Editura Pro Historia, București, 2005, pp. 205-206.

***Pr. Gheorghe Calciu-Dumitreasa sau
despre curajul de a mărturisi.
Biografia unui disident***

Ana Maria Rădulescu
Institutul Național pentru Studiul
Totalitarismului, București

Abstract: Gheorghe Calciu Dumitreasa (1925-2006) is an Orthodox priest, one of the clearest examples of the failure the communist ideology claims, to create a new man. He is a confessor, a man who managed to overcome trauma and terror suffered during the first period of detention, re-education policy (1948-1963), to then dedicate body and soul to God and others, the price of freedom and security family paid through a second detention period (1979-1984). Becoming a dissident due to a profound awareness of his pastoral mission, he coalesced around him hundreds of young people who spoke without restraint about materialism, atheism, freedom and religion, as well as the demolition of churches in a period when no other voice of the Church or the rest of society stood up to protest publicly against violations of freedom and of religion committed by the communist regime against the Church.

Key words: re-education, atheism, young, priest, sermons, freedom of believing, dissidence.

S-a născut la 23 noiembrie 1925, la Mahmudia, în Deltă, într-o familie cu unsprezece copii. Mama sa, o femeie simplă, dar foarte credincioasă, i-a inculcat de mic credința în Dumnezeu.

La vârsta de 15 ani, pe când era elev la Tulcea, a intrat în contact cu Frățiile de Cruce. Și-a continuat activitatea

legionară (care, după propriile mărturii, consta în participarea la diverse reuniuni ale tinerilor la care se tratau subiecte ținând de credință, istorie, educație etc.) și în cadrul Facultății de Medicină din București, al cărei student a devenit în 1945. A fost adept al doctrinei legionare, fără să fie însă de acord cu violențele săvârșite de legionari¹.

A fost arestat la 22 mai 1948, alături de mulți alți tineri legionari, și condamnat, prin sentința penală nr. 148/1.02.1949 de Tribunalul Militar București, fără ca acesta să dispună de dovezi, la 8, ani temniță grea, pentru „crima de organizare și participare la organizațiuni de tip fascist, politice și paramilitare”².

În 1949 a fost mutat la penitenciarul din Pitești, intrând în mecanismul reeducării prin tortură, prin care se viza distrugerea fizică, și mai ales, morală a deținuților, obligați să denunțe toate valorile în care credeau: prieteni, familie, noțiunile de bine și de rău, credința în Dumnezeu, și apoi să se prăbușească, trecând de partea „reeducatorilor”, transformându-se din victime în agresori.

Gheorghe Calciu a fost torturat în mai multe rânduri de către Eugen Țurcanu și echipa sa, printre altele pentru că își propusese să se sinucidă pentru a scăpa de „iadul” reeducării. În urma unei bătăi crâncene aplicate de torționari, el, care era deosebit de inteligent și avea o memorie fenomenală, după mărturiile celor care l-au cunoscut, și-a pierdut parțial memoria, a uitat să citească și nu își mai aducea aminte nici măcar rugăciunea „Tatăl nostru”. În cele din urmă, a fost selecționat de Țurcanu în echipa celor care trebuiau să extindă reeducarea în alte penitenciare, și în 1951 a fost transferat la Gherla³.

Unul dintre colegii săi de detenție, trecut la rândul său prin reeducare, Octavian Voinea, mărturisește despre Gheorghe Calciu că la Pitești acesta „a fost făcut tocătură în

¹ Pr. prof. dr. Mihai Valică, prof. univ. dr. Pavel Chirilă, *Prigoana cea dinăuntru. Încercările dreptilor în Biserica lor*, București, Editura Christiana, 2011, p. 83.

² Ana-Maria Cătănuș, *Forme de disidență în spațiul sovietic și est-european în anii '70-'80. Cazul românesc*, teză de doctorat sub coordonarea prof. dr. Ioan Chiper, susținută la 21 februarie 2012, în cadrul Institutului de Istorie Nicolae Iorga.

³ *Ibidem*.

bătăi și alte chinuri la care a fost supus până i-au întors mintea și i-au format reflexele condiționate dorite de Securitate. Au făcut din Dumitreasa un robot de calitate superioară, întrucât era inteligent și peste măsură de isteț din naștere”⁴. El a devenit, astfel, în urma torturilor, „omul de încredere al ofițerului politic” de la Gherla. Iar conform lui Dumitru Bacu, care l-a întâlnit la Gherla, Gheorghe Calciu „era poreclit «eminența cenușie» a directorului Goiciu” și „era unul dintre cei mai devotați informatori pe care i-a dat reeducarea și care a luat oarecum locul lui Țurcanu”⁵.

Există însă și mărturii care scot în evidență dedublarea morală a lui Gheorghe Calciu în condițiile extreme ale reeducării. Astfel, un fost coleg de detenție de la Pitești, devenit ulterior informator, declara despre el că, spre deosebire de ceilalți acoliți ai lui Țurcanu, evita brutalitățile și că i-a ajutat, atunci când a putut, pe ceilalți deținuți, în ciuda riscurilor la care se expunea⁶.

Gheorghe Calciu a fost implicat în al doilea proces al reeducării, al lotului „Vică Negulescu”, a cărui sentință s-a dat în 1957, în timpul căruia, cu un curaj deosebit, a acuzat autoritățile comuniste că au organizat experimentul reeducării, combătând astfel varianta oficială, conform căreia reeducarea ar fi fost plănuită și executată de legionarii aflați în detenție, fără știrea autorităților, pentru a denigra regimul comunist. Prin urmare, la 25 iunie 1957 a fost condamnat la 15 ani de muncă silnică, prin sentința nr. 155 a Tribunalului Regiunii a II-a Militare București⁷, pentru „acte de pregătire la crima de

⁴ Octavian Voinea, *Masacrarea studențimii române în închisorile de la Pitești, Gherla și Aiud. Mărturii redactate de Gheorghe Andreica*, la <http://www.fericiticeiprisoniti.net/gheorghe-calcium-dumitreasa/565-gheorghe-calcium-a-fost-facut-tocatura-in-batai-pana-a-devenit-reeducat> (20.10.2012).

⁵ Dumitru Bacu, la <http://www.fericiticeiprisoniti.net/gheorghe-calcium-dumitreasa/563-studentul-gheorghe-calcium-de-la-intransigenta-la-reeducare-si-de-la-reeducare-la-sfintenie> (4.11.2012).

⁶ Ana-Maria Cătănuș, *op. cit.*

⁷ Fișă matricolă penală, la <http://86.125.17.36/Fise%20matricole%20penale%20-%20detinuti%20politici/Fise%20matricole%20penale%20-%20personalitati%20publice/Calciu%20Gheorghe%20S/> (20.10.2012).

uneltire contra securității statului” și a fost mutat în Casimca Jilavei, o secție specială a Jilavei, la șapte metri sub pământ, fără lumină naturală și fără aer, unde se practica un regim de deosebit de dur, care viza exterminarea celor 16 deținuți închiși în această zonă. Acolo i-a avut colegi de celulă pe Marcel Petrișor, pe Iosif V. Iosif și pe Constantin (Costache) Oprișan, care a decedat în brațele sale, unul dintre cei mai mari trăitori ai Ortodoxiei în temnițele comuniste, al cărui comportament l-a influențat și pe Gheorghe Calciu.

Transformarea sa interioară profundă a început în timpul anchetelor care au precedat al doilea proces al reeducării când, cu ajutorul credinței în Dumnezeu, a început să depășească traumele reeducării și „a devenit din nou omul care fusese înainte de arestare”⁸. După cum mărturisește Dumitru Bacu, la Jilava Gheorghe Calciu „s-a purtat, aveau să spună apoi colegii săi de celulă, ca un sfânt cu ei, mergând până la sacrificiu”⁹. Astfel, el și-a tăiat venele ca să prelungească viața lui Costache Oprișan, bolnav de TBC, cu plasma rezultată din sângele său adunat într-o gamelă, și l-a salvat pe Marcel Petrișor de la moartea de dizenterie, făcând rost de antibiotice¹⁰.

Părintele Gheorghe Calciu Dumitreasa avea să mărturisească după 1989 despre revenirea sa din traumele reeducării de la Pitești că *refacerea mea a fost mult mai grea decât a altora, pentru că ruptura mea a fost mai mare. Eram un tânăr destul de naiv, un copil de țaran cu o credință puternică, cu o mare încredere în oameni. Eram foarte simpatizat. Chiar după ce am căzut se spunea despre mine „îngerul căzut cu ochii albaștri”, pentru că toată lumea m-a socotit ca pe un înger. Acum eram un înger căzut. Și suferința mea a fost așa de dură și ruptura mea a fost așa de totală, încât eu mi-am revenit mult mai greu*¹¹.

⁸ Octavian Voinea, *op. cit.*

⁹ Dumitru Bacu, *op. cit.*

¹⁰ Marcel Petrișor, la <http://www.fericiticeiprignoniti.net/gheorghe-calcium-dumitreasa/718-netarmuita-daruire-de-sine-a-marturisorului-gheorghe-calcium-pentru-salvarea-lui-marcel-petrisor> (4.10.2012).

¹¹ *Viața părintelui Gheorghe Calciu după mărturiile sale și ale altora*, ediție îngrijită la Mănăstirea Diaconesti, București, Editura Christiana, 2007, p. 57.

După Jilava a fost transferat la Aiud, unde a refuzat să participe la începutul noului tip de reeducare, non-violentă, care s-a practicat aici. „În momentul când a fost solicitat pentru a lua parte la «activitatea cultural-artistică», studentul Calciu a răspuns cu franchețe că el știe ce este reeducarea chiar de la Pitești, refuzând orice altă discuție în acest sens”¹², mărturisește un coleg de detenție al lui Gheorghe Calciu din această perioadă.

A fost eliberat la 15 mai 1963 și i s-a fixat domiciliu obligatoriu la Viișoara, în Bărăgan. A fost grațiat în august 1964 și, pentru că nu a putut să își continue studiile de Medicină, a urmat Facultatea de Filologie Franceză, devenind profesor de liceu.

După eliberare s-a căsătorit cu Adriana Dumitreasa - adoptând și numele acesteia de familie - care i-a dăruit un băiat, Andrei.

În închisoare făcuse jurământul că își va închina viața lui Dumnezeu, că se va face preot dacă va scăpa cu viață, însă după eliberare nu a fost lăsat să se înscrie la Teologie, pentru că fusese deținut. A reușit, însă, în cele din urmă, cu ajutorul patriarhului Justinian, să urmeze și să termine în 1972 Facultatea de Teologie¹³, apoi a devenit profesor de limba franceză și de Exegeza Noului Testament la Seminarul Teologic din București¹⁴. A fost hirotonit în 1973.

La scurt timp după ridicarea domiciliului obligatoriu, Securitatea a început să îl urmărească pe Gheorghe Calciu, măsurile luate de reprezentanții ei în ceea ce-l privește pe acesta fiind detaliate în nu mai puțin de 26 de volume de dosare de urmărire informativă, care acoperă perioada 1966-1985¹⁵. Printre aceste măsuri se numără perchezițiile domiciliare, instalarea de microfoane, interceptarea corespondenței, filajul

¹² Grigore Caraza, la <http://www.fericiticeiprignoniti.net/gheorghe-calcium-dumitreasa/1107-din-iadul-de-la-pitesti-in-exilul-american-golgota-unui-apostol> (4.10.2012).

¹³ *Viața părintelui Gheorghe Calciu...*, pp. 77-79.

¹⁴ *Ibidem*, p. 162.

¹⁵ Ana-Maria Cătănuș, *op. cit.*

permanent, chemarea periodică la Securitate pentru a da informații și pentru a i se compromite credibilitatea.

Profund deranjat de ateismul propagat din ce în ce mai puternic de către regimul comunist, ale cărui principale victime erau tinerii, pe care îl considera o adevărată acțiune de reeducare¹⁶, precum și de presiunea din ce în ce mai puternică exercitată de autorități asupra Bisericii, manifestată prin introducerea de ore de educație cetățenească la Seminar, prin intenția de a muta Patriarhia și Seminarul la marginea Bucureștiului și, mai ales, prin demolarea de biserici începută după cutremurul din 1977, preotul Gheorghe Calciu Dumitreasa s-a simțit obligat, ca slujitor al lui Hristos, să protesteze în mod public împotriva tuturor acestor abuzuri și să le ofere tinerilor o alternativă la materialismul cu care erau îndoctrinați.

La 8 martie 1978 el a ținut prima din cele șapte predici adresate tinerilor în postul Paștelui, la biserica Radu Vodă, paraclisul Seminarului Teologic, prin care milita pentru libertatea credinței, combătea ateismul și materialismul, atât ca ideologie de stat cât și ca atitudine individuală, și protesta împotriva demolării de biserici¹⁷. Îndemnul de a goni materialismul și ateismul din sufletele credincioșilor, formulat în mod direct, cald, nedidacticist, și cu un cert talent literar, precum și insistența asupra necesității întoarcerii la credință, singura care poate asigura adevărata libertate, răzbat ca un fir roșu din cele șapte „cuvinte” adresate tinerilor de către părintele Calciu Dumitreasa. Conștient de imposibilitatea victoriei totale a materialismului asupra sufletelor, părintele Calciu Dumitreasa li se adresa astfel tinerilor, în cel de-al cincilea „cuvânt”: *Te-ai întrebat, tinere, care este rostul tău în lume și dacă rostul său se reduce la ea? Dacă ne-am născut să fim robii materiei, ba încă printr-o justificare filosofică, atunci finalitatea vieții este sclavia. Dacă libertatea noastră se reduce la necesitate sau la logică, atunci libertatea noastră este sclavie [...]. Dacă iubirea noastră se reduce la lupta pentru existență, iar sacrificiul nostru la perpetuarea speciei,*

¹⁶ *Viața părintelui Gheorghe Calciu...*, p. 81.

¹⁷ *Ibidem*, p. 179.

atunci ele nu sunt decât sclavaj. În sfârșit, dacă toate convingerile noastre izvorăsc dintr-o doctrină oficial impusă, atunci ele nu pot fi decât sclavie. Și în toată această înșiruire, tinere prieten, unde este locul sufletului tău? Tu simți că dincolo de materialismul cu care ai fost intoxicat, dincolo de ateismul care îți este impus cu violență ideologică, există ceva mult mai vast, mult mai autentic și mult mai aproape de tine decât tot ceea ce te-a sufocat în această baie materialistă. Spre acel ceva, ca spre o lume visată și bănuită, te împinge duhul din tine [...]. Să știi, prietene, că nicio ideologie ateistă, nicio regulă materialistă, oricât de autoritar ți-ar fi impusă, nu este în stare să ridice un zid total impenetrabil între tine și lumea spirituală. Sufletul nu poate fi făcut prizonier. Este o lege pe care materialiștii o ignoră, spre pierzania lor. În plan spiritual, nu există prizonierat fără speranță¹⁸.

Predicile săptămânale ale părintelui Gheorghe Calciu Dumitreasa - *Chemare* (8 martie 1978), *Să zidim biserici* (15 martie), *Cer și pământ* (22 martie), *Credință și prietenie* (29 martie), *Preoția și suferința omenească* (5 aprilie), *Despre moarte și înviere* (12 aprilie), *Iertarea* (19 aprilie) – au atras câteva sute de elevi și studenți, dintre care mulți proveneau de la facultăți cu profil real, în afara seminariștilor care reprezentau publicul-țintă inițial al „cuvintelor”. Acest public extrem de numeros, menționat și de Radio Europa Liberă, alcătuit din tineri care erau smulși influenței educației ateiste, a deranjat foarte mult autoritățile comuniste.

Motivația care a stat la baza rostirii celor șapte „cuvinte”, disidența lui Gheorghe Calciu Dumitreasa, a fost, în primul rând, una de ordin spiritual, după cum a mărturisit părintele însuși în cea de-a cincea predică, precum și în interviurile acordate după 1989, și a decurs din credința sa firească și profundă în datoria de păstor al sufletelor, din mila și din dragostea sa față de semeni. Astfel, la 5 aprilie 1978 el declara: *Despre aceste lucruri ți-am vorbit în cele patru cuvinte*

¹⁸ Pr. Gheorghe Calciu-Dumitreasa, *Războiul întru Cuvânt. Cuvintele către tineri și alte mărturii*, ediție îngrijită, prefață și note de Răzvan Codrescu, București, Editura Nemira, 2001, pp. 44-45.

anterioare și tot despre ele îți voi vorbi și mai departe. Fiindcă sunt preot al lui Hristos. Pentru că Dumnezeu ne-a descoperit, prin iubire, această taină a lucrărilor Sale. Fiindcă Iisus mi-a poruncit să ți-o fac cunoscută și ție, ca tu să nu poți spune: „Nu am știut!”. Ca să știi că poți să zbori și că numai zborul spiritual este cu adevărat înalt; cel al materiei este ca un zbor cu aripi frânte¹⁹. V-am spus toate acestea pentru că sunt preot, pentru că suntem preoți și ascultăm de porunca lui Dumnezeu, Care spune că lumina nu se ascunde sub obroc, ci ea trebuie să lumineze dinaintea tuturor [...]. Și deoarece Cel ce S-a jertfit pe cruce pentru mântuirea lumii ne-a poruncit să nu ascundem adevărul cel dumnezeiesc. V-am spus toate aceste lucruri ca să înțelegeți că prin credință spargem zidurile și rupem lanțurile primejdiilor, chiar dacă „în lume necazuri vom avea”. Există un război continuu între bine și rău, între dreptate și nedreptate, între libertate și prizonieratul de idei, între puritate și corupție; și toate aceste bătălii se dau pe un singur câmp de luptă, care este **inima omului**. Acestei inimi îi vorbesc, eu, preotul lui Hristos [...] ²⁰. Din când în când se trezește în noi preotul lui Hristos, care asemenea samarineanului milostiv, se apleacă peste cel căzut între tâlhari și, suindu-l pe asinul său, îl aduce din nou în Biserica lui Hristos. Și uită de sine și te consolează, omule al suferinței! Cine, astăzi, se mai poate înduioșa de suferința ta? Cine altul, astăzi, îți mai poate spune, înduioșat de soarta ta, cuvinte de consolare? De la cine mai poți auzi, astăzi, cuvintele lui Hristos: „Veniți la Mine toți cei osteniți și împovărați...” ²¹.

Într-un manuscris confiscat de Securitate înainte de a doua arestare, părintele Calciu Dumitreasa scria că nu încercase să se alăture lui Paul Goma în 1977 pentru că nu îl interesau aspectele politice și că: *Eu nu mă dăruisem decât strict problemelor religioase, care constituiau viața și rațiunea existenței mele. Știam că orice implicație politică ar*

¹⁹ Ibidem, p. 45.

²⁰ Ibidem, pp. 46-47.

²¹ Ibidem, p. 47.

dăuna acestei acțiuni. De aceea, când Goma m-a rugat să mă exprim alături de el în problemele privitoare la ororile din perioada detenției mele – Pitești, Gherla, Jilava – am refuzat. Nu de teamă, nu pentru că aş fi dezavuat acțiunea lui, ci pentru că ea cădea în afara luptei mele pentru credință²². Restrângerea manifestărilor sale disidente la sfera religioasă, la apărarea libertății spirituale, nu era acompaniată în niciun caz de tentația pasivității: *Scopul predicilor mele, dezvăluit public, trebuia să trezească un spirit de opoziție în tot tineretul român al capitalei, fie credincios, fie necredincios, făcând să răsune în el coarda credinței sau a patriotismului, sau și una și alta. Dar această opoziție sau rezistență inițial de ordin ideatic și moral trebuia să devină o opoziție practică, curajoasă, deschisă, în cazul în care s-ar fi trecut la punerea în practică a acestor hotărâri [mutarea Patriarhiei și demolarea a șase biserici pentru construirea centrului civic, n.n.] despre care circulau zvonuri tot mai insistente²³.*

Întrebat după 1989 dacă nu i-a fost teamă să își înceapă predicile după ce trăise experiența detenției, pr. Gh. Calciu a răspuns: *Tocmai pentru că trecusem prin reeducare, tocmai pentru că știam foarte bine ce înseamnă materialismul, voiam să le dau acestor tineri de la Seminar o rezistență, un capăt de funie după care ei să se conducă și să iasă la un liman în cazul unor tulburări [...]. Nu le ziceam lucruri noi, ceea ce făceam eu era să le spun într-un mod nou lucrurile pe care le cunoșteau deja. Să ajung la inima lor. Să reușesc să-i scot din această amorțeală, din rutina aceasta a credinței, pe care o practicaseam și eu într-o vreme [...]*²⁴.

Unul dintre cei care l-au înțeles cel mai bine pe părintele Gheorghe Calciu Dumitreasa și au explicat, cu o deosebită pătrundere spirituală și talent literar, cele mai importante alegeri și evenimente din timpul vieții acestuia, a fost fostul deținut politic Ioan Ianolide. El mărturisea, în anii '80, în timpul ultimei încarcerări a părintelui Calciu:

²² *Viața părintelui Gheorghe Calciu...*, p. 188.

²³ *Ibidem*, p. 179.

²⁴ *Ibidem*, p. 81.

Datorită torturilor fizice și sufletești prin care a trecut, datorită inteligenței cu care vede lumea, datorită forței lăuntrice din el, Gheorghe Calciu după eliberare a făcut Teologia și a devenit preot. Este un proces sufletesc cu mult mai tragic decât al Apostolului Pavel, care contribuise lauciderea primului mucenic creștin, Sfântul Ștefan. Cazul lui nu este unic dar chiar dacă ar fi, ar ajunge ca să anuleze și să discrediteze pentru totdeauna principiile materialismului ateu.

Noi cunoaștem evoluția sufletească a acestui om, cât și covârșitoarele sale suferințe și cu umilință sărutăm rănile sufletului și trupului său, pentru că acest om a trecut prin iad, a fost chinuit de satana, a dat piept cu antihrist, căci toate aceste forțe ale răului s-au întruchipat în oameni și au dus la evenimente trăite tragic [...].

Tânărul Calciu a suportat - alături de mulți alții, nu numai din România, ci și din U.R.S.S., China, Vietnam, etc. - dezumanizarea prin reflexe condiționate. Acolo oamenii s-au comportat ca niște demoni, ca niște demenți, ca niște halucinați. Acolo a fost scos Dumnezeu din om și înlocuit cu satana, acolo însăși natura umană a fost mutilată și răsturnată [...].

Studentul Calciu a suportat deci această nebunie prezentată în fața lumii ca „revoluția socialistă”. Dar din bezna beznelor a văzut lumina lui Hristos și s-a hotărât să Îl slujească. Torturat de cele petrecute, a decis ca după eliberare să se facă preot. Ca preot a decis să spună adevărul. El - și alții - au înțeles fundamentul spiritual al conflictului acestei lumi, el - și alții - și-au închinat restul vieții lui Hristos, convinși fiind din experiență că El este viu, că El este unica izbăvire. Și nimic nu-i doare mai mult pe acești oameni decât incapacitatea spirituală a secolului de a vedea realitatea.

Deși opțiunea sa preoțească pare paroxistică, aproape imposibil de înțeles de cei ce nu au trecut prin experiența lui, totuși preotul Calciu este un om echilibrat și mesajul său este pe cât de autentic evanghelic, pe atât de senin și de optimist, căci acest om s-a născut din nou ca nimeni altul și nu poate fi știrbit cu nici o iotă. În el clocotește, arde, strălucește Hristos, cu intensitățile țâșnite din cele mai cumplite prigoniri.

Resorturi interioare pe care nu le poate realiza omul obișnuit – și care nu există descrise nici în literatura lumii, decât poate în prezentările apocaliptice ale infernului - îi fac pe cei ce au cunoscut „reeducarea” să se cutremure de forța sufltească a omului care a cutezat să înfrunte din nou fiara ce-l robise. El a ieșit din iad și a avut curajul să înfrunte din nou iadul. Deși știa că îl așteaptă caznele, și-a pus nădejdea în Hristos. Chinul, durerea, groaza au pătruns în oase, în minte și în suflet prin reeducare, dar preotul Gheorghe Calciu le-a smuls din el însuși, conștient de perspectiva de a le înfrunta din nou. Omul fuge de a repeta o mică suferință, iar el a înfruntat din nou teroarea nesfârșită a iadului, căci acolo teroarea căpăta întindere eternă și profunzime abisală.

Acolo fusese martirizat Hristos, iar el trebuia să-L mărturisească. Calciu L-a primit pe Hristos viu, divin, puternic și așa a putut domina teroarea întipărită în ființa și în sufletul său. Calciu îl văzuse pe satana prin „reeducare”, dar L-a văzut și pe Hristos prin credință. Tot chinul cauzat de comuniștii ateï a generat martiriu și sfințenie. La modul material al lucrurilor, Calciu a trăit realitatea îndrăcirii și apoi îndumnezeirii. Prin el vorbește Hristos. El este mort în Hristos printr-o adâncă pocăință și smerenie dar e viu prin Har și prin Adevăr. El nu a putut să tacă. El are obligația să mărturisească oamenilor atât oroarea satanică a ateismului, cât și splendoarea hristică a credinței. Calciu nu teoretizează, ci trăiește. El a trăit până la scrum ateismul și până la incandescență credința. A fost robit prin teroare și eliberat prin credință. Ura a fost învinsă de iubire. În viața lui materia s-a subțiat până la transparență și a văzut prin ea și pe satana și pe Dumnezeu. Pentru el viața este taină, omul este împărat, lumea este libertate. Experiența lui este deopotrivă mistică, rațională, umană, istorică și materială. Prin Calciu nu se naște numai spiritualitatea creștină, ci însăși viața și lumea și istoria.

Dar satana nu poate răbda astfel de oameni. Preotul Calciu neagă fundamentările materialismului ateu, deci trebuie distrus. Preotul Calciu divulgă metodele torturii comuniste, deci trebuie anihilat. El nu este un om politic și,

*totuși, denunță politica comunistă, nu este un economist și, totuși, distruge mitul traiului comunist, nu este un ideolog, dar credința lui a anulat ideologia comunistă. Și asta nu i s-a putut ierta*²⁵.

Primele măsuri împotriva părintelui Calciu Dumitreasa au fost luate pe linie profesională, el fiind pus în discuția consiliului profesoral și, în cele din urmă, la 17 mai 1978, suspendat din postul de profesor la Seminar, conform hotărârii permanenței Consiliului Eparhial al Arhiepiscopiei Bucureștilor²⁶. În timpul vacanței de vară, la 15 iunie 1978, Consiliul de Disciplină al Seminarului a hotărât desfacerea contractului de muncă al pr. Gheorghe Calciu. S-au făcut presiuni și asupra studenților și elevilor seminariști care au asistat la predicile părintelui, aceștia fiind anchetați, puși să dea declarații împotriva profesorului lor și scăzându-li-se nota la purtare. Faptul că aceste măsuri erau impuse de autoritățile comuniste conducerii Seminarului și Bisericii este demonstrat de hotărârea Securității de „înlăturare a «obiectivului» de la Seminarul ortodox, acționându-se prin măsuri care să nu poată duce la suspiciunea că ar fi inițiată de organele noastre”²⁷.

În afară de măsurile directe luate de autorități împotriva pr. Calciu Dumitreasa, Securitatea a declanșat mai multe campanii de dezinformare, menite să scadă credibilitatea părintelui și să reducă eventualul sprijin de care se putea bucura în țară și în Occident. O astfel de măsură viza contracararea unei campanii de sprijinire a pr. Calciu Dumitreasa de către Radio Europa Liberă, prin difuzarea în Occident de către colaboratorii Securității a informației conform căreia acesta era legionar și antisemit²⁸.

În iunie 1978 mai mulți credincioși au format un *Comitet de credincioși constituit pentru ocrotirea preotului Gh. Calciu*, și au redactat scrisori și memorii pe care le-au trimis

²⁵ Ioan Ianolide, *Întoarcerea la Hristos. Document pentru o lume nouă*, București, Editura Christiana, 2006, pp. 172-174 (pdf).

²⁶ Ana-Maria Cătănuș, *op. cit.*

²⁷ ACNSAS, fond Informativ, dos. nr. 155 109, vol. IV, f. 95, apud. *Viața părintelui Gheorghe Calciu...*, p. 215.

²⁸ *Ibidem*, p. 216.

patriarhului Iustin Moiescu și în Occident, prin care cereau încetarea persecuțiilor la care era supus părintele. În memoriul trimis patriarhului la 14 septembrie aceștia scriau: *Cazul preotului Gh. Calciu face istorie, întrucât el se opune mentalității, până deunăzi atotdomnitoare printre preoți, că este inutil și ridicol să-ți riști situația și confortul personal pentru revendicări ce n-au cum să fie satisfăcute de un regim ateu. Acum, îndemnul făcut întotdeauna de autorități preoților de „a-și vedea de treabă”, este urmat în alt sens. Dacă îți vezi într-adevăr de misiunea sacerdotală, ajungi inevitabil în conflict cu cei care pretind a deține monopolul conștiințelor. Căci poți să-ți vezi de treabă, dar n-ai voie să faci cateheză cu tineretul sau cu adulții. Poți să predici în biserici, da fără a pomeni de ateism sau de dărâmarea bisericii Enei. Statul ateu acordă așadar Bisericii o libertate de compromis²⁹.*

Părintele Calciu Dumitreasa s-a implicat și în constituirea primului sindicat liber din România comunistă, S.L.O.M.R., purtând mai multe discuții la începutul lui 1979 cu doctorul Ionel Cană și cu economistul Gheorghe Brașoveanu despre crearea acestui sindicat. Cu toate acestea, pentru că, conform propriilor declarații, era interesat numai de problemele religioase, el nu a semnat documentul de constituire al S.L.O.M.R., ci a acționat ca un fel de „consilier spiritual al acestuia”³⁰. Prin intermediul său a ajuns însă în Occident statutul S.L.O.M.R., expediat printr-un american venit în România cu pașaport diplomatic³¹. Implicarea sa în crearea sindicatului a oferit autorităților prilejul mult așteptat de a-l aresta și condamna, prilej pe care predicile sale cu conținut antiateist nu puteau să îl ofere. El a fost reținut la 10 martie 1979, alături de Ionel Cană și Gheorghe Brașoveanu și acuzat inițial de „trădare prin transmitere de secrete”, acuzație comutată ulterior în „complot”, pentru care a primit 10 ani de închisoare, prin sentința nr. 35/4 mai 1979 a Tribunalului

²⁹ Ana-Maria Cătănuș, *op. cit.*

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Viața părintelui Gheorghe Calciu...*, p. 87.

Militar București³². A fost încarcerat timp de trei luni în spitalul de psihiatrie de la Jilava³³, apoi transferat la Aiud, de unde fusese eliberat în 1963.

În timpul detenției a fost supravegheat în mod permanent, prin microfoane instalate în celulă și prin încarcerarea alături de diverși informatori, și s-a dovedit complet recalcitrant față de organele represive, atitudine pentru care a fost pedepsit de mai multe ori. În mai 1981 el a intrat în greva foamei pentru 26 de zile, pentru a obține dreptul de emigrare pentru soția și fiul său³⁴. Cu toate că autoritățile și familia îl îndemneau să adreseze o cerere de grațiere lui Nicolae Ceaușescu, el a refuzat în mod constant acest lucru, considerând că aceasta ar fi însemnat un compromis, că și-ar fi recunoscut astfel vinovăția pentru niște fapte pe care nu le săvârșise³⁵.

În urma protestelor internaționale, Gheorghe Calciu Dumitreasa a fost eliberat la 21 august 1984, în baza Decretului de grațiere nr. 290/1984³⁶ și a primit un an de domiciliu obligatoriu cu familia. La 6 octombrie 1984 a fost caterisit, prin sentința nr. 9/1984 a Consistoriului Eparhial București, reprezentanții Bisericii neputând rezista presiunilor exercitate în acest sens de oficialitățile politice³⁷. Era acuzat, printre altele, că intenționat a ascuns faptul că fusese deținut în perioada 1948-1963, că a încălcat învățătura bisericească care prevede ca clericii „să se supună înaltelor stăpâniri” și să nu îi defăimeze în mod nedrept pe dregători, împotrivindu-se autorității de stat și angajându-se în grupări care subminează securitatea statului și că a manifestat desconsiderare, dispreț, neascultare, nesupunere și sfidare față de autoritățile superioare bisericești³⁸. Nu s-a prezentat la judecata Consistoriului, după cum el însuși mărturisea într-o contestație trimisă Sinodului Bisericii Ortodoxe Române, *dintr-o imposibilitate*

³² Ana-Maria Cătănuș, *op. cit.*

³³ *Viața părintelui Gheorghe Calciu...*, p. 94.

³⁴ Ana-Maria Cătănuș, *op. cit.*

³⁵ *Viața părintelui Gheorghe Calciu...*, p. 117.

³⁶ Pr. prof. dr. Mihai Valică, prof. univ. dr. Pavel Chirilă, *op. cit.*, p. 92.

³⁷ *Ibidem*, p. 86.

³⁸ *Ibidem*, p. 94.

psihică. După ce am trecut prin tribunalele și închisorile ateiste, sufletul meu nu mai poate suporta să fie judecat și de frații mei întru Hristos. Rămâne mereu valabilă afirmația mea din 17.01.1979 [...]: „Doresc să slujesc Biserica Ortodoxă și o voi sluji până la moarte!”. Am pecetluit această afirmație cu suferința mea martirică, chiar dacă Iisus nu mi-a cerut acest martiraj până la ultimele lui consecințe³⁹.

După eliberarea din închisoare, pr. Calciu Dumitreasa, alături de familia sa, au fost urmăriți în mod continuu, de nu mai puțin de 36 de angajați ai Securității și Miliției, care nu le permiteau să aibă legături cu nimeni altcineva⁴⁰. Din cauza acestor presiuni, precum și a imposibilității de a mai sluji ca preot după caterisire, în 1985 Gheorghe Calciu Dumitreasa a fost obligat să plece în exil, alături de familie, stabilindu-se în Statele Unite ale Americii unde, începând cu 1988, a slujit ca preot la parohia românească din Washington⁴¹. După revoluția din decembrie 1989 a revenit de nenumărate ori în România.

A trecut la cele veșnice la 21 noiembrie 2006 și a fost înmormântat la Mănăstirea Petru-Vodă din Moldova⁴².

³⁹ *Ibidem*, p. 99.

⁴⁰ Ana-Maria Cătănuș, *op. cit.*

⁴¹ *Viața părintelui Gheorghe Calciu...*, p. 246.

⁴² Pr. prof. dr. Mihai Valică, prof. univ. dr. Pavel Chirilă, *op. cit.*, p. 102.

Politologi contra politicii comuniste

Mihai Ghițulescu

Universitatea din Craiova

Abstract: The essay „Political Scientists Against Communist Politics” analyses the ideas of three Romanian thinkers (i.e. Ghiță Ionescu, Pavel Câmpeanu and Silviu Brucan) who criticized the communist rule and predicted its end.

Key words: communism, dissidence, Ghiță Ionescu, Pavel Câmpeanu, Silviu Brucan.

Tema disidenței și a rezistenței anticomuniste românești a agitat puternic spiritele în deceniile postdecembriste. A fost sau n-a fost? Și, dacă da, cât și cum? Fără a intra în detalii, ne vom limita să constatăm că manifestările anti, atâtea câte au fost, par, în general, determinate de cei trei mari F ai vieții în comunism: foame, frig, frică. *Senzorialul* pare să fi primat în raport cu *intelectualul*. De aceea, puținii care au ales să combată cu arme teoretice și istorice merită o atenție deosebită. În cele ce urmează, vom prezenta succint cazurile lui Ghiță Ionescu, Pavel Câmpeanu și Silviu Brucan, trei „politologi” de formații și cu trasee diferite, care au criticat intelectual regimul comunist. Vom încerca să surprindem unde s-au apropiat și unde s-au contrazis cei trei și, privind retrospectiv, unde au avut dreptate și unde s-au înșelat.

Ghiță Ionescu

Jurist de formație, diplomat în ultimii zece ani ai monarhiei, Ionescu a fost un om de *establishment* al vechii României, e adevărat, cu oarecare simpatii de stânga, se pare¹. Nu a apucat să fie nici disident, nici rezistent, pentru că a părăsit țara încă din 1947. A fost în schimb un veșnic luptător anticomunist, mai întâi ca activist în mișcarea românească din exil, apoi ca „propagandist american” – director al secției românești de la *Europa Liberă*, între 1958 și 1963. După acest an, el a devenit *scholar*: profesor și cercetător la London School of Economics și, din 1968, la University of Manchester. A ajuns repede o figură centrală a comunității academice din sfera „științelor politice” (activ și în *International Political Science Association*) și autor al mai multor lucrări reper: *Opposition. The Past and the Future of an Institution* (în colaborare cu Isabel de Madariaga, 1968), *Populism: Its Meanings and National Characteristics* (editor alături de Ernest Gellner, 1969), *Politics and the Pursuit of Happiness* (1984), *Leadership in an Interdependent World* (1991) ș.a. A fost fondatorul și editorul revistei *Government & Opposition* și s-a aplecat îndelung asupra problematicei unificării europene, într-o vreme în care aceasta nu ajunsese la succesul de azi. Este evident că întreaga activitate academică este prin ea însăși anticomunistă, dar nu asupra acestui aspect vom zăbovi aici.

În anii '60, Ghiță Ionescu a abordat frontal chestiunea comunismului din Europa de est și din România, în special, în cărți precum: *Communism in Romania* (1964) sau *The Politics of the European Communist States* (1967). Acestea ilustrează foarte bine disciplina numită *sovietologie* sau *kremlinologie*. Folosind un material bibliografic vast, divers, dar, fatalmente,

¹ Virgil Ierunca, „Diagonale – amintiri despre Ghiță Ionescu”, în *România literară*, nr. 30, 30 iulie 1996 (disponibil online la http://www.memoria.ro/?location=view_article&from_name=Interviuri+din+presa%2C+carti%2C+colectii+personale&from=bG9jYXRpb249YXJoaWNsZXM%3D&cid=162&id=1178).

lacunar, conturează o imagine destul de precisă a politicii comuniste. Dovedește abilități de istoric, e foarte atent la detalii, reușește să sesizeze ce e semnificativ și chiar să facă unele previziuni. De exemplu, a existat o întregă discuție cu privire la succesiunea lui Gheorghiu-Dej. Mărturii, documente, speculații! Pe cine a vrut Dej, cine ar fi trebuit să urmeze? Or, încă din 1964, Ionescu spunea că „Ceaușescu este cel mai probabil succesori” pentru că: (1) avea o carieră perfectă; (2) avea o ascensiune continuă; (3) era relativ tânăr; (4) controla, în realitate aparatul („pentru că e român”)².

Ionescu era însă mai puțin abil în teorie. Critic înverșunat al comunismului, pe care l-ar fi dorit căzut, el combătea mai degrabă la nivel istoric decât la nivel teoretic/ideologic. Previziunile sale erau de un *optimism moderat*. Prezumția sa, corectă, era că lumea e caracterizată din ce în ce mai mult de interdependență, că astfel cele două blocuri se vor apropia și cel estic se va surpa.

Finalul cărții *Communism in Romania* sună astfel: „Atunci când o nouă generație va prelua conducerea, regimul din România va fi cu necesitate mai independent de Uniunea Sovietică și, în același timp, tocmai această nouă generație va fi aceea care va aspira la mai multă libertate internă și responsabilitate. O astfel de combinație a emancipării în interior și în exterior ar putea produce urmări dintre cele mai importante”³. Nu ne spune că schimbările se vor produce a doua zi și nici că ele vor însemna însăși căderea regimului. Cert e că viitorul sună bine! Dar până când? O evaluare la cinci ani, ar fi arătat că prezumția lui Ionescu a fost corectă, una la zece ani, ar fi ridicat semne de întrebare și ar fi cerut o amânare, iar una la douăzeci de ani ar fi spulberat-o pur și simplu.

Unde s-a înșelat Ionescu? Ce l-a făcut să fie, deși moderat, mai optimist decât era cazul? Îndrăznesc să spun că a fost o eroare de ordin teoretic. Nu și-a dat seama cât de diferite erau regimurile comuniste față de cele occidentale și chiar față de

² Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, traducere din limba engleză de Ion Stancu, București, Editura Litera, 1994, p. 190.

³ *Ibidem*, p. 388.

reprezentarea sa – despre care, culmea, nu se poate spune că e greșită – despre regimurile comuniste. Comunismul trăit s-a dovedit altfel decât cel recompus de un magistral istoric/politolog, de la mii de kilometri distanță.

Aici este meritul lui Pavel Câmpeanu.

Pavel Câmpeanu

Ilegalist, trecut prin închisoarea Jilava și prin lagărul de la Caransebeș, Câmpeanu a lucrat, în primii ani ai regimului comunist, la secția Externe a CC al PMR, pentru a se „retrage” apoi la Oficiul de Studii și Sondaje al TVR. A fost un practician în sociologie, atunci când aceasta era, cel puțin la noi, o activitate exotică. A publicat, în plus, și câteva volume deschizătoare de drumuri în sociologia mass-media: *Radio, televiziune, public* (1967), *Oamenii și teatrul* (1973), *Oamenii și televiziunea* (1981), *Oamenii și filmul* (1985). Din nou, se poate aprecia că aceste preocupări, deloc pe linie, erau, prin ele însele, anticomuniste.

La începutul anilor '70, Pavel Câmpeanu a început să fie măcinat de dorința de a(-și) explica modul în care funcționa regimul românesc. Dându-și seama că simpla prezentare istorică nu explică mare lucru, a pornit pe calea elaborării unei teorii generale a regimurilor staliniste. Lucrarea a apărut în 1980 în SUA, cu titlul *Syncretic Society*, sub semnătura lui Felipe Garcia Casals, pretins înalt oficial român. Dificultățile teoretice, metodologice și practice ale demersului aveau să fie expuse trei decenii mai târziu, în prefața traducerii românești a cărții⁴. Succesul *Societății sincretice* i-a deschis porți uriașe lui Câmpeanu, care de-a lungul anilor '80 a desfășurat o intensă activitate publicistică internațională și chiar a publicat, sub numele său adevărat, mai ampla trilogie *Sociology of the Stalinist Order* (1986, 1988, 1990).

⁴ Felipe Garcia Casals (Pavel Câmpeanu), *Societatea sincretică 1980*, traducere din limba engleză de Nadia Badrus, Iași, Editura Polirom, 2002.

Găsind că „instrumentele economiei politice și științei politice sunt insuficiente din cauza specificității lor”⁵, Câmpeanu a optat pentru abordarea sociologică. Originile răului pe care est-europenii ajunseseră să îl trăiască sunt identificate în așa-numitul „socialism prematur”, un socialism forțat, grăbit, necopt, în practică, regimul fondat de Lenin. „Ca teorie, spune Casals/Câmpeanu, leninismul a fost capabil să dea naștere societății ce a pus aceste probleme; dar nu a fost capabil să le rezolve”⁶. Stalinismul – regimul impus în Europa de Est după război – nu reprezintă „consecința inevitabilă a socialismului prematur”⁷, dar e continuatorul său „cel mai durabil și cel mai răspândit”⁸. El „face ireversibilă” „lipsa temporară a teoriei pe care a moștenit-o”⁹. „Nu acționează *din* necesitate, ci în numele ei”¹⁰. Se transformă nu prin evoluție, ci în virtutea inerției. Reușește să schimbe mediul fără a se schimba pe sine.

Este sincretic pentru că îmbină elemente pre- și postcapitaliste, iar relația sa caracteristică nu e cea de contradicție – rațională, despre care se presupune că poartă în sine cheia rezolvării –, ci incompatibilitatea. Descrierea cea mai sintetică îi aparține lui Al. G. Meyer: „stalinismul este un non-sistem sau a-sistem, o structură incoerentă alcătuită din părți disfuncționale”¹¹. Din tezele lui Câmpeanu rezultă clar că regimurile de tip stalinist nu pot fi instaurate și menținute decât prin forță. Mai târziu, avea să scrie acest lucru foarte clar: „folosirea forței e înscrisă în însuși codul genetic al acestei organizări sociale. Nefiind gestată de evoluțiile anterioare, ea nu poate lua naștere decât cu forța și nu se poate stabiliza decât aservindu-și-i cu forța pe membrii săi”¹².

⁵ *Ibidem*, p. 42.

⁶ *Ibidem*, p. 47.

⁷ *Ibidem*, p. 84.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 49.

¹⁰ *Ibidem*, p. 50.

¹¹ *Ibidem*, p. 35.

¹² Pavel Câmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 253.

Prin prisma acestei teorii e clar că previziunea lui Ionescu nu se putea împlini. Sistemul era nereformabil și, prin urmare, speranța demolării sale treptate era deșartă. Istoria a dovedit-o.

Câmpeanu ar fi dorit ca acest sistem să fie distrus. El era socialist și nu făcea un secret din asta. Din punctul de vedere al unui socialist, viziunea sa era negativă, dar nu catastrofică. El nu spunea că „adevăratul comunism” e imposibil sau că acesta este esențial rău, ci doar că s-a pornit spre un drum greșit, de pe care nu se poate ieși și singura soluție e un nou început. Un început dinainte de „socialismul prematur” și care să-l evite pe acesta. Altfel spus, singura șansă de a atinge „adevăratul comunism” era revenirea la capitalism și urmarea traseului indicat de Marx. Pentru un anticomunist, pentru cineva care știe că traseul lui Marx nu e chiar o lege istorică, cum se pretinde, astfel de vești nu puteau fi decât îmbucurătoare. Nu mai rămânea de văzut decât cum se putea ieși din tăvălugul stalinist. Despre asta Câmpeanu nu a spus nimic.

Silviu Brucan

Cel mai discutat și cel mai complicat dintre cele trei cazuri este cel al lui Silviu Brucan. Și asta pentru că Brucan însuși a făcut tot posibilul să fie așa.

El nu a avut nici rigoarea/finețea istoricului Ghiță Ionescu, nici incredibila capacitate de sinteză/teoretizare a lui Pavel Câmpeanu. De asemenea, el nu a dorit cu tărie nici comunismul, nici capitalismul. Atunci ce a dorit Brucan? Greu, dacă nu imposibil, de spus.

Jurnalist la *Scânteia* în anii '40-'50 – după ce activase în ilegalitate –, Brucan a practicat stilul clasic stalinist. E notoriu apelul său la pedepsirea grabnică și nemiloasă a „trădătorilor” Maniu și Mihalache. E adevărat, privind retrospectiv, știindu-i contribuțiile „politologice” de mai târziu, numai stilul pare stalinist. A știut să ridice tonul și să mânuiască limba de lemn când a trebuit și cum a trebuit. Textele sale par, totuși, lipsite de fiorul convingerii. E de discutat dacă asta e bine sau rău. Dar, în fond, ce mai contează?

E greu de intuit care au fost convingerile lui Brucan, în diversele faze ale vieții sale. Întors din misiunea diplomatică în SUA, avea o admirație amestecată cu aversiune față de modelul american. În notele de călătorie, semnate împreună cu soția sa, Alexandra Sidorovici, descrierile frumoase contrastează cu judecățile vădit tendențioase. Iată, de exemplu, cum e prezentată „diviziunea muncii”: „unii aruncă lucruri uzate, iar alții scormonesc după ele în lada de gunoi”¹³. America pare o cu totul altă lume, și nu mai bună: la „păturile avute” e observată o „mentalitate care șochează nu numai pe omul lumii socialiste, dar și pe călătorul din Europa Occidentală”¹⁴. Pe scurt, e vorba de un „fetișism al dolarului”¹⁵. Câțiva ani mai târziu, avea să scrie *Originile politicii americane* (1968), o introducere impresionistă în istoria și în sistemul politic al Statelor Unite, în care totul era menit să explice comportamentul „imperialist”.

În anii '60, de la conducerea Televiziunii, a contribuit la crearea unei imagini mai comerciale a propagandei comuniste. S-a retras mai târziu în postul călduț de profesor de socialism științific – „profesor universitar cu șase clase de liceu”, vorba lui Țuțea –, scriind și conferențind, în paralel, în Occident, pe diverse teme politice. I-au apărut, până în 1990, câteva cărți de politică internațională: *The Dissolution of Power – A Sociology of International Relations and Power* (1971); *The Dialectic of World Politics* (1978); *The Post-Brezhnev Era* (1983); *World Socialism at the Crossroads* (1987); *Pluralism and Social Conflict* (1990). Publica însă, în paralel, și în România: *Capitalismul ca sistem mondial* (1968), *Democratizarea relațiilor internaționale* (1975), *Dialectica politicii internaționale* (1985) ș.a. Brucan în limba română, era în esență, același cu Brucan în limba engleză, așa cum, cel puțin în materie de relații internaționale, Brucan de dinainte de 1989, este, în esență, același cu Brucan pe care îl știm de la televizor. Diferențele sunt numai de accent.

¹³ Alexandra Sidorovici și Silviu Brucan, *America văzută de aproape*, București, Editura Tineretului, 1962, p. 55

¹⁴ *Ibidem*, p. 56.

¹⁵ *Ibidem*, p. 64.

Umblă vorba că ar fi avut o înțelegere cu stăpânirea, putând să scrie despre câte în lună și în stele, atâta vreme cât nu lovea direct în regimul românesc. Marea contribuție teoretică, după propria părere, este identificarea „erorii teoretice care a dus la falimentul politicii marxist-leniniste în problema națională”¹⁶ și anume subevaluarea de către Marx a problemei etnicității. „Agregarea oamenilor potrivit acestor două tipuri [*clasa și etnia*, n. M.G.] e ceea ce condiționează comportarea și gândirea lor”¹⁷, ne spune doct „profesorul”, fără să pară a avea habar de teoria lui Ernest Gellner, colaboratorul lui Ghiță Ionescu. Această „autocaracterizare intelectuală”, inclusă în volumul de memorii apărut în 1998, nu este decât o preluare *ad literam* a unor bucăți întregi din prefața cărții *Dialectica politicii internaționale* (1985), la rândul ei republicată – cu modificările strict necesare – sub titlul *Dialectica politicii mondiale*, în 1997.

În anii '80, a început să vorbească despre inevitabilele transformări pe care urma să le sufere comunismul. Cred că Vladimir Tismăneanu are numai parțial dreptate spunând că: „Nu s-a așteptat la marele naufragiu al blocului sovietic. Nu a prezis niciodată revoluțiile din 1989. A mizat pe schimbările de la vârful, pe reforme graduale, pe rolul providențial al activiștilor «lumiști»”¹⁸.

Cred că a prevăzut prăbușirea, chiar dacă s-a ferit să o spună clar, dar nu a dorit-o. A avertizat asupra posibilității ei, dar cu jumătate de gură, temându-se parcă să nu cobească. A propus liberalizarea regimului tocmai ca strategie a salvării lui. Cea mai bună probă este celebra „Scrisoare a celor șase” – text lipsit de pretenții teoretice – în care îi spunea lui Ceaușescu

¹⁶ Silviu Brucan, *De la capitalism la socialism și retur. O biografie între două revoluții*, ediție îngrijită de Alexandru Singer, București, Editura Nemira, 1998, p. 112.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Vladimir Tismăneanu, „Dubioasa convertire a lui Silviu Brucan”, *Revista 22*, 29.09.2006, (disponibil online la <http://www.revista22.ro/dubioasa-convertire-a-lui-silviu-brucan-3100.html>).

faptul că „însăși ideea de socialism, pentru care noi am luptat, este discreditată de politica dumneavoastră”¹⁹.

Merită atenția noastră finalul cărții lui Brucan, *Pluralism și conflict social*, definitivată în 1988, dar apărută abia în 1990. El etichetează „actualul sistem comunist” ca „nerepresentativ, birocratic și prin urmare agresiv”²⁰. Pentru evitarea conflictelor sociale, trebuia să se asigure o doză de pluralism sub forma: (1) sistemului multipartidist sau a (2) pluralismului în cadrul unui sistem monopartit, adică a fracționalismului. Evident, prefera cea de-a doua variantă: „Pluralismul în partid ar trebui să garanteze tuturor forțelor sociale pe care pretinde că le reprezintă, toate posibilitățile de a-și apăra interesele specifice și a-și exprima opiniile diferite. În caz contrar, apariția partidelor alternative e inevitabilă și perfect legitimă [s. M.G.]”²¹. Acesta era mai degrabă un avertisment decât o previziune clară. La teama unora că fracționalizarea partidului ar fi putut atrage sciziunea, deci multiplicarea partidelor, deci dispariția sistemului, Brucan răspunde cu două exemple de-a dreptul ilare: confruntarea platformelor în PCUS în anii '20-'30 și partidele suple din democrațiile liberale (*Democrazia Christiana* și PDL-ul japonez). Nu-l putem suspecta pe „profesor” de atâta naivitate, încât să creadă că exemplele sale chiar țin și că sistemul se poate salva. Dar... speranța moare ultima!

În prefața adăugată cărții în 1990, el încerca să dreagă situația, pretinzând că a preconizat prăbușirea într-un articol publicat în 1987, în *The International Herald Tribune*, pe care îl încheia cu „profetica frază”: „Conservative leaders clinging to economic orthodoxy face a formidable challenge that is bound to accelerate the changing of the guard. By 1990 a new political generation will be in command all over Eastern Europe”²². Prea târziu, prea neconvingător!

¹⁹ Silviu Brucan, *Generația irosită. Memorii*, București, Editura Teșu, 2007, p. 200.

²⁰ Idem, *Pluralism și conflict social. O analiză socială a lumii comuniste*, cuvând înainte de Immanuel Wallerstein, București, Editura Enciclopedică, 1990, p. 175.

²¹ *Ibidem*, pp. 175-176.

²² Articolul e reprodus în facsimil în Silviu Brucan, *De la capitalism...*, p. 117.

La răscruce de gânduri

Cei trei gânditori despre care am vorbit mai sus ilustrează diversitatea și complexitatea modurilor de raportare la regimul comunist. Ghiță Ionescu dorea căderea comunismului și instaurarea capitalismului și a democrației liberale. Prevedea că aceasta se va produce pe calea modificărilor graduale. În ciuda anticomunismului său, credea că diferențele dintre cele două tipuri de organizare socială, politică și economică sunt mai degrabă formal-funcționale decât esențiale.

Pavel Câmpeanu dorea, la rândul său, căderea, dar nu o prevedea și argumenta că aceasta nu s-ar fi putut realiza decât printr-un cataclism, întrucât stalinismul îi apărea imposibil de reformat. Revenirea la capitalism era dezirabilă, indiferent dacă el ar fi fost un punct terminus sau o cale spre comunismul de tip marxist. Pentru Câmpeanu, stalinismul era esențial diferit de orice alt tip de organizare și contactul cu exteriorul fie l-ar fi lăsat neschimbat, în fond, fie i-ar fi fost fatal.

Silviu Brucan, care, din păcate, în memoria colectivă trece drept simbolul disidenței, a avut atitudinea cea mai ambiguă. Nu se poate deduce de nicăieri că ar fi dorit căderea regimului. Tot ce se poate spune cu certitudine este că el a susținut o „schimbare de gardă”, care ar fi presupus, în primul rând, înlăturarea lui Ceaușescu. Totuși, fără a teoretiza, strict pe baza evoluțiilor istorice, el pare să fi intuit imposibilitatea salvării regimului, în ciuda tuturor pledoariilor pentru reformare.

Paul Goma, între vocația libertății și percepția contemporanilor O perspectivă nuanțată de dosarele de urmărire informativă

Flori Bălănescu

Institutul Național pentru Studiul
Totalitarismului, București

Abstract: Paul Goma did not intend to overthrow the political regime, but managed to shake its stability built on repressive and totalitarian methods. In our study we show how despite various ways through which Securitatea tried to diminish and minimize any rumor or gesture, that would have caused serious harm to Ceausescu, failed to compromise the status of the writer and moral quality of Paul Goma as a man.

Key words: Paul Goma, dissidence, Securitate, Romanian communism, repressive methods.

„...Este de conceput, în România, ca un «director de conștiință», în loc să se așeze totdeauna în afara puterii (și în fața ei, pentru a-și păstra limpezimea privirii de «intelectual» în scopul apărării celor care nu au glas) să se gudure...?» „La un deceniu după răsturnarea din decembrie '89 se observă cu stupoare: limba de lemn, cea sănătoasă, cea din salcâm autentic, continuă să clămpănească fioros (l-am citat infidel pe Ion Negoïtescu) și nu doar în gurile fără de control ale politicianilor...; la fel: noțiuni interzise sub comuniști, ca *samizdat*, *disident*, *literatură de sertar*, *exil* – nu sunt stăpânite de cei care în principiu ar fi trebuit să-i învețe pe ceilalți cuvintele: scriitorii”.

(Paul Goma, *Scrisuri*. 3, 1998-2010, în curs de apariție la Editura Curtea Veche)

„Sunt scriitor, nu autor de cărți”, spune Paul Goma despre sine, aserțiune ce fixează dintru început sensul discuției pe care o propun. Trăim într-o lume în care aproape totul se preia fără mult discernământ. La începutul anilor 1990, câțiva au stabilit moda conceptuală. Dacă s-a zis: intelectuali disidenți, s-a mers pe această linie. Dacă s-a spus: Gulag românesc, expresia a devenit automatism. Paul Goma a fost și a rămas până azi scriitor. Ce este scriitorul în opinia lui Goma? Simplu: acel individ care are obligația morală de a spune, scrie adevărul, de a fi responsabil față de și cu memoria comunității sale.

De ce nu este Paul Goma disident, deși deseori suntem nevoiți să ne conformăm unor „canoane” stabilite de practica publicistică, mai ales. Primul care nu acceptă o atare calitate este chiar Goma. Conform definiției de dicționar, disidență = rupere ideologică prin raportare la o majoritate; în manieră specifică: disidență = opinie separată în interiorul partidului/grupului de idei – abordare pe care o întâlnim cel mai adesea. Din studiul biografiei și dosarelor – penal și de urmărire informativă, precum și al unor surse complementare, reiese că termenul potrivit pentru a reliefa tipul de atitudine intelectuală și civic-morală a lui Paul Goma este acela de opozant sau de protestatar, cu variația luptător pentru drepturile omului. Formulele sunt la fel de generice, însă indică apăsător esența activității lui Goma. Spre deosebire de varianta „disident” care, din cauza folosirii fără discernământ, a ajuns în zilele noastre să fie o calitate atribuită cu multă ușurință. Motiv pentru care Paul Goma pare să se piardă într-o masă de „disidenți”, care, în realitate, nu a existat. Solidarizarea individuală din ianuarie 1977 cu Carta cehoslovacă, printr-o scrisoare deschisă adresată lui Pavel Kohout, unul dintre lideri, urmată în februarie de o scrisoare deschisă adresată lui Nicolae Ceaușescu¹ și, aproape

¹ O scrisoare-deschisă, de o ironie mușcătoare: „Domnule Ceaușescu, De o lună de zile de când, la Praga, a fost dată publicității «Carta '77», mă străduiesc să-mi conving cunoștii să se solidarizeze cu acțiunea cehilor și a slovacilor. Dar fără succes. Unii au refuzat, net, recunoscând cinstit că asta – adică solidarizarea – cade sub articolul cutare al Codului Penal; alții nu cunoșteau articolul pe dinafară, dar cunoșteau, pe dinăuntru, Securitatea; alții, ceva mai curajoși, s-au declarat gata să semneze o scrisoare de

concomitent, de Scrisoarea deschisă adresată participanților la Conferința de la Belgrad sunt principalele momente ale

solidaritate, dar indescifrabil; în fine, alții mi-au propus să mai așteptăm nițel, să vedem rezultatul – la-pauză: dacă acțiunea cartiștilor reușește, atunci poate ne pică și nouă, românilor, ceva din cuceririle cehilor, dacă nu, atâta pagubă, rămânem fără cuceriri, dar și fără consecințele pe care cehii le vor trage.

Vă rog să mă credeți că atitudinea concetățenilor noștri m-a mâhnit profund: toți vecinii noștri se mișcă, își cer drepturile ce li se cuvin, până și rușii (care știm noi cine sunt ei...) strigă în gura mare că ei nu sunt liberi, că drepturile lor sunt călcate în picioare. Numai noi, românii tăcem. Și așteptăm. Să ni se dea totul de-a gata. Românii noștri se gândesc numai la ce vor pierde dacă va afla Securitatea, nu la ceea ce vor câștiga – în ciuda Securității.

Un cunoscut, un Escu pur-sânge m-a jignit de moarte – și nu doar pe mine. Știi ce mi-a zis? Zice:

– Domnule, dumneata te agiți într-un anume fel și vrei să faci anumite chestii care nu sunt specifice românului, deci nu ești român!

– Cum așa?, zic eu, atins la tricolor. Este adevărat, bunicul dinspre tată era macedonean (Goma), bunica dinspre mamă grecoiacă (Cuza), e adevărat că mai am și ceva sânge polonez de la bunica dinspre tată – dar ce contează sângele – care-apă-nu-se-face? Contează că eu mă simt român. Pentru că m-am născut în România (județul Orhei), pentru că limba mea maternă este româna, pentru că pe bunicul dinspre mama îl chema Popescu și pentru că (iar cu asta i-am închis gura!), *pentru că închisorile mi le-am făcut aici, pe și sub pământul patriei mele iubite!*

– Bine, bine, să zicem că ești român, a cedat Escu. Dar te comporți ca un neromân!

Ei, și m-am înfuriat rău de tot și i-am zis-o de la obraz:

– Daaa? Dar de Ceaușescu ce mai zici? Și el e ne-român? Ba e foarte român și cu toate acestea, în 15 august 1968 s-a dus la Praga, să-l asigure pe Dubcek de solidaritatea românilor. Și, deși român, a condamnat, de la balcon, cu vehemență invadarea Cehoslovaciei de către trupele Pactului de la Varșovia și a zis că ce-au făcut ele, trupele, este o mare rușine și că să nu se mai repete chestia asta, că-i de rău!

– Uite-așa i-am zis. La care Escu:

– N-ai decât să-i ceri lui Ceaușescu ce-mi ceri mie: semnătura pe scrisoarea de solidaritate cu cehii – așa mi-a zis.

(...) V-am mai spus: românii se tem de Securitate. Rezultă că, în România, doi inși nu se tem de Securitate: Domnia Voastră și cu mine. Dar, după cum v-am mai spus: numai două semnături... Există însă o soluție: solidarizarea individuală – eu am și expediat o scrisoare cu semnătura mea autografă. Numai că gestul meu nu va împrăstia teama concetățenilor noștri de a se alătura celor care cer drepturi – la urma urmei și pentru noi, românii...”. (Paul Goma, *Scrisuri. I. 1971-1989*, Editura Curtea Veche, București, 2010)

Mișcării pentru drepturile omului din 1977. Scrisoarea inițială de 7 pagini, un rechizitoriu și o petiție prin care se cerea respectarea tuturor drepturilor constituționale și universale ale omului pentru români, a fost respinsă ca prea dură de către familia Manoliu, cu care Goma a ajuns să discute eventualitatea unui atare gest, după ce fusese refuzat de prieteni și scriitori (Nicolae Breban, de exemplu). Paul Goma a acceptat o variantă mai scurtă, dar numai „cu condiția să vorbească despre toate drepturile cetățenești, nu doar despre dreptul la emigrare”², cunoscându-se detaliul că familia Manoliu și ceilalți primi semnatori ai Scrisorii erau interesați de obținerea pașaportului, adică de respectarea punctuală a dreptului de liberă mișcare. Unul dintre mulții diplomați străini interesați de „cazul Goma”, atașatul comercial francez, Bruno Lafuma, enumeră într-o discuție din martie 1977 cu unul dintre informatorii Securității, ultimele nemulțumiri manifestate în țările din Est, între care „grupul **protestatar PAUL GOMA**” din România. Versiunile Planurilor de măsuri, redactate încă din 1972, dădeau roade. Informatorul afirmă, „conform instrucțiunilor primite”, că tot ce știe despre Paul Goma se rezumă la informații pe care le aflase din comentariile și aprecierile lui Nicolae Carandino, anume, că este „un scriitor mediocru”, care, „din lipsă de talent, și-a ales subiecte de scandal încercând să apară în «**opozant politic**»”³. Agentul i-a furnizat diplomatului francez și alte „informații”: aderenții la Mișcarea lui Goma sunt „niște iluștri necunoscuți care vor pașapoarte, fie aventurieri, însă nici un scriitor român de valoare, nici un intelectual de renume nu a aderat la ideile lui.”⁴ Nicolae Carandino, fost deținut politic, îl considera „o lichea manevrată de emigrația română din străinătate”. Lafuma conchide că informatorul are dreptate în privința mediocrității scrierilor lui Goma, deși nu talentul literar era în chestiune. Ca atașat comercial, pesemne își formase o părere din ce îi spusese alți români (prezumați informatori, atașații

² Paul Goma, *Culoarea curcubeului 77 (Cutremurul oamenilor)*. Cod „Bărbosul”, București, Eagle Publishing House, 2011, p. 47.

³ ACNSAS, FOND INFORMATIV, dosar 2217, vol. 7, f. 16+v.

⁴ *Ibidem*.

străini la București fiind încadrați de dispozitivul informativ al Securității), însă îl contrazice asupra unui aspect care îl interesa și pe care avea competența să îl aprecieze fără intermediari: gestul lui Paul Goma de a critica deschis regimul era „un act de mare curaj”⁵. Lafuma și-a exprimat și speranța că în viitorul apropiat mai mulți intelectuali de valoare „ar putea subscrie la aceste **idei contestatare**”. Nu este lipsit de relevanță nici detaliul că „opinia avizată” a lui Carandino se datora instructajului primit de la Alexandru Ivasiuc, după cum reiese din arhive, colaborator în nume propriu al Securității⁶.

Deseori se pune semnul egalității, fără nicio justificare, între experiența carcerală și disidență. Gh. Glodeanu, spre exemplu, îi consideră disidenți pe scriitorii Ion D. Sîrbu și Nicolae Balotă⁷. Deși au fost amândoi deținuți politici, primul cu un traseu ante- și postdetenție vertical, scriitor de literatură și jurnal de sertar, al doilea cu un traseu semnificativ diferit. Niciunul nu se poate revendica de la o atare competență. Gestică disidenței și a opoziției presupune acțiuni publice, deschise, ce atrag sancțiuni și pedepse. Literatura de sertar presupune pedepsirea celui care a scris-o în cazul în care este descoperită, putând fi considerată un tip de rezistență individuală tăcută, secretă, fără urmări în câmp social și/ sau politic. Literatura de sertar și colaborarea cu Securitatea sunt ipostaze ce nu au de a face cu opoziția, disidența sau rezistența în sens propriu, activ.

Paul Goma nu și-a propus niciodată să răstoarne regimul politic, dar a reușit să îi clatine stabilitatea, construită prin metode represiv-totalitare. Calitatea de membru de partid, la care se face deseori referire pentru a justifica astfel „disidența de partid”, este supralicitată din necunoaștere. Scriitorul nu a dorit niciodată să intre din convingere în PCR. În august 1968, după fulminantul discurs din balcon al lui Nicolae Ceaușescu, care-și juca într-un context favorabil cartea independenței față

⁵ *Ibidem*.

⁶ ACNSAS, FOND INFORMATIV, dosar 2217, vol. 4, f. 278-v.

⁷ „...un alt reprezentant de marcă al disidenței românești, criticul Nicolae Balotă”, Gheorghe Glodeanu, *Incursiuni în literatura diasporei și a disidenței*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2010, p. 259. Ion D. Sîrbu e tratat, de asemenea, la „literatura disidenței”.

de Moscova, pe fondul intrării trupelor Tratatului de la Varșovia în Cehoslovacia, Goma a simțit că este momentul prielnic pentru eliberarea Basarabiei. Astăzi pare un avânt al naivității. Dar Goma este basarabean, fusese arestat în 1956 pentru că vorbise – în timpul revoltei de la Budapesta – despre lucruri interzise, între care problema Basarabiei. Auzind în august 1968⁸ că s-au format Brigăzi patriotice, a mers și a cerut armă, pentru eliberarea pământului natal. Dar primirea armei a fost condiționată de calitatea de membru de partid. Pentru Basarabia, Goma a făcut acest compromis: a fost de acord să primească și carnet de membru PCR. Totul s-a dovedit o mare minciună. Goma a rămas cu un carnet de membru de partid pe care scriitorii din UR, unii dintre ei membri disciplinați de partid, i l-au cerut ulterior cu insistență⁹. Partidul se rușina cu

⁸ „[1968] august, 22:

a) invadarea Cehoslovaciei;

b) lansarea în librării a volumului de debut *Camera de alături* – apărut la E(S)PL(A).

– august, 23: P. G. (fără profesie, fără serviciu, nestudent, nemembru al Uniunii Scriitorilor – dar autor al unui volum recent editat) se prezintă la sediul Uniunii din Șoseaua Kiseleff și cere să fie primit în Brigăzile patriotice. Este trimis la plimbare, cu explicația:

a) scriitorii încă nu alcătuiseră asemenea... formații;

b) chiar dacă se vor constitui Brigăzi la Uniune, în ele vor intra numai membri de partid.

– august, 24: P. G. este chemat telefonic la sediul Uniunii Scriitorilor, unde Pop Simion, Ioanichie Olteanu și János Szász îl anunță că ideea lui a fost bună, însă dacă vrea să intre în Brigăzile Patriotice, mai întâi trebuie să intre în partid.

– august, 24-25: în Sala Mare a Casei Scriitorilor are loc faimoasa ședință de primire în partid a unor, în general, tineri scriitori (care ceruseră să facă parte din Brigăzi): Mariana Costescu, Aurel Dragoș Munteanu, Adrian Păunescu, Paul Schuster, Al. Ivăsiuc și Paul Goma (doar atâția să fi fost?) (vezi *Soldatul câinelui*).” Bio-bibliografie, în Paul Goma, *Scrisuri. I. 1971-1989*, Editura Curtea Veche, 2010)

⁹ „(1971) – *toamna-iarna*: la o ședință (foarte) lărgită organizată în Sala Mică a Palatului, prezidiul (din care făceau parte Gheorghe Pană, Ilie Rădulescu, Bujor Sion), Dumitru Popescu-Dumnezeu, după ce „obține” excluderea din partid și din C.C. a lui Nicolae Breban, aflat în acel moment la Paris, propune excluderea și a lui P. G. – prezent, acesta. Motivul:

«A pus în mână dușmanului extern o armă cu care să lovească în patria noastră.» Se declară de acord cu... analiza tovarășii: Titus Popovici, Al. Andrițoiu, Fănuș Neagu, Mircea Micu; fac exerciții de anchetă-încrucățată

un asemenea membru, basarabean refugiat din calea armatei sovietice „eliberatoare”, apoi vânat de comisiile de „repatriere” pentru a fi întors în Uniunea Sovietică, mutat prin școli, cu părinți hărțuiți și arestați, el însuși condamnat penal și administrativ, cu domiciliu obligatoriu, împiedicat să își termine studiile universitare, reluate după eliberare, fără drept de a publica și chiar de a semna traduceri etc. Carnetul de membru de partid a dispărut din apartamentul soților Goma, în urma multiplelor percheziții, știute sau doar constatate. Disidența de partid este autentică atunci când produce rupturi în cadrul normelor de partid și al ideologiei subsecvente. Or, Paul Goma, prin ceea ce a scris, denunțat și cerut în romanele, textele publicistice și scrisorile deschise a pus sub semnul întrebării construcția statului totalitar, cu toate mecanismele și instituțiile lui.

Paul Goma a intrat în atenția Securității în 1956. Se cunoaște și există bibliografie pentru povestea arestării, condamnării și detenției. După doi ani de *gherlă*, a fost dus direct în domiciliu obligatoriu la Lătești, cu o condamnare administrativă inițială de 36 de luni, dată prin Decizia MAI nr. 15157 din 11 sept. 1958. Cât s-a aflat în domiciliu obligatoriu la Lătești, boala mamei sale, Maria, a evoluat¹⁰, iar tatăl s-a

Dinu Săraru cu/ și Eugen Barbu. Intervine Dan Zamfirescu, indignat de «nepatriotismul vânzătorului de țară P. G.».

Îl apără (pe P. G.): Mihai Novicov, Ion Lăncrănjan, Mihai Ungheanu, Darie Novăceanu... Și numai ei.

iarna: continuă „ședințele intime de lămurire”, în cam aceeași formație: C. Țoiu, Nichita Stănescu, Ion Horea, Dimisianu, Radu Boureanu și nelipsitul Hobană, încercând să-l convingă pe P. G. «să predea de bună voie carnetul de partid — ca să terminăm cu problema aia și să mergem să bem ceva ...». P. G. răspunde:

«De bunăvoie nu vi-l dau; de nevoie... Dacă încercați să mi-l luați cu forța, îl înghit, precum partizanul sovietic!» (Paul Goma, *Scrisuri. I. 1971-1989*, loc. cit.)

¹⁰ Într-un lung memoriu adresat Procuraturii Generale a RPR, în noiembrie 1961, când a aflat de majorarea pedepsei, Paul Goma spune: „Nu am comunicat mamei adevărata perioadă de domiciliu obligatoriu – 36 luni –, ci pentru a o menaja, i-am spus că am un an. După expirarea acestuia, i-am spus că de fapt doi ani mi se dăduseră, dar voisem s-o cruț. În nov. 1960 având o permisie chiar în perioada presupusei expirări, am fost nevoit să-i spun adevărul. În urma acestui fapt, mama a avut o criză, care i-a provocat paralizia. A fost internată la Spitalul de boli nervoase din Sibiu până în

îmbolnăvit de TBC pulmonar. Dosarele păstrează memoriile către MAI ale tânărului Goma prin care solicită învoiri pentru a-și vedea părinții sau pentru a merge la oftalmolog, având probleme cu vederea. I s-au aprobat două învoiri, în februarie și octombrie 1960, prima la Constanța, a doua la Rupea, la părinți. Dosarele păstrează și încercările lui Eufimie Goma, pe lângă MAI, în speranța obținerii de învoiri ori de ridicare a restricției domiciliare pentru fiul său. La 21 noiembrie 1961, când expira condamnarea, pedeapsa a fost majorată prin Decizia nr. 16 285 cu 24 de luni. Goma era „considerat deosebit de periculos pentru securitatea statului”¹¹. În februarie 1962 îi este ridicată totuși interdicția domiciliară.

1971, anul în care apare primul roman tradus fără voia autorităților de la București (*Ostinato*, Editura Suhrkamp, Germania), marchează și debutul „revoluției culturale” a regimului Ceaușescu, prin Tezele din iulie. Nu doar „ambitia” și „orgoliul bolnav” puse pe seama lui Paul Goma, așa cum consemnează contemporanii săi în notele informative date Securității ori rapoartele Securității asupra „stării de spirit” a scriitorimii și intelectualității române, l-au determinat pe Goma să aleagă publicarea cărților sale direct în traduceri. „Cenzura, autocenzura și para-literatura” – titlul unui text trimis de Goma în Occident, apărut la Hamburg, în „Die Zeit”¹²

august 1961, când a fost trimisă acasă ca incurabilă dar neprimejdioasă. A fost pensionată pentru invaliditate gradul I, având nevoie de îngrijitor”. (ACNSAS, FOND PENAL, dosar nr. 312, ff. 45-v-46-v)

¹¹ *Ibidem*, f. 38.

¹² „Cenzura ca «instanță a interdicției» există de multă vreme și va exista mereu, câtă vreme Puterea nu poate suporta adevărul (când a rulat la București filmul «Adevărul și Puterea», spectatorii ziceau – înainte de a-l vedea: «În sfârșit, cineva îi spune Puterii Adevărul...») și câtă vreme îi va fi frică de cuvânt, care-i mai ascuțit decât sabia. Abia dacă se cristalizase proaspăta – ca urmare a circumstanțelor istorice – conștiință de sine a românilor, că s-a și confruntat cu interdicțiile. Dar aceia care aveau într-adevăr ceva de spus nu s-au lăsat terorizați de cenzură și de propria-i frică față de cuvânt. Acești autori s-au luptat cu cenzura, uneori au obligat-o să bată în retragere sau au păcălit-o. Se spune că din bătaia cu cenzura ar fi ieșit adesea învingătoare forma artistică; astfel, se spune, s-ar fi născut metafora... Se mai spune și că cenzura ar fi răul necesar, abia ea dându-i libertății spirituale un sens... Din păcate, o prelungă și dură tiranie a cenzurii îl transformă pe cenzurat în cenzor al propriilor cuvinte. Experiența l-a

în 1972, erau ingrediente de bază ale noii realități ideologice. Paul Goma nu poate desprinde din profilul moral al unui om liber, indiferent de epocă sau regim politic, ori de profesie: rostirea adevărului. Invocarea dreptului de a rosti adevărul, necenzurat, cu conștiința pierderilor și pericolelor la care cel în cauză se expunea face diferența dintre masa intelectualilor/scriitorilor și puținii care și-au asumat menirea condiției lor.

Totodată, anul 1971 marchează, la 12 martie, deschiderea dosarului de urmărire informativă (DUI) nr. 6201, pe numele conspirativ „BĂRBOSUL”. Principalul motiv îl constituie corespondența și tratativele scriitorului pentru apariția în străinătate a cărților refuzate ani de zile de cenzura din România.

Celelalte nume de „obiectiv” sunt „Gom” și „Grama”. Până la Mișcarea pentru drepturile omului din iarna-primăvara anului 1977, Goma n-a făcut decât să-și construiască un profil de marginal. Marginalii pot fi tăcuți și vocali. Goma a fost un vocal, a provocat nedumeriri, idiosincrazii, pagube regimului politic, culminând cu „cutremurul oamenilor” din 1977.

În 1971 apărea în traducerea germană a Mariei-Thérèse Kerschbaumer (și ea „supravegheată informativ”) romanul *Ostinato*. Este primul moment definitoriu în traseul lui Paul Goma drept ceea ce s-a încetățenit sub denumirea de „disidentul Goma”, dar și un reper major pentru raportarea scriitorimii române la conștiința de sine, ca breaslă și ca indivizi. Atitudinea lui Goma față de ceea ce denotă calitatea de scriitor se definitivează în anul 1971, după o perioadă de postdetenție de încercări grele în plan personal. Un roman „fugit” din România, după expresia lui Giorgio Sandri¹³, *Ostinato* nu este doar o carte, ci dovada materială a libertății de gândire și expresie a autorului rămas pe loc, în România

învățat că nu-i este permis să dea glas anumitor adevăruri, așa că nici nu mai încearcă.” (A se vedea pe larg, Paul Goma, *Scrisuri. I. 1971-1989*, op. cit.)

¹³ „Romanul mai este și un eseu despre «realitatea» românească; o fereastră deschisă înspre întorsăturile «sistemului» în care, chiar și după «dezgheț» nimic substanțial nu s-a schimbat”. Giorgio Sandri, *Un roman „fugit” din România*, „Il Tiempo”, 20 nov. 1971, apud „Receptare critică”, în Paul Goma, *Ostinato*, București, Editura Univers, 1991.

guvernată de totalitarism. Acest gest îi conferă lui Goma o notă distinctă: de om liber în ciuda și împotriva sistemului¹⁴.

La *Plenara lărgită de partid a USR, din 15 noiembrie 1971, prezidată de „tov. Dumitru Popescu, secretar al CC al PCR”*, după cum ne spune informatorul „Radu Moldovan” „[...] Cineva din prezidiu a pus problema transfugilor și a trădătorilor: Breban, Țepeneag și Paul Goma. Cei care au vorbit cu mai mult aplomb și duritate în această chestiune au fost Eugen Barbu, Corneliu Leu, Ion Lăncrăjan, Nicolae Stoian etc. [...] Cam aceiași scriitori – și alții – au discutat și cazul Goma, criticându-l aspru. De asemenea, câțiva membri ai prezidiului. [...] Paul Goma s-a justificat – pe scurt – cam așa: câțiva ani de zile a încercat să publice cartea în țară. A avut nenumărate audiențe la CC al PCR, la Secțiile Presă și Propagandă, Literatură și Artă. Nu i s-a aprobat publicarea. Cum o carte apărută în țară poate apoi să fie publicată în străinătate, el a cerut să i se tipărească aici numai în 5 exemplare, ca apoi s-o poată trimite afară. Nu i s-a aprobat nici acest lucru.”¹⁵

Din 1971 și până în 1977 dosarele de urmărit ale lui Paul Goma au dobândit dimensiuni impresionante, volumele însumând mii de pagini. Un rol nefast în furnizarea și colportarea de versiuni compromițătoare l-a jucat scriitorul, fost deținut politic, fost coleg de facultate cu Paul Goma, Alexandru Ivasiuc. El a avut o influență semnificativă asupra mediului literar și a unor foști deținuți politici. Dacă din notele informatoarei „Ruxandra” se desprind o aplecare bovarică spre

¹⁴ În cadrul rubricii „Actualitatea Românească”, din seara zilei de 13 aprilie 1977, postul de radio „Europa Liberă” a transmis scrisoarea medicului scriitor ION LADEA, adresată lui PAUL GOMA la 17 martie a.c.

„PAUL GOMA, Întârzierea scrisorii mele atestă pertinenta ei, un gest ca al tău nu se poate evalua în măsura ce i se cuvenea în structura în care ne-a aruncat destinul. Te-am judecat cu măsura standard, cu măsura impusă de sistemul ce azi ne împresoară, te-am suspectat o zi provocator, care încerci să răscolești resursele latente ale unor oameni împietriți în tăcere. Am așteptat, era firesc. Dar infailibili încrederea mele, de probitate incontestabilă ca NEGOIȚESCU, VIANU și alții au aderat la gestul tău. Iartă-mă, iartă o intenție care a șovăit în a se preschimba în faptă, care a acceptat mântuirea doar după certificatul dovezilor. Pe toți ne-a deformat sistemul, tuturor ne-a semănat în ogradă bănuiala și teama, roadele terorii. Și de teroare am avut cu toții parte.” (ACNSAS, FOND INFORMATIV, dos. 2217, vol. 9, ff. 326-327)

¹⁵ *Ibidem*, vol. 3, ff. 274-276.

cleveteală răutăcioasă și un discurs de critic ratat, din propunerile și informațiile furnizate de Alexandru Ivasiuc, colaborator neconspirat, reiese dorința de a-l anihila moral și profesional pe Paul Goma¹⁶. Ivasiuc stă de vorbă la restaurantul „Pescăruș”, în ziua de 5 ianuarie 1977, între orele 10-13.05, cu maiorul Victor Achim. Transmite Ministerului de Interne, printr-un ofițer de Securitate, nemulțumirea față de încercarea de a-i racola soția¹⁷, deși nu e o persoană care să dea curs șantajului bazat pe amănunte de picanterie din viața intimă („deși era adevărat acest lucru”, scrie Achim în paranteză). Ivasiuc a fost funcționar la Ambasada americană din București, știa cum funcționează mașinăria diplomatică și propagandistică americană. El era convins că Goma este „un impostor”, un „mincinos” și „nu are nici un pic de talent”. Potrivit lui Ioan Varlaam, alt fost deținut politic, citat de o colegă de lot, aflată „în legătura” Securității, „în ideea atragerii treptate la colaborare”, pe numele de cod „Ioana”, Alexandru Ivasiuc „trage tare să se ridice”¹⁸.

¹⁶ „Vă voi da o listă cu numele tuturor persoanelor care au stat cu noi în pușcărie și care pot confirma ceea ce spun eu despre carte [...] Aceste persoane propun să fie împărțite în două categorii: a) Asupra celor care au acordul Dvs. voi acționa eu dată fiind sensibilitatea lor; b) Asupra cărora veți acționa Dumneavoastră [...] Pentru pregătirea celor menționați mai sus mă angajez să mă ocup eu. Cred de asemenea că e bine să folosesc posibilitățile ce le am la ziaristii străini. Ginerile lui H. Barnes este primul secretar al ambasadei SUA la Paris, un personaj pe care îl pot folosi foarte ușor [...]. Tot la Paris se află M. SERDARU șeful unei clinici de neurologie, personaj cu mare influență asupra lui MONICA LOVINESCU [...] Mai poate fi folosit și VARLAM, descendent din familia GHICA, care a stat cu noi în detenție și are mare influență asupra unor persoane din emigrație [...] O singură rugămintă are [Ivasiuc]. Să-l considerăm un fel de consilier în acest caz nu un simplu executant. În limita conspirativității să știe și el ce se poate ști”. Nota-raport a maiorului Victor Achim începe astfel: „Conform aprobării am organizat o nouă contactare a scriitorului Alexandru Ivasiuc cu scopul de a-l determina să folosească posibilitățile de care dispune împotriva acțiunilor ostile întreprinse de PAUL GOMA așa cum a afirmat recent.” (*Ibidem*, ff. 275-277)

¹⁷ Scriitoarea Tita Chiper.

¹⁸ „De la VARLAAM, GOMA și de la alții «Ioana» știa că IVASIUC a fost informator în pușcărie și că [ș]i-a turnat toți prietenii. Când, proaspăt eliberat din închisoare a fost angajat la Legația SUA, svonul s-a difuzat, astfel că toți scriitorii au știut imediat. FLORENȚA ALBU i-a povestit că în urmă cu 2-3 ani a fost la un restaurant cu încă 2-3 scriitori și că IVASIUC le-a

Securitatea încerca să diminueze, minimalizeze și arunce în derizoriu orice zvon sau gest ce-ar fi adus grave atingeri regimului Ceaușescu și stabilității sistemului totalitar la acea oră. Împotriva lui Goma, a construit un dispozitiv amplu, cu tehnică și supraveghere operativă, rețea impresionantă de agenți etc. Măsurile de discreditare, compromitere și neutralizare au ținut, în primul rând, la compromiterea calității sale de scriitor și de om¹⁹. Având 21 de ani în momentul arestării

prezentat un străin cu care au sta de vorbă. Acesta însă nu era străin ci ofițer de securitate – cunoscut de IVASIUC – care l-a recomandat ca străin. După puțin timp au fost chemați la securitate și avertizați pentru ceea ce vorbiseră, poveste care a făcut înconjurul lumii scriitorilor deși – se spune – au fost avertizați [cuvânt tăiat cu pixul și scris deasupra: *sfătuiți*] să nu divulge nimic. (...)” Sursa „, a fost rugată să ne semnaleze în continuare tot ce află despre PAUL Goma, și despre alți scriitori – pe care chiar ea i-a semnalat – cu comportare dușmănoasă (Popescu Ștefan etc.)” (ACNSAS, FOND INFORMATIV, dosar 2217, vol. 2, ff. 72-74)

¹⁹ Notă inf. a lui „St. Bărbulescu” dată lui Achim la 23 nov 1977

– pe 21 nov informatorul s-a întâlnit la Restaurantul Casei Scriitorilor cu Fănuș Neagu, Dragoș Vicol, Stelian Gruia și N. Nasta. Vorbind despre alegerile de la URȘ (presupun!) Nasta a întrebat:

„– Paul Goma cu cine oare o fi votat?

– Ieri a plecat în Franța! A răspuns îndată Fănuș Neagu. Și-a luat jidanca română, el fiind jidan ucrainian, și-acum o să scrie la Paris. Și i-a tras o înjurătură.

– Bine că i s-a dat drumul și proști ar fi ăia care l-ar primi înapoi! A continuat Dragoș Vicol. Asta-i scriitor! I-am cetit Ostinato în limba franceză – o porcărie sinistră, nici urmă de talent. Aberații.

– De vină-i Eugen Barbu, intervine și Nasta – că el a contribuit în bună măsură la încurajarea lui Goma, să se considere genial.

Întrebându-l ce legătură este între Barbu și Goma, mi-a răspuns că Eugen Barbu, pe când era redactor-șef la „Luceafărul” i-a dat un premiu, pentru debut.

Stelian Gruia, deasemeni, spunea că a ascultat la radio o parte din scrierile lui Goma și că, în afară de viața din pușcărie, și aia prost descrisă și plină de minciuni și exagerări, nu este în stare să scrie măcar o schiță, și cu atât mai puțin un roman.

– Scriitor n-o să ajungă niciodată, mai ales acum, când nu mai este un scriitor de scandal – odată plecat din țară, dar de foame n-o să moară, nici o grijă, a intervenit Fănuș Neagu. Comunitatea evreiască o să-și facă și de data aceasta datoria și-o să-i dea cât să nu crape de foame.

Și așa a [sic] continuat discuțiile încă multă vreme, nimeni neregretând plecarea lui Goma – mai apoi a intervenit în discuție și Mircea Dinescu și Petre Stoica – ca să se încheie cu «episodul Ben Corlaci» (?) – cel mai contrariat de rămânerea în Franța a acestuia fiind Dragoș Vicol, care spunea

din 1956, eliberat după 6 ani de detenție și domiciliu obligatoriu, Paul Goma a „reluat” studiile universitare, dar nu din anul III, așa cum li s-a permis foștilor lui colegi de facultate și pușcărie, ci din anul I, după alt examen de admitere. În 1968, anul în care va și debuta în volum (rămas singurul în limba română până în 1990), a renunțat la facultate, forțat de hărțuielile Securității. De acum, relația lui cu sistemul urmează un drum ascendent, până la plecarea din România, în 1977, și după această dată, în exil. Practic, Securitatea a pregătit în permanență terenul și a construit din mers versiunile ce aveau să fie colportate în special de lumea literară. Lucrurile s-au amestecat atât de bine, încât sunt situații în care este limpede că unele idei sunt culese din mediul literar și din cel cultural, apoi dezvoltate, prelucrate și ambalate de aparatul de dezinformare al Securității²⁰.

că în ruptul capului nu poate pricepe ce l-a determinat să facă o asemenea prostie.

Careva – Fănuș Neagu – a replicat: – A presimțit cutremurul!

Apoi s-a discutat despre probabila sa moarte, și a familiei lui Corlaciuc, dacă erau surprinși de cutremur în apartamentul în care locuiau în București, prăbușit la cutremur.

Mai departe s-a discutat despre moartea lui Ivasiuc și ce ghinion a avut acesta ca să moară la Scala.

22.XI.1977 ss indescifr

N.B. Sursa a avut sarcina să urmărească comentariile ce se fac în rândul scriitorilor referitor la plecarea lui Paul Goma.

A fost instruit ca la o nouă discuție de asemenea amplou să lanseze versiunea cuprinsă în planul de măsuri cu privire la compromiterea susnumitului.

ss indescifr m. Achim” (ACNSAS, FOND INFORMATIV, dosar 2217, vol. 13, ff. 90-91+v)

²⁰ „Plan cu măsuri pentru compromiterea și neutralizarea lui «Gramă», 6 mai 1972”: „În cercurile scriitorilor de prestigiu din țara noastră se comentează cu indignare faptul că GRAMA este lăsat să-și desfășoare nestingherit acțiunile sale insolente și că asupra lui nu se iau măsuri care să-l oblige la o atitudine corectă, atât ca scriitor cât și ca cetățean. [...] propunem a se aproba realizarea unor acțiuni care să ducă la compromiterea lui GRAMA în cercurile culturale din țară și din străinătate. Aceste acțiuni urmăresc să afecteze totodată și cercurile ziaristice și editoriale din occident, interesate din punct de vedere comercial și politic în cazul lui GRAMA. [...] Acțiunile să aibă la bază ideea că activitatea lui GRAMA este inspirată de organele unor «puteri străine» interesate să creeze dificultăți României în politica sa internă și externă. [...] pentru a deteriora unitatea intelectualilor

Ofițerul de la filaj consemnează în nota de serviciu că în ziua de 26 mai 1972, ajungând lângă Café-barul „Turist” din zona Pieței Romane, „obiectivul Goma” a trecut pe lângă un grup format din câțiva indivizi, redați cu numele de cod: „Neamțu”, „Gogu”, „Țone” și „Gașpar”. Când a fost în dreptul acestui grup, format, se pare, din cunoscuți ai lui Goma și

români în jurul partidului și să afecteze prestigiul internațional al României. [...] Ideea este verosimilă având în vedere opiniile exprimate deja de mai mulți oameni de cultură, că neluarea unor măsuri asupra lui GRAMA nu se poate explica decât prin existența unor interese politice speciale. [...] La început se va crea atmosfera corespunzătoare în rândul oamenilor de cultură din țară și în următoarea etapă aceasta să-și producă ecoul în cercurile similare din străinătate. [...] Instrucțiunile surselor va fi făcut în maniera unor «confidențe scăpate» de ofițerul de legătură, într-un context anume, astfel încât să înțeleagă sensul voit al instrucțiunilor, dar nu și faptul că este o acțiune organizată. [...] În mod concret versiunea va fi lansată în următoarea ordine: În țară: – În anumite cercuri din conducerea Uniunii Scriitorilor. Urmărim astfel ca persoanele respective, transmițând versiunea în cercuri mai largi, să-i asigure autoritatea, ca fiind aflată de la surse competente, la care au acces prin poziția lor oficială. Avem în vedere anumiți membri ai conducerii Uniunii despre care cunoaștem că difuzează cu ușurință unele informații la care au acces prin funcția pe care o ocupă.

– În mediul unor scriitori de prestigiu care s-au manifestat indignați de faptul că autoritățile nu iau măsuri împotriva lui Paul Goma. Contăm pe faptul că versiunea (noastră va adânci indignarea lor și) va stimula (manifestarea) difuzarea acesteia în cercuri mai largi.

– În cercurile unor femei care frecventează lumea scriitorilor. Cunoscând curiozitatea acestora față de diferite evenimente din viața particulară a scriitorilor și obișnuința de a le discuta și chiar exagera, apreciem că versiunea noastră va circula cu ușurință în asemenea cercuri. În străinătate: În rândul emigrației de la Paris și a celei legionare din R.F. a Germaniei care se preocupă de viața literară din țara noastră și mai ales de faptele care contravin politicii oficiale culturale a statului nostru. Mai avem de asemenea în vedere suspiciunea permanentă a acestora față de cetățenii români care se bucură de audiență în cercurile occidentale.

– În rândul vârfurilor culturale franceze care au manifestat interes pentru «cazul GRAMA» (Goma). Luăm în considerație faptul că aceste persoane manifestă simpatie față de politica internațională a României și în deosebi a modului inteligent în care rezolvă anumite dificultăți în relațiile cu unele țări (socialiste). Aflând versiunea noastră ne așteptăm la o reacție defavorabilă lui (GRAMA) Goma...” și așa mai departe, pe câteva pagini, inclusiv scenariul ce-i privesc pe ziariștii străini, serviciile de informații străine, compromiterea lui Goma prin compromiterea soției sale etc. (ACNSAS, FOND INFORMATIV, dosar 2217, vol. 2, ff. 16-22).

colaboratori ai Securității, „«ȚONE» a intenționat să îl apuce de mână, dar «GOM» s-a ferit și și-a continuat drumul prin Piața Romană”²¹. Deci, Goma îi știa pe unii dintre informatori. La 10 febr. 1973, un raport al UM 0920 către UM 0610 arată că Paul Goma, aflat într-o vizită de studii²² în Franța „A intrat în contact și este exploatat de către unele căpetenii reacționare ale emigrației române din Franța, printre care amintim pe: MONICA LOVINESCU, VIRGIL IERUNCA, NICOLAE PETREA etc.”²³ Manuscrisele lui Goma „au un caracter vădit dușmănos”, iar autorul lor o „poziție impertinentă, anarhică și ostilă”²⁴. Actrița și poeta Ioana Crăciunescu l-a invitat pe Paul Goma în primăvara lui 1974 la un spectacol de poezie și muzică, realizat împreună cu actorii Gelu Colceag, Gabriel Iencec și alții. La spectacol l-a invitat și pe colegul ei de teatru, care a raportat imediat Securității. A fost instruit să o încadreze informativ pe Ioana Crăciunescu pentru a pune astfel mâna pe manuscrisul romanului *Gherla*, pe care Goma intenționa să îl dea actriței spre lectură²⁵.

Raportările scriitorilor la Paul Goma sunt dintre cele mai diverse. Conform informațiilor furnizate de agentul „Radu” la 18 martie 1977, memoriul lui Paul Goma către Fondul Literar, prin care cerea să-i fie publicate cărțile²⁶ în România, iar

²¹ ACNSAS, FOND INFORMATIV, dosar 2217, vol. 2, f. 61.

²² În realitate, era vorba despre o călătorie turistică în Austria, RFG, Franța; în primăvara lui 1972, MAI prin intermediul lui Zaharia Stancu, președintele UR, l-a anunțat că el și soția vor primi pașaport, fără ca Goma să fi cerut vreodată. Intenția Securității era de a nu-i mai primi în România, la întoarcere, pe soții Goma. Cunoscând modul de acțiune al Securității, Goma nu a picat în plasă și a plecat singur.

²³ ACNSAS, FOND INFORMATIV, dosar 2217, vol. 2, f. 229.

²⁴ *Ibidem*, f. 313

²⁵ ACNSAS, FOND INFORMATIV, dosar 2217, vol. 4, f. 16.

²⁶ Este vorba despre *Ostinato*: „Către Fondul Literar al Uniunii Scriitorilor Români

Subsemnatul Paul Goma, membru al Fondului Literar, vă aduc la cunoștință că cedez în *totalitate* drepturile de autor în limba română pentru romanul **Ostinato**, în folosul victimelor cutremurului din 4 martie.

Rog Fondul Literar:

a) Să nu-mi rețină, din această carte, datoriile; b) Să nu perceapă impozite asupra acestor venituri; c) Să deschidă un cont special – să-i zicem: «*Contul O*».

Ca donator, pun următoarele condiții: 1.Să pot controla suma (sumele) de

drepturile de autor să fie folosite exclusiv pentru sinistrați, a iscat alte nemulțumiri printre scriitori, care considerau că Goma ar fi „dezumflat” dacă pe piață ar apărea unele dintre cărțile lui²⁷. „Garbis”, întâlnit ca informator și în alte dosare (Ion D. Sîrbu, Dorin Tudoran”), culege el însuși opinii diferite. La 27 martie 1977 îl informează pe lucrătorul de Securitate asupra discuțiilor din jurul „cazului Goma”. Vlad Mușatescu ar fi spus că autoritățile sunt înnebunite din cauza creșterii numărului de aderenți ai Mișcării Goma. Nicolae Breban s-ar fi plâns lui Sorin Titel că este terorizat de telefoanele primite de la o ziaristă sârbă care dorea „să-l întrebe fel și fel de lucruri, mai ales asupra stării lui P. Goma”. Ziarista era, de fapt, Dessa Trevisan, de la „The Times”. Tot „Garbis” informează că Stelian Tănase considera că e greșită atitudinea lui Breban de a fi refuzat propunerea lui Goma de aderare la Carta 77. Tănase a dat și o explicație pentru atitudinea romancierului: cu câteva zile mai înainte, acesta fusese primit de Cornel Burtică, care i-ar fi promis publicarea cât mai rapidă a romanului *Bunavestire*²⁸.

Acțiunile combinate au avut sorți de izbândă. Mulți dintre aderenți și-au retras semnătura în urma muncii de „influ-

bani cuvenite pentru *Ostinato* vărsate în «*Contul O*»; 2. Donația să fie folosită în întregime pentru construire de locuințe. Aceste locuințe vor putea fi repartizate numai familiilor de muncitori și de mici funcționari – în nici un caz celor care lucrează în Securitate, în organele de stat și de partid sau îndeplinesc «munci politice»? Ca donator, îmi rezerv dreptul de a verifica personal îndeplinirea acestei condiții.

Pentru ca suma destinată sinistraților să fie cât mai mare cer ca tirajul cărții să fie și el corespunzător cumpărătorilor (mai ales că “problema hârtiei” nu va putea fi invocată) și să se tragă oricâte ediții vor fi cerute - de cumpărătorii de carte, nu de Centrala Cărții.

Deasemeni cer ca această carte să poată fi vândută în cadrul unor întâlniri ale autorului cu cititorii cu care ocazie cumpărătorii să poate dona, în «*Contul O*» sume suplimentare de bani.

Profit de acest prilej pentru a face apel către scriitorii aflați în situații asemănătoare: să cedez o parte din drepturile de autor în folosul sinistraților. București 11 martie 1977. (Paul Goma, *Scrisuri*, I...)

²⁷ La această discuție cu informatorul s-au aflat Marin Sorescu și Mircea Radu Ionescu. S-a mai discutat despre N. Breban și Ion Vianu. (ACNSAS, FOND INFORMATIV, dosar 2217, vol. 6, f. 140)

²⁸ *Ibidem*, f. 281+v.

ențare” a Securității. Pe lângă oameni obișnuiți, din toată țara, s-au desolidarizat de Mișcarea pentru drepturile omului și de Paul Goma, criticul Ion Negoitescu, actorul Victor Mavrodineanu, fotoreporterul Aurel Mihailopol, Neculai (Constantin) Munteanu.

Paul Goma fusese arestat la 1 aprilie 1977. Pe 6 mai a fost eliberat de la penitenciarul Rahova, în urma citirii la Radio Europa Liberă a „Testamentului” său, la aproape o lună după ce fusese arestat. Textul punea regimul de la București în culpă în eventualitatea în care scriitorul murea. Otrăvit cu aconitină, substanță ce nu lasă urme după ce produce stop cardiac, Paul Goma chiar s-a aflat la un pas de moarte²⁹. În anii 1980, aflat în

²⁹ În fapt, Testamentul a fost redactat în aprilie 1976, a fost tradus și difuzat în Occident. În martie 1977 a fost reactivat. Martorul lui Paul Goma a fost Dumitru Țepeneag. „21 martie/ aprilie 1977: Ultima declarație a lui Paul Goma înainte de arestare

Subsemnatul Paul Goma, domiciliat în București, declar următoarele: 1. Nu am participat și nu am de gând să particip la nici un fel de conspirație organizată în vederea răsturnării prin forță a actualului regim politic din România; 2. Nu am comis și nu voi comite acte de trădare de patrie; 3. Nu am comis și nu voi comite acte îndreptate împotriva României ca unitate națională și spirituală; 4. În cazul în care, totuși, voi fi arestat, reținut sau condamnat, indiferent de organele care vor opera, indiferent de persoanele cu care voi avea de a face, să se știe că: a) Mă voi opune arestării verbal și fizic, considerând-o dinainte ilegală; b) Voi refuza să mă supun interogatoriului, indiferent de organismul sau persoana care se va constitui anchetator; c) În caz de deținere a mea, sub orice formă ar fi, voi declara imediat greva foamei și a tăcerii; d) În cazul în care voi fi judecat, voi contesta atât legalitatea instrucției, cât și competența completului de judecată. 5. În cazul în care după arestare, sub orice formă ar fi aceasta și indiferent dacă după un timp voi fi repus în libertate, organele represive sau persoane particulare vor spune, vor scrie, afirmând despre mine că m-am supus anchetei, că am făcut mărturisiri, că m-am recunoscut vinovat – să se știe că «mărturisirile» vor fi falsuri și le declar dinainte nule și neavenite; 6. În cazul în care organele de represiune sau persoane pretinzându-se particulare (citește: în uniformă... civilă): purtători de cuvânt, ziarști etc. vor produce «dovezi» în sprijinul acuzării (benzi magnetice, fotografii, filme, semnătura mea sau declarații «autografe» provenind de la mine sau în legătură cu mine – să se știe că sunt falsuri, drept care le declar dinainte nule și neavenite. 7. Dacă voi muri în detenție (începând din momentul privării de libertate) sau în cazul în care eu sau un membru al familiei mele va fi victima unui «accident» – mortal sau nu – să se știe: autorii sunt membri ai aparatului represiv; 8. Dacă voi fi acuzat de delict de drept comun

exil la Paris, regimul comunist, prin Securitate, i-a mai pus de două ori viața în pericol, prin colet cu bombă și prin otrăvire.

Să fii scriitor înseamnă să îți propui în permanență să nu minți, pentru a nu face rău, riscând astfel confortul, sănătatea sau chiar viața ta și a familiei tale, pare să ne spună Paul Goma.

(huliganism, speculă, trafic de valută, furt, atentat la pudoare etc.) să se știe că sunt minciuni și le declar de pe acum nule și neavenite; 9. În cazul în care se va spune sau scrie că mi-am schimbat opiniile (literare, politice, etice) de până azi, 21 martie 1977, să se știe că sunt minciuni; 10. Această declarație să fie dată publicității de către martorul meu, a cărui semnătură este depusă alături de semnătura mea, la 48 ore după arestare. Paul Goma” (Cf. Paul Goma, *Scrisuri. I, 1971-1989*, loc. cit.).

Mihai Botez: Portretul unui dissident solitar

Ana-Maria Cătănuș

Institutul Național pentru Studiul
Totalitarismului, București

Abstract: A mathematician and a futurologist of international reputation, Mihai Botez was one of the most representative Romanian dissident. Between 1979-1987, Botez criticized constantly the economic performance of the Romanian Communist leadership and he tried to initiate a debate regarding the social and economic priorities of the countries. As part of his dissident project, Botez tried to conceptualize the “solitary dissidence” and he manifested for the setting up of a dialogue between the Communist leadership and the society, as an attainable substitute for pluralism. Soon after the 1989 revolution, Botez was appointed ambassador, first to the United Nations and, from 1994, to the United States.

Key words: Mihai Botez, dissident, solitary dissidence.

În mod paradoxal, la mai bine de 20 de ani de la căderea regimului comunist din România, Mihai Botez nu și-a găsit locul binemeritat în conștiința publică, alături de ceilalți disidenți români, care, asemeni lui, au înfruntat cu riscuri considerabile regimul comunist în ultima decadă a existenței acestuia.

Rămas în mare parte necunoscut publicului larg, Mihai Botez s-a remarcat începând cu ultimii ani ai deceniului al optulea drept unul dintre cei mai articulați critici ai politicilor economice, sociale și chiar culturale ale regimului comunist. Mai mult, prin conduita și ieșirile sale publice, Mihai Botez a

încercat să promoveze ideea dezvoltării unui dialog la nivelul societății românești privind căile de urmat, dar și între cetățeni și conducerea comunistă.

Calitatea discursului disident al lui Mihai Botez, dar și gesturile sale concrete, au atras atenția organelor represive ale statului comunist, în principal a Securității, dar și a mediilor occidentale. Dacă primele au încercat prin metode extrem de variate¹ să-l împiedice pe Botez să-și facă publice opiniile, ultimele nu s-au sfiit să-l sprijine și să-l compare pe disidentul român cu mult mai celebrii Vaclav Havel și, mai ales, Andrei Saharov.

Pentru a avea însă o imagine cât mai clară asupra disidenței lui Mihai Botez, dar și pentru a putea evalua corect activitatea sa, se cuvine să facem mai întâi o serie de clarificări legate de conceptul de disidență.

Termenul „disidență” (din lat. *dissidentia*, fr. *dissidence*), impus pe filieră occidentală la începutul anilor 1970, a fost folosit în ultimele decenii de comunism cu precădere pentru a desemna un anumit tip de opoziție împotriva regimurilor comuniste din Europa de Est, având drept componentă de bază lupta pentru respectarea drepturilor omului. Avându-și rădăcinile în Uniunea Sovietică, unde primele gesturi s-au manifestat la jumătatea anilor 1960², disidența „înflorează” zece ani mai târziu în Europa de Est, impulsionată de semnarea Actului Final de la Helsinki, la 1 august 1975.

¹ La o rapidă enumerare a măsurilor luate de organele de stat împotriva lui Mihai Botez, putem aminti: retrogradarea în funcții care nu corespundeau nivelului de pregătire, trimiterea în exil intern, hărțuirea de către Securitate, interogatori, acțiuni de discreditare prin lansarea de zvonuri potrivit cărora acesta ar fi fost colaborator al Securității sau, din contră, al unor servicii de informații aparținând altor țări.

² Disidența și disidenții din U.R.S.S. au făcut obiectul a nenumărate studii și lucrări. Pentru o abordare concisă a subiectului, vezi Joshua Rubenstein, *Soviet Dissidents. Their struggle for human rights*, Beacon Press, Boston, 1985; Ana-Maria Cătănuș, *Fenomenul disidenței în Uniunea Sovietică, 1965-1989*, în „Arhivele Totalitarismului”, nr. 3-4/2010, pp. 61-85.

Înainte de toate, disidența a reprezentat un act public, cu o puternică încărcătură morală. Manifestarea în spațiul public a fost unul dintre elementele care au diferențiat disidența în raport cu formele anterioare de opoziție³. Acestei trăsături i s-a adăugat faptul că disidenții nu-și propuneau să conteste legitimitatea regimului comunist și nici să-l răstoarne. Obiectivul central al disidenților a fost ca prin acțiunile lor⁴ să diminueze arbitrariul puterii comuniste și să o determine să respecte de facto prevederile legilor interne, în primul rând Constituția, precum și angajamentele internaționale referitoare la drepturile umane și civile.

Dincolo de beneficiile morale incontestabile ale disidenței – posibilitatea de „a-ți trăi viața în adevăr”, în concordanță cu principiile și valorile interioare – costurile plasării pe o poziție contrară regimului erau suficient de mari și în măsură să-i descurajeze pe mulți dintre cei care ar fi vrut să „spargă carcasa de minciună reprezentată de realitatea oficială”⁵. Astfel, disidentul devenea obiect al represiunii, era supus interogatoriilor, hărțuirilor, arestat sau internat în instituții psihiatrice. Mai mult, disidentul era forțat să se confrunte cu marginalizarea sau chiar excluderea din viața profesională, cu izolarea socială, pentru ca în final să fie forțat să emigreze.

Pentru cei mai mulți dintre disidenți, decizia de a contesta regimul nu a venit ca urmare a unei rupturi brutale, ci, mai ales,

³ Așa cum sublinia disidentul ceh Vaclav Havel: „esența însăși a actului de disidență este aceea de a fi publică, constă în a spune deschis ceea ce toți ceilalți murmură pe ascuns”. Chantal Delsol, Michel Maslowski, Joanna Nowicki (coord.), *Dissidences*, Presses Universitaires de France, Paris, 2005, p. 250.

⁴ În gama acțiunilor desfășurate de disidenți putem include: trimiterea de memorii/scrori deschise autorităților; realizarea și răspândirea de samizdate sau manifeste; acțiuni de protest sau manifestații în favoarea unor persoane reprimite; crearea de grupuri pentru respectarea drepturilor omului; popularizarea demersului disident la nivelul opiniei publice internaționale.

⁵ Dorin Tudoran, *Frig sau frică? Despre condiția intelectualului român de astăzi, 1984*. Arhiva Radio Europa Liberă. HU OSA 300-60-3-cutia 6.

ca rezultat al unei evoluții progresive. Astfel, conștientizarea abuzurilor puterii a fost urmată de imposibilitatea resimțită de individul pe cale să devină contestatar de a le mai ține sub tăcere, ajungând astfel la decizia renunțării la dublul limbaj. Ultima etapă în procesul „devenirii” unui disident, dar și prima care marchează **noul început**, este denunțarea în spațiul public a arbitrariului puterii comuniste, dar și încercarea de a găsi și propune soluții pentru însănătoșirea societății.

În această situație s-au regăsit mulți dintre disidenții din U.R.S.S., dar și cei din Cehoslovacia, Polonia, Ungaria sau România.

În cazul lui Mihai Botez, evoluția dinspre cercul elitei tehnocrate a regimului comunist din România înspre disidență s-a făcut gradual.

În acest context, se cuvine menționat faptul că, la momentul intrării în disidență, Botez era deja o personalitate a cărui valoare fusese recunoscută în plan național și internațional⁶. Reacția sa de contestare a politicii regimului a fost cu atât mai importantă, cu cât venea din partea unui tehnocrat ale cărui opinii și analize fuseseră validate de rezultatele obținute în urma unei intense și diverse activități de cercetare.

Absolvent al Facultății de Matematică a Universității din București, în 1963, Mihai Botez a obținut trei ani mai târziu, la 26 de ani, doctoratul sub conducerea profesorului Gh. Mihoc, la Institutul de Matematică al Academiei Române, pe o temă legată de teoria probabilităților, statistică matematică și cercetare operațională.

⁶ Mihai Botez a fost membru în comitetele unor organizații internaționale prestigioase, precum „Federația Internațională pentru Studii asupra Viitorului”, Centrul pentru Logică și Științe Comparative, Bologna, Italia. Botez a ținut cursuri la mai multe facultăți (Matematică, Institutul de Arhitectură, Academia de Științe Economice), desfășurând, totodată, și activități de cercetare în domeniul studierii viitorului și dezvoltării, cercetări valorificate sub forma a numeroase studii, cărți și comunicări la manifestări științifice. Arhiva Europa Liberă. HU OSA-300-60-3-6.

Domeniile de specializare în care s-a remarcat au făcut ca tânărul matematician Mihai Botez să urce pas cu pas treptele unei cariere de excepție. Rând pe rând, Mihai Botez a fost matematician cercetător la Institutul de Matematică al Academiei Române (1963-1964) și Centrul de Statistică Matematică al Academiei Române (1964-1967), șeful catedrei de Aplicații ale Matematicii în organizarea și conducerea întreprinderilor la CEPECA (1967-1970), director al Secției de Studii Prospective, Universitatea din București (1970-1974), director al Centrului Internațional de Metodologie a Studiilor asupra Viitorului și Dezvoltării (1974-1977)⁷.

La acestea s-au adăugat numeroase stagii de perfecționare și cercetare în Franța, Austria, Belgia, R.F.G., Italia, Uniunea Sovietică, Danemarca, Polonia, Grecia, Statele Unite. În 1976, Botez a fost primul bursier român al Centrului Internațional Woodrow Wilson din cadrul Institutului Smithsonian.

În contextul unei evoluții profesionale mai mult decât promițătoare, opțiunea lui Mihai Botez pentru disidență a fost surprinzătoare pentru cei din jur. Fără a fi fost o decizie de moment, intrarea lui Botez în disidență a venit ca o urmare firească a unei serii de acumulări și experiențe. Putem aminti aici faptul că din poziția pe care o ocupa, Botez era în măsură să semnaleze erorile de strategie economică și implicațiile pe termen mediu și lung ale acestora. De asemenea, expunerea sa, grație deplasărilor peste hotare, la „modul de funcționare a lumii libere”, au făcut ca decizia de intrare în disidență să cântărească mai mult decât aceea a păstrării statutului profesional și social câștigat până la acel moment.

Întors din America, unde desfășurase un stagiul de cercetare la Institutul Smithsonian, în 1976, Botez a început să exploreze alături de istoricul Vlad Georgescu modalitățile de activare a masei tăcute a intelectualilor români. Astfel, a apărut ideea creării unei universități volante după model

⁷ Arhiva Radio Europa Liberă. HU OSA-300-60-3-5-6. Mihai Botez, *Intelectualii din Europa de Est (Intelectualii est-europeni și statul național comunist) – un punct de vedere românesc*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1993, pp. 8-10.

polonez, care ar fi organizat cursuri și conferințe pe subiecte variate, însă suficient de sensibile, încât să nu fie abordate oficial. Cei care ar fi dorit să participe la întâlniri ar fi urmat să fie anunțați discret, iar locurile de desfășurare s-ar fi schimbat mereu: apartamente private, parcuri și locuri publice⁸.

În lipsa altor personalități dispuse să se implice în punerea în practică a acestei inițiative, universitatea voluntă a rămas doar în stadiul de proiect.

Evoluția ulterioară a lui Mihai Botez a relevat opțiunea sa pentru o activitate disidentă deschisă, publică și cu respectarea legilor în vigoare, în fapt, o racordare la principiile fundamentale ale disidenței, vehiculate de contestatarii din blocul sovietic.

Debutul oficial al disidenței lui Mihai Botez a fost marcat de memoriul pe care Botez l-a redactat în primăvara anului 1979 și pe care l-a trimis la Radio Europa Liberă. Acesta a fost difuzat pe post în toamna aceluiași an.

Gândit ca o reluare contemporană a *Memoriului intelectualilor* adresat mareșalului Antonescu în 1944⁹, textul atrăgea atenția conducerii comuniste asupra fenomenelor negative care se făceau simțite în toate domeniile de activitate. La nivel economic, pe lângă penuria alimentară, creșterea datoriei externe, Botez remarca faptul că „strategia de dezvoltare planificată a României, întemeiată pe creșterea unor ramuri ale industriei, total dependente de importurile de materii prime și de piețele externe de desfacere, în dauna agriculturii, a dus la rezultate cu totul diferite de cele scontate”¹⁰, în vreme ce, în plan social, „industrializarea grăbită a dus la depopularea satelor, slăbirea țărănimii [...], fără să întărească cu adevărat o clasă muncitoare cu profil propriu”¹¹. Nu în ultimul rând, memoriul lui Botez aducea în discuție situația precară din

⁸ Mihai Botez, *Dilemele speranței*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1994, p. 99.

⁹ Idem, *Românii despre ei înșiși. O cercetare de comunismologie prospectivă*, Editura Litera, București, 1992, p. 86.

¹⁰ Idem, *Scrisori către Vlad Georgescu*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2003, p. 13.

¹¹ *Ibidem*.

învățământ, cultură, știință, precum și creșterea alarmantă a celor care doreau să părăsească țara.

Dincolo de formularea punctului său de vedere asupra problemelor cu care se confrunta societatea românească, memoriul lui Mihai Botez lansa invitația la un dialog public, sincer, constructiv, deschis tuturor celor interesați să ia parte la el, și care ar fi putut reprezenta un punct de plecare pentru îndreptarea lucrurilor.

La scurt timp după difuzarea memoriului la „Europa liberă”, Mihai Botez a fost invitat să dea explicații organelor de Securitate. Timp de 11 zile, de dimineața de la ora nouă la ora patru după amiaza, lui Mihai Botez i s-a cerut să dezmință public textul, să dea în judecată postul Radio Europa Liberă și chiar să accepte o colaborare cu organele de Securitate¹².

Eșecul în a determina mai mulți intelectuali să se alăture unui proiect disident comun l-a făcut pe Mihai Botez să accentueze ideea *disidenței solitare*, pe care nu a încetat să o susțină pe întreaga durată a activității sale contestatate. În acest sens, rolul esențial în propagarea discursului disident al lui Mihai Botez a revenit Radio „Europa Liberă”, cea care a asigurat rolul de „cutie de rezonanță”, preluând ideile lui Botez și făcându-le cunoscute în țară prin intermediul emisiunilor și comentariilor difuzate de acest post. Mai mult, în această ecuație, relația personală deosebită dintre Mihai Botez și Vlad Georgescu a fost în măsură să asigure atât publicitatea acțiunilor disidente ale lui Botez, cât și o notorietate internațională în măsură să-l apere de eventualele abuzuri ale autorităților comuniste.

Ce însemna însă disidența solitară? Ce își propunea, care erau obiectivele sale?

Conștient de pericolele pe care le-ar fi presupus activitatea unui grup de disidenți, Botez susținea posibilitatea ca orice

¹² Din punctul de vedere al anchetatorilor, oferta de colaborare ar fi fost pe deplin justificată, mai ales în condițiile în care mașina de dezinformare, odată pusă în mișcare, ar fi colportat zvonuri despre o presupusă colaborare. „Cum toată lumea va fi convinsă că abdici și mergi cu noi, de ce n-ai și face-o?”. *Ibidem*, pp. 21-22.

persoană, în nume propriu și public, să-și spună părerea despre neajunsurile societății în care trăia, să propună soluții alternative.

Astfel, dacă în primă fază, prin afirmarea mai multor persoane care criticau în mod individual regimul, s-ar fi produs o delimitare în spațiul public a celor ce gândeau diferit, o oficializare a statutului intelectualului critic, așa cum spunea Mihai Botez, pasul următor ar fi putut conduce la „crearea unei opinii critice de masă”¹³.

Considerat de Mihai Botez drept o investiție personală, apelul la disidență era totodată și un apel la exersarea unor reflexe sociale: libera exprimare, implicare, fără de care nu se puteau pune bazele unei societăți mai sănătoase.

Conștient de dimensiunea reală a schimbărilor care s-ar fi putut produce într-un regim comunist, de tipul celui românesc, Mihai Botez a manifestat realism și în formularea obiectivelor disidenței. Astfel, dacă introducerea unor structuri politice pluraliste ar fi fost de neconceput în condițiile unui stat comunist, nu același lucru ar fi fost valabil în ceea ce privea ***o pluralitate a punctelor de vedere***.

Potrivit lui Botez, stabilirea unui dialog real, în care conducătorii să reînvețe să asculte, iar cei conduși să se exprime liber, diversitatea de opinii, ar fi fost obiective posibile ale epocii istorice pe care România o traversa.

Pe lângă încercarea de teoretizare a disidenței solitare, activitatea disidentă a lui Mihai Botez a însemnat și trimiterea a zeci de memorii și scrisori deschise adresate conducerii de partid și de stat, dar luări de poziție publice care și-au găsit răsunetul în presa occidentală.

Începând cu memoriul din 1979, pe aproape întreaga durată a anilor 1980, Botez a atras atenția autorităților asupra cauzelor și implicațiilor crizei care se prefigura la toate nivelurile societății românești.

În 1984, într-un memoriu care urma să fie transmis Congresului al XIII al PCR, Botez scria: „În ultimii șapte ani

¹³ *Ibidem*, p. 39-40.

am declarat în nenumărate rânduri că atât ca membru al PCR¹⁴ și român, cât și ca cercetător al problemelor dezvoltării, socot actuala strategie a dezvoltării economico-sociale a României inițiată și aplicată în special din 1971 cu atâta consecvență de actuala conducere a PCR ca având consecințe catastrofale (după mine vizibile) pentru prezentul țării și urmând a avea implicații devastatoare pentru viitorul națiunii noastre (poate astăzi mai puțin vizibile pentru marele public, dar pentru specialiști ca mine absolut certe)¹⁵.

Neajunsurile cu care se confrunta societatea românească făceau obiectul unui alt memoriu cuprinzător trimis în 1985 Comitetului Central, Consiliului de Stat și M.A.I. Potrivit lui Mihai Botez, dezastrul economic cu care se confrunta România avea la bază „planurile de dezvoltare întemeiate pe anticipări ce s-au dovedit eronate ale evoluțiilor economice mondiale și pe estimări fanteziste ale resurselor și nevoilor țării¹⁶. Botez vorbește despre investițiile uriașe în ramuri industriale de tipul siderurgiei și petrochimiei, dar care însă s-au dovedit greșite prin prisma dependenței de materii prime din import, precum și a consumurilor mari de energie, care au făcut iminentă o criză energetică, afectând în mod direct viața tuturor cetățenilor¹⁷. Totodată, aborda problema plății datoriei externe, prețul pentru încăpățânarea conducerii comuniste de a rezolva rapid această problemă fiind condamnarea României la subdezvoltare pentru următoarele decenii¹⁸.

¹⁴ Mihai Botez intra în partid în 1970, convins că expertiza sa putea fi de folos și părea în mod oficial rândurile acestuia 14 ani mai târziu, mărturisind că, și în noile condiții, nu renunțase la intenția de a servi în continuare patria și poporul. Mihai Botez, *Memoriu adresat Congresului al XIII-lea al PCR, 1984*, Arhiva personală Mihai Botez (păstrată în parte de Viorica Oancea, sora matematicianului).

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Mihai Botez, *Memoriu*, 1985. Arhiva Radio Europa Liberă. HU OSA-300-5-190-1.

¹⁷ Botez făcea trimitere la îndemnurile adresate populației de a reduce consumul casnic de energie.

¹⁸ Mihai Botez, *Memoriu*, 1985. Arhiva Radio Europa Liberă. HU OSA-300-5-190-1.

Disidența lui Mihai Botez a fost completată de o intensă activitate de cercetare care și-a găsit cu succes valorificarea într-o serie de studii cu valențe științifice care au vizat analiza lumii comuniste, în general, a societății românești, în particular, dar și subiecte legate de politica externă a României¹⁹.

Disponibilitatea de a acorda ajutor altor disidenți, inclusiv de a lua poziție în favoarea unor persoane supuse abuzurilor autorităților, a fost un alt punct caracteristic activității lui Mihai Botez, care și-a oferit sprijinul necondiționat unor contestatari români precum Ion Puiu sau Dorin Tudoran.

În cazul lui Mihai Botez, disidența a reprezentat o opțiune asumată inclusiv pentru partenera sa de viață Mariana Celac²⁰. Implicată și pe cont propriu în manifestări de disidență, Mariana Celac l-a susținut pe Mihai Botez pe întreaga durată când acesta s-a aflat în țară. Din acest punct de vedere, Botez recunoștea că multe din textele sale disidente prinseseră contur în urma lungilor discuții avute cu Mariana Celac, așa cum tot ei i se datorau multe dintre contactele cu diplomații străini de la București²¹. Se cuvine să amintim faptul că înainte de „a ieși public” în septembrie 1987, într-un interviu acordat postului de televiziune France 3, arhitecta Mariana Celac a produs nenumărate texte adresate autorităților române pe probleme legate de programul de sistematizare, de demolări, distrugerea unor monumente arhitectonice deosebite, precum Mănăstirea Văcărești²².

¹⁹ Dintre studiile elaborate de Mihai Botez, putem aminti: *Lumea a doua. Introducere în comunismologia structurală; Românii despre ei înșiși. O cercetare de comunismologie prospectivă; Relațiile dintre guvernul SUA și România între 1968-1984. O privire independentă de la București*, iulie 1985.

²⁰ În 1987, ambasadorul francez Jean Marie Le Breton identifica cuplul Botez-Celac drept unul care își manifesta cel mai ferm opoziția. Jean Marie Le Breton, *Sfârșitul lui Nicolae Ceaușescu. Istoria unei revoluții*, Editura Cavallioti, 1997, p. 51.

²¹ Mihai Botez, *Românii despre ei înșiși*....p. 98

²² “Buletin Europa Liberă”, 30 ianuarie 1988. A.C.N.S.A.S., Fond Documentar 20, vol. 3, f. 26-28. „Caietele INMER”, anul II, nr. 2, martie 2005, p. 30.

Notorietatea și prestigiul internațional de care se bucura Mihai Botez a făcut ca autoritățile să nu recurgă împotriva lui la măsuri drastice de pedepsire, fapt care nu a însemnat că asupra sa nu s-au exercitat alte tipuri de presiuni. Retrogradat profesional, lui Botez i s-a restricționat accesul la o viață profesională normală. Izolarea socială a fost și ea o consecință directă a asumării statutului de disident. Academicianul Solomon Marcus, unul dintre apropiații lui Mihai Botez, sintetiza astfel urmarea gestului matematicianului român: „în jurul lui Botez se crease un relativ spațiu gol, tot mai putini erau cei care mai schimbau cu el o vorbă, mai mult decât un salut, iar unii îl evitau și pe acesta din urmă. Până și unii colaboratori pe care-i formase profesional se îndepărtaseră de el”²³. La acestea, s-au adăugat hărțuirile permanente, dese anchete la Securitate și, uneori, atacurile la integritatea fizică, Botez fiind lovit de „persoane necunoscute” în plină stradă.

Începând cu 1 iunie 1987, la câteva zile după publicarea în săptămânalul „L'Express” a unui interviu acordat de Mihai Botez²⁴, acesta a fost trimis la Tulcea, în calitate de director al Centrului de Calcul. Exilul deghizat în avansare urmarea să-l supună pe Botez unui control constant - trebuia să se știe în orice moment unde putea fi găsit, nu putea părăsi localitatea fără învoire -, dar și de a-i tăia toate legăturile cu diplomați și jurnaliști străini prin intermediul cărora ar fi putut să-și facă publice opiniile disidente²⁵.

²³ Solomon Marcus, *30 de ani cu Mihai Botez*, http://www.memoria.ro/?location=view_article&from_name=Interviuri+din+presa%2C+carti%2C+colectii+personale&from=bG9jYXRpb249YXJoaWNsZXM%3D&cid=162&id=1195, accesat la 29 XI 2012.

²⁴ În articolul publicat în „L'Express”, Mihai Botez descria regimul de la București drept „cel mai tradiționalist din Răsărit, sistemul comunismului clasic, al comunismului anilor 1930 din U.R.S.S., unde însă tripticul un popor, un partid, un conducător a cedat locul doar liderului, liderului care se confundă cu partidul”. A.C.N.S.A.S., Fond Documentar, dos. nr. 20, vol. 2, f. 69.

²⁵ Dispoziția rectorului Universității din București, nr. 179/28.05.1987. Arhiva Radio Europa Liberă. HU OSA-300-60-3.

Câteva luni mai târziu, în toamna anului 1987, Mihai Botez, beneficiar al unei burse Woodrow Wilson, reușea să părăsească România. În condițiile în care în țară autoritățile îi pregăteau un proces de înaltă trădare, Botez s-a stabilit în S.U.A., ca refugiat politic. Chiar și în această postură, Botez și-a continuat activitatea științifică, colaborând intens cu Centrul Woodrow Wilson, Institutul Hoover al Universității Stanford sau Universitatea Bloomington, Indiana.

În primii ani de după revoluția din decembrie 1989, Mihai Botez a reprezentat România la Organizația Națiunilor Unite, în calitate de ambasador extraordinar și plenipotențiar (1993-1994), urmând ca, din mai 1994, acesta să ocupe funcția de ambasador al României în SUA până la 11 iulie 1995).

Decizia lui Botez de a accepta să reprezinte statul român, la acea vreme condus de președintele Ion Iliescu, a generat nemulțumire în rândul foștilor opozanți anticomuniști, dar mai ales a societății civile.

După moartea disidentului român, survenită la 11 iulie 1995, reproșurile de a fi acceptat să lucreze cu regimul Iliescu au fost înlocuite cu punerea sub semnul întrebării a trecutului său de disident. În acest context, deși lipsite de orice fundament, au început să fie vehiculate acuzații cu privire la legăturile lui Botez cu structurile informative ale statului de dinainte de 1989²⁶.

Însă, dincolo de aprecierile post 1989, nu întotdeauna obiective, un lucru este de necontestat: valențele complexe ale disidenței lui Mihai Botez, dar și conectarea sa la principalele curente de gândire disidentă din Europa de Est și din U.R.S.S., au

²⁶ Pentru mai multe detalii privind discuțiile referitoare la acuzațiile de colaborare cu Securitate aduse lui Mihai Botez, vezi serialul publicat de Gabriel Andreescu, *Ce spun dosarul Tudoran și Radu Ioanid despre Mihai Botez* (I-II-III), în „Cotidianul” (23, 27 și 31 octombrie 2010); Ana-Maria Cătănuș, *Breaking the barriers of Romanian conformism. Dissent and scientific critique of Communism in mathematician Mihai Botez's thinking. A case study*, în „History of Communism in Europe, vol II, 2011, Avatars of Intellectuals under Communism”, pp. 345-369.

făcut ca acesta să fie unul dintre cei mai reprezentativi intelectuali critici români ai anilor 1980.

Ceea ce a propus Mihai Botez într-un proiect disident formulat și susținut cu coerență vreme de aproape 10 ani a fost, în esență, asumarea, cu toate costurile pe care le implica, a unui statut de „om liber” în propria țară. Diversitatea de opinii, libera exprimare, dialogul, toleranța, competența au fost în viziunea lui Mihai Botez deziderate realiste, care puteau fi atinse chiar în condițiile unui regim comunist. Iar modul în care descrie și evaluează propria activitate din anii 1980 este în măsură să dea măsura valorii sale intelectuale și, mai ales, morale : „În România anilor '80 am demonstrat cu viața mea că „se poate trăi și așa”. Adaug: fără să mă erijez nici în profet, nici în moralist și cu atât mai puțin în erou de operetă. Căci nu judec pe nimeni, nu dau lecții nimănui, și – sincer – nici nu am nevoie de altceva decât de înțelegerea nedeformată a ceea ce mă face să fiu cum sunt în aceste vremuri de restriște”²⁷.

²⁷ Mihai Botez, *Scrisori către Vlad Georgescu.....*, p. 139.

Anamneza în scrierile lui Paul Goma

Ana-Maria Jugănaru
București

Abstract: The article aims to analyse the creation of Paul Goma, which will focus on the Dionysian approach of the detention experience, perspective which represents the leading line of the concentrationary literature and provides an insight into the ingenuities, bizarreries or "surprises" that make the author's writings and open a whole new direction in Romanian literature.

Key words: Paul Goma, detention, concentrationary literature, exile, repressive techniques.

Paul Goma, „scriitorul fără operă”, nume atribuit calomnios de către cei care considerau că succesul său în Occident este asigurat în mod exclusiv de marea măiestrie a traducătorilor, reprezintă unul dintre cei mai mari prozatori postbelici, opozant al regimului comunist și disident, militant pentru drepturile omului, atât în țară cât și în exil. Cu adevărat emblematic, mai întâi pentru că trimite sistematic în Occident manuscrisele romanelor sale în vederea publicării, autorul contribuie la nașterea disidenței din România comunistă, organismele regimului utilizând toată gama de metode și tehnici represive pentru a-i distruge pe el și pe cei din jurul său.

Putem decela trei perioade în scrierile și acțiunile lui Paul Goma: *refugiul și închisoarea (1944-1976)*, *disidența (1977)* și

exilul (1977- prezent). Documentele accesibile care reflectă acțiunile Aparatului Terorii acoperă parțial și lacunar doar o parte din istoria personală a scriitorului (1957-1977). Opera lui Goma, după cum au constatat și criticii literari, s-a bucurat de o receptare parțial deformată.

Articolul are în vedere analiza creației autorului, ce se va focaliza pe abordarea dionisiacă a experienței detenției, perspectivă ce reprezintă linia conducătoare a literaturii concentraționare. În opera sa, scriitorul adoptă revolta orgolioasă ca atitudine. *„Se poate presupune - afirmă Marta Petreu - că literatura română și-l va recupera pe Goma cu oarecari rețineri tocmai pentru că opera lui va produce modificări în ierarhiile literare. [...] Complicatele mecanisme ce țin de psihologia resentimentului vor mai întârzia, probabil, o vreme recunoașterea calităților strict estetice, nu doar a celor istorice și etice, pe care le au cărțile lui Goma”* (PETREU, Marta, 1991:5). De asemenea, este important a se realiza o imagine de ansamblu asupra ingeniozităților, bizareriilor sau „surprizelor” care compun scriitura lui Paul Goma și care deschid o direcție cu totul nouă în literatura română. Surprinzătoare, atunci când îi analizăm scrierile, este senzația că orice graniță în calea rostirii a dispărut. Îl vedem pe *acest Soljenițin român* cum își reia locul central în cadrul poveștii, acela de privitor al unei lumi a cărei realitate ne este redată *tale quale*. Subiectele operelor sale sunt tabu, scrutate cu o privire persiflatoare. Limbajul literar folosit contribuie la numirea prin sugerare, ornamentarea prin eufemism. Autorul folosește un argou suculent, rostire pe șleau, revalorifică intens regionalisme, folosește frecvente inversiuni stilistice, în aglutinări (pentru atenuarea conotațiilor prea îndrăznețe), în numeroasele jocuri de cuvinte.

Majoritatea scrierilor incluse de Paul Goma în categoria „ficțiune”, exceptând *Gherla-Lătești, monolog dialogat*, beneficiază de o critică de întâmpinare pauperă. Concurat de incontestabilul statut de disident numărul 1 al totalitarismului autohton – regimul comunist, prozatorul Paul Goma este supus unei cabale a tăcerii, dictate, în termenii unui „celebru

divorț”, care a făcut deja istorie (*Adio, domnule Goma!*), divorț ce a fost ordonat de marile „personalități de la centru”.

Tema scrierilor sale o constituie infernul concentraționar, având drept scop corijarea, și nu informarea. Mai toate analizele de specialitate au sesizat o anumită agresivitate în scrisul lui Paul Goma, explicabilă prin faptul că, în cazul său, dorința de a scrie este alimentată de o tendință subliminală de moralizare, de educare a cititorului țintă. Paul Goma face deseori abstracție de curiozitățile interlocutorului, nu narează pentru a-l informa, rolul acestuia fiind doar de catalizator în procesul de defulare prin expunere: „Asta și fac: vorbesc...pe întuneric - cu o condiție: să nu mă mai întrerupi. Știu că nu e politicos ce-ți cer, dar asta-i! Pușcăriașii nu suportă să fie întrerupți când povestesc. Povestind, cad în transă, nu-i bine să-i trezești...” (GOMA, Paul, 2005:22). Chiar dacă își propune să informeze, autorul se lasă foarte greu citit, se sustrage cititorului, lectura devenind o goană extenuantă prin labirintul memoriei, goană în care lectorul este nevoit să țină pasul constant cu vocea care mărturisește, voce care se pierde egoist în digresiuni teoretizante ample, firul narativ rămânând suspendat undeva în fundal. De exemplu, în *Gherla-Lătești*, cu toate că recunoaște nevoia de mărturisire, imboldul scrierii nu pare să vină din nevoia de a face lumină, de a demasca, actul confesiunii părând oarecum orientat înspre sine.

În ceea ce privește structura generală a operelor sale, aceasta dă impresia de puzzle care trebuie refăcut prin lectură. Principiul arhitectonic adoptat se explică prin predilecția scriitorului pentru muzica lui J. S. Bach. Astfel, piesele cheie (de exemplu, episodul ultimei bătăi) sunt presărate printre lungi digresiuni în afara textului. Goma are plăcerea de-a dreptul proustiană a rătăcirii pe cărările întortocheate ale memoriei. Abordarea textului nu este deloc ușoară pentru cititor, acesta fiind nevoit să se piardă, alături de autor, prin labirintul amintirilor. De exemplu, analizând lucrarea *Gherla-Lătești*, în baza afirmației de mai sus, se poate constata diferența dintre cele două părți ale lucrării. Astfel, prima parte este organizată în jurul unui fir epic conducător, așezat undeva în subsidiarul textului, fir pe care se construiesc o serie de alte

episoade, multe generatoare de teoretizări vizând numeroase aspecte. Ținând cont de acestea, ceea ce-și propune Paul Goma în prima parte este, de fapt, să nareze bătaia pe care o primește în închisoarea de la Gherla cu două zile înainte de eliberare, ajungând la episodul propriu-zis de-abia la pagina 28, doar pentru a abandona din nou firul narativ (la care, de altfel, revine constant pe tot parcursul primei părți). Prin aceste ocolișuri de memorie textul devine un fel de puzzle care odată refăcut prin lectură oferă un tablou complex asupra realității închisorilor comuniste. Astfel, de foarte multe ori autorul relatează diferite reguli nescrise ale deținuților (obiceiul celui care era eliberat de a lăsa pulovărul cel mai bun unui alt deținut, folclorizarea informațiilor din închisoare, fiind doar două exemple), iar alteori rememorează episoade celebre, cum ar fi: revolta frontieriștilor, dragostea deținuților pentru fata pe care o vedeau printre zăbrele sau povestea „logodnicului albastru”.

De cele mai multe ori, scăparea fluxului de amintiri de sub control se datorează nevoii de teoretizare, narațiunea fiind deseori întreruptă de către o „madlenă proustiană” care duce la considerații asupra unor aspecte extrem de variate: nevoia de a mărturisi, în ciuda fricii, individualismului și lipsei de solidaritate a românului, ușurința cu care ne-am lăsat subjugăți de către ruși etc., pagini în care antinaționalismul și uneori, antisemitismul autorului sunt extrem de virulente. Așadar, ne aflăm în fața nevoii de a vorbi despre detenție, de a se folosi de această experiență pentru a impune un punct de vedere. Goma o face din revoltă, căci are plăcerea sadică a jocului cu lectorul, dezbate pentru a ataca virulent slăbiciuni. Paul Goma educă cu urgența și intransigența.

Procesul rememorării realizează o transpunere a limitelor spațio-temporale ale închisorii; scriitorul optând pentru a ieși din atmosfera acesteia, întoarcerile anamnetice în acest cadru spațial fiind echivalente cu un „infern general și omnipotent” (CESEREANU, Ruxandra, 2005:196) în care „rolurile sunt clar distribuite: călăi și victime, fără intermediari”(CESEREANU, Ruxandra, 2005:196).

Cronologia narării este păstrată undeva pe fundalul textului, cronologie pe care însă o ține suspendată constant

prin ieșiri teoretice și anamnetice din spațiul temporal narat. Paul Goma trăiește intens și tragic aceste rătăcirii în afara firului cronologic. Toate aceste digresiuni nu-i scapă, acesta fiind conștient de dificultățile pe care receptorul le-ar putea întâmpina, căci nu o dată încearcă să-și suprime fluxul de amintiri care par să-l năpădească: „Încă o poveste cu femei și gata, m-am întins nepermis de...” (GOMA, Paul, 2005:131).

În partea a doua a lui *Gherla-Lătești*, parte în care relatează drumul spre D. O. Lătești și perioada petrecută acolo, divagările sunt mult mai puține, aproape inexistente, firul fiind mult mai coerent, poate și din cauză că în această a doua parte autorul își asumă conștiința scrisului. La sfârșitul primei părți, deja, Paul Goma admite nevoia de a scrie, singura posibilitate prin care se putea răzbuna în fața pierderii demnității: „eu plângeam, ar fi fost bine să pot plânge, nu loviturile, nu ele mă atingeau, plângeam pentru că, și-atunci pentru prima dată de la arestare, pentru prima oară în viață, am spus, mi-am spus, le-am spus: EI, LASĂ...EI, LASĂ...și m-am hotărât să nu-i uit în vecii vecilor, nu să mă răzbun, ci mai crunt: SĂ NU-I UIT SĂ-I NEUIT ÎNTR-O CARTE și mai ales, mai ales: SĂ NU-I TAC-SĂ-I NETAC” (GOMA, Paul, 2005:169-170), însă subliniază, în același timp, și efortul pe care acest act îl presupune: „(În timp ce scriam cele mai sus, mă gândeam că totul s-ar putea rezolva cu un magnetofon. Poate, dacă aș vorbi într-un microfon, aș termina într-o singură noapte - ca cealaltă). (În chiar timpul în care scriam că ar trebui să folosesc un magnetofon, mi-am dat seama că, la urma urmei, aceasta a doua noapte cere să fie scrisă. Și scrisă așa, în <scrisori>; cu întreruperi, cu opriri, apoi a doua zi cu efortul de a reînoda firul).” (GOMA, Paul, 2005:196). Un lucru se conturează clar aici, și anume, urgența mărturisirii, temperată numai prin scris, prin textul care impune limite.

Paul Goma se dovedește același spirit insurgent și în ceea ce privește tipologiile de caractere prezentate și acest lucru rezultă în schițarea unor portrete extrem de pitorești, pornind doar de la limbajul personajului, cel al gardianului Vasea fiind, probabil, printre cele mai colorate figuri: „Vasea (l-o fi chemat Vasâi dacă nu cumva Pinte...) avea un fond principal de

cuvinte ce nu depășea suta (și încă eram generoși...). Asta n-ar fi fost de mirare în mediul securist; erau alții care nu știau nici cincizeci. Însă Vasea avea un fel aparte de a îngăla sunetele și de a le ameți, undeva, în străfundurile burții, încât cu greu și abia după săptămâni (și după discuții pătimașe în celulă) am izbutit să deducem ce vrea să spună Vasea atunci când...Hai să spun: spunea...cuvinte - care erau vizibile (pentru mine cel puțin): Vasea le frământa, înăuntru, și cum gura era crăpată - ca un gărlici, ca o gură-de-peșteră - ieșeau la vedere (la auzire) doar cojile, de parcă acele cuvinte ar fi fost semințe de floarea-soarelui. Și se opreau acolo, în prag, pe buze..." (GOMA, Paul, 2005:71). Tuturor acestora Paul Goma le promite un pătimaș jurământ de *neiertare* și *neuitare*.

Ruxandra Cesereanu puncta și un alt aspect, și anume: „Paul Goma este obsedat în cadrul decăzuților mai ales de figura aflată la polul de jos: colaboraționistul și delatorul, glosând pe marginea formulei pe care o ridică la rang ontologic – a supraviețui înseamnă a trăda, a trăda înseamnă a avea ce mânca. Paul Goma demontează meticolos mecanismul delațiunii, văzută ca o artă neagră prin care erau terorizați atât deținuții, cât și gardienii” (CESEREANU, Ruxandra, 2005:136).

Goma pare să fi optat pentru perspectiva următoare : „cea a unui eroism ofensiv,[...] un extaz dionisiac”(ARDELEANU, George, 2000:34). El nu are o stare de spirit echilibrată, răbufnește deseori în accese de furie, nu are nici răbdarea de a-i înțelege pe cei care i-au făcut rău. Amintirile sale sunt sumbre, deși morbiditatea scenelor este constant contracarată prin notele de ironie și sarcasm.

Paginile memoriilor lui Goma pulsează de nerv intelectual. Autorul scrie cu furie, scrie pentru a depune mărturie împotriva, nimeni nu e scuzat, tuturor contextelor și profilurilor umane li se aduc acuze, Goma stăpânindu-și cu greu impulsurile mentalului său febril. Fenomenul românesc însuși este atacat cu mânie furibundă de Goma. Plăcerea scrisului este singura care reușește să mai tempereze: dincolo de evadările în afara textului prin lungi digresiuni teoretice, Goma este mare amator de inovații lexicale, victimă a unui adevărat hedonism lingvistic. La Goma aceasta este rezultatul

unui talent inegalabil de a reda particularitățile de limbaj ale personajelor. Descrierea gardianului Siki prin această metodă este una din secvențele reprezentative ale dimensiunii scrisului său: „Între timp se întoarce Siki: - Dat ordin să scòte strijace și patur' gòle, de ce nu egzecat? Un bătrân de la Buzău glumește: - Nu ne dă voie Barbu, dom' sergent. Siki, furios: - Car' esti ăla, mă? Și se pregătește să-l facă bucățele pe „ăla” - însă când dă cu ochii de javră, de oltenete, scade glasul: Da di ce să nu scòtă? - Nu-s paturi libere în celula asta, face Barbu. - Dar ălea ce-s? Zic și arăt paturile-demontate - pe care el le dusese înapoi, în fundul celulei....- Aaaaai, ce òamen' rei! Voi liberat az' -mine și schepat' de gherla, da eia mai are de tras la sùsîn și dòrme pe timent...” (GOMA, Paul, 2005: 31).

Într-adevăr, acest talent al autorului de a se juca cu limbajul personajului devine notă distinctivă a scrisului său, fapt remarcat, de altfel, și de Mihai Rădulescu: „Ceea ce izbește de la bun început în stilul romancierului este înclinația sa de a remodela limba română în conformitate cu nivelul cultural redus al vorbitorilor ei din rândul gardienilor [...] Există un tonus al narațiunii, îmbinat cu acest soi de umor lingvistic imitativ, ce-l binedispune pe cititor.” (RĂDULESCU, Mihai, *Patimile după Goma în Istoria literaturii de detenție la români I* pe http://www.literatura.sidetentie.ro/detentia/carte_1.php).

Ruxandra Cesereanu surprinde și ea acest aspect al stilului lui Goma: „Paul Goma excelează, de altfel, în a face portrete lingvistice călăilor săi, fie că este vorba de gardienii sadici de la Gherla din 1958 sau despre anchetatorul-golan de la Rahova din 1977, amator de șarade, dar neostalinist. [...] Inclusiv tortura este percepută auditiv de Paul Goma, schingiuirea unindu-i maladiv pe cei doi parteneri. În *Gherla*, autorul prezintă trecerea celui schingiuit prin diferite faze ale durerii rostite, de la urlat, la horcăit, la scâncet (sau scheunat), apoi la tăcerea finală, în paralel cu grohăiturile gardienilor torționari, cu gâfăiturile și gemetele lor de efort.” (CESEREANU, Ruxandra, 2005:177). Paul Goma însuși afirmă într-un important interviu acordat Ruxandrei Cesereanu (*Steaua*, nr. 8/1991): „*A propos de Céline: de la el am învățat nu... agresivitatea (în sine, a personajelor, precum și a*

limbajului) ci... limba română. De la el și de la San Antonio (pe numele adevărat: Frédéric Dard), de felul său, autor (prolific) de romane polițiste... Cum am învățat românește de la acești francezi? Foarte simplu: citindu-i (în franceză, firește), am căutat să pătrund mecanismul limbilor lor (franceze), să aflu după ce «rețete» violentează ei limba, o răsucesc, o rup, o lipesc, o fac-din-nou.

Am citit; am văzut (ce am văzut); mi-a plăcut ce am văzut; mi-a plăcut ce am făcut... A rezultat un dicționar de cuvinte-noi, de cuvinte-valiză – l-am botezat «Alfabecedar» – o secțiune a lui cuprinzând câteva cuvinte-cuib (câteva – dar cuvinte care au dat vreo 15.000 derivate – sub indicațiune «Zdicționar»).

În cadrul memorialisticii de detenție, Goma poate fi perceput drept autorul mizantrop, care nu-și poate refuza cititorul, interlocutorul total, căci atunci nu ar mai exista comunicarea și nici textul și ca atare, și-ar nega propria scriere. Paul Goma este mizantrop deoarece nu are încredere în capacitatea lectorului de a-i descifra mesajul din memorialistica de detenție comunistă, în care cel vizat este în primul rând, românul. Unul dintre semnele de mizantropie literară este termenul prin care își introduce prima parte din lucrarea *Gherla-Lățești*. Aceasta este un „dialog monologat” în care rolul interlocutorului este redus la cel de ascultător, fără drept la replică. Pe tot parcursul primei părți se simte constant prezența unui receptor și existența unui pseudo-dialog, undeva în spatele textului, dar replicile acestui receptor virtual sunt total ignorate sau reluate de către narator.

Criticul literar Alexandru Burlacu afirmă că dialogismul este calitatea cea mai de preț a poeziei sale narrative. Valoarea romanelor nu se reduce la documentarismul sau la naturalismul, vehiculate în critica literară, ci stă, în primul rând, în dialogismul poeziei sale.

Există o anumită urgență a scrisului în memorialistica de detenție, și anume tehnica expunerii ce merge mâna în mâna cu experiența trăită și relatată, deoarece așa cum afirmă majoritatea memorialiștilor, reacțiile postraumatice trebuie mărturisite. Așa cum afirmă Marta Petreu în prefața

romanului *Arta refugii* „literatura lui Goma se hrănește din anamneză – fie aceasta memoria proprie (*Gherla, Culorile curcubeului, Din calidor, Arta refugii, Astra, Bonifacia, Ostinato*), fie cea a subiecților și autorilor unor atroce evenimente și experimente istorice (*Patimile după Pitești, Ușa*)” (PETREU, Marta, 1991:5).

Paul Goma reprezintă, așadar, nu numai un tip diferit de scriere dar și unul diferit de atitudine. Goma este un dionisiac prin energia care-i alimentează scrisul. El este un om al esențelor tari, atacă virulent prin confesiune, se descarcă la modul cathartic prin digresiuni, se impacientează în fața avalanșei de amintiri și idei, pe care le ține în frâu cu mare greutate.

Răzvrătirea lui Paul Goma a fost întotdeauna la vedere, oglindindu-se atât în modul său de viață, cât și în literatura sa, căci el a făcut cunoscută drama românilor de pe ambele maluri ale Prutului în Occident.

Paul Goma poate fi considerat un punct de referință datorită ideilor, clarviziunilor, capriciilor și obsesiilor, ciudățeniilor și freneziilor, ce și-au pus din plin amprenta asupra gândirii și emoțiilor. O latură negativă a scrierilor lui Paul Goma, o constituie poteca buruienoasă a antisemitismului, pe care s-a simțit dator să coboare în ultima vreme. Așadar se pune problema stringentă cu care latură a personalității lui Paul Goma va trebui să ne obișnuim mai mult: cea a unui luptător pentru drepturile omului sau cu cea a unui antisemit. *El a rătăcit Nordul, cu busola gripată, încât a eșuat printre recife. Căci negrul nu e totuna cu albul, nici minciuna cu adevărul. Iar cunoașterea înseamnă putere.* (LASZLO, Alexandru, 2008:7-8).

De-a lungul timpului, personalitatea lui Paul Goma a evoluat uimitor. Cine e, de fapt, Paul Goma? E clar că nu se poate da un răspuns simplu, la această întrebare. *Răspunsul îl constituie OPERA.*

Bibliografie:

Goma, Paul: *Bio-bibliografie*, la www.paulgoma.free.fr, p. 9.

Goma, Paul (1990): *Culoarea curcubeului*, București, Editura Humanitas

Goma, Paul (1991): *Arta refugii*, prefață de Marta Petreu, Cluj, Editura Dacia

Goma, Paul (1993): *Culoarea curcubeului*, Oradea, Biblioteca Revistei Familia

Goma, Paul: *Cod „Bărbosul” (Din dosarele Securității, 1957-1977)*, la www.paulgoma.free.fr.

Goma, Paul (2005): *Gherla-Lătești*, ediția a III-a, Editura autorului

Goma, Paul (1991): *Bonișacia*, București, Editura Omega; pe site-ul autorului www.paulgoma.free.fr.

Ardeleanu, George (2000): *N. Steinhardt. Monografie*, Brașov, Editura Aula.

Cesereanu, Ruxandra (2005): *Gulagul în conștiința românească. Memorialistica și literatura închisorilor și lagărelor comuniste*, Ediția a II-a, București, Editura Polirom.

Laszlo, Alexandru (2008): *Viceversa! Polemici pro și contra lui Paul Goma*, Timișoara, Editura Bastion, Colecția Amedeo

Rădulescu, Mihai, *Patimile după Goma în Istoria literaturii de detenție la români I* pe http://www.literaturasidetentie.ro/detentia/carte_1.php

Stănescu, Mircea (2005): *Comunicări prezentate la Simpozionul Experimentul Pitești*, Pitești, Fundația Culturală Memoria, Filiala Argeș,

Stănescu, Mircea (august-septembrie 2006): *Studiu de caz: Paul Goma*, în ROST, nr. 42-43

Directiva despre munca cu agentura, Arhivele Securității, Fond „D” (Documentare).

Ion D. Sîrbu ***(studiu de caz)***

Adrian Dinu Rachieru
Universitatea din Timișoara

„Am avut o viață completă: război, pușcărie, mină plus filosofie și literatură” - Ion D. Sîrbu

Abstract: This work analyses the way in which the hystorian Clara Mareș researched the big file from CNSAS on Ion Dezideriu Sîrbu, giving us through her book, *The glass wall. Ion D. Sîrbu in the Securitate archives*, one of the best documented biographies about this personality, valued morally rather than literary.

Key words: Ion. D. Sîrbu, Securitate, forced residence, Securitate archives, marginalization, Craiova.

Recuperat prin ceea ce, grijuliu, adăpostise în închisoarea sertarului, manuscise dosite, destinate unui prezumtiv cititor din viitor, Ion D. Sîrbu cunoaște o spectaculoasă (și meritată!) carieră postumă. Cel care „respira” prin scris, oferindu-ne *exerciții de dezgolare* (cum se mărturisea) a mizat, se știe, pe dramaturgie, a virat apoi spre proză și a impresionat, ca opozant, prin jurnal, corespondență și publicistică (vezi, îndeosebi, *Traversarea cortinei*, 1994), eclipsând literatura propriu-zisă. Trecut prin dure experiențe personale, cu viață controlată și confrăți duplicitari, rememorând „anii puși la CEC”, el exploatează prolific filonul autobiografic. Și, firesc,

interesează generațiile mai noi, școlite, citite, dorind a explora, cu documentele pe masă, paranteza comunistă.

Istoric de formație, Clara Mareș a cercetat voluminosul dosar de la CNSAS (peste 1680 de pagini, adunate în vreo șapte tomuri) dedicat „obiectivului” Ion Dezideriu Sîrbu și ne-a oferit, recunoștea Antonio Patraș, „cea mai documentată biografie” (vezi Clara Mareș, *Zidul de sticlă. Ion D. Sîrbu în arhivele Securității, Curtea Veche*, București, 2011), propunând necesarele „dezambiguizări contextuale” (cf. George Neagoe). E drept, și alții au poposit exegetic asupra *cazului Gary* (D. Velea, Elvira Sorohan, Mihai Barbu, Antonio Patraș cu a sa „veghe în noaptea totalitară”, Daniel Cristea-Enache), cu prețioase contribuții, de neocolit. Fiindcă fostul ilegalist și cerchist, cu o biografie fracturată, „sărind” de la condiția de conferențiar la cea de muncitor necalificat a fost, spun documentele, un periculos „uneltitor”, mișcându-se (1957-1963) pe traseul Jilava, Gherla, Salcia, Grindu, Periprava. Viața sa, „trăită în paranteză”, l-a inspirat, se pare, pe Marin Preda, ficționalizatul Petrini reamintind de încercările la care a fost supus imprudentul Ion D. Sîrbu, mereu sincer, trecând de la gratuitățile estetice la scrisul „periculos”. O „victimă eternă” într-o realitate sufocantă, vădind, însă, verticalitate și rezistență morală. Fiindcă ordonanța de învinuire incrimina unele manifestări ostile (după evenimentele din Ungaria) și piesa dușmănoasă (*Sovrom-cărbune*), Ion D. Sîrbu (un „cumulard”!) suportând „pedepse diferite pentru aceleași vini”. Pe bună dreptate, Clara Mareș, bine informată și în spațiul exegetic, vede în cel supravegheat, nepublicat, părăsit, marginalizat, evitat etc., un *atlet al lucidității*. Paginile sale, îndeosebi după „anul de ruptură” (1977) sunt mărturisirea unui intelectual lucid, trăind comunismul „la zi”, în „starea de Iovie” (sărăcie), iertându-și prietenii de altădată (trădători). Un „lepros politic”, așadar, neînregimentat, însingurat, trecut prin detenție și domiciliu forțat, traversând, cum spunea Daniel Cristea-Enache, o „iarnă simbolică” (1983-1989) în *Jurnalul unui jurnalist fără jurnal*, trudind la o operă de sertar, cu viitor incert. Respingând, „dușmănos”, numita *rezistență prin metaforă*, vădind, însă, o rezistență fibră morală.

Venit dintr-o colonie minieră, fostul vagonetar la mina Petrila, cu o biografie teribilă, de la anii de front la cei ai domiciliului obligatoriu în Isarlâkul craiovean, izolat, se simte *un Robinson* („pe o insulă a umbrelor și amneziei”). Dacă în *Dansul ursului*, o proiecție alegorică vorbește despre „măgarul Gary”, în dipticul *Adio, Europa*, ivit editorialicește tot în înfloritoarea epocă a culturii „de ziar”, mesajul antitotalitar e limpede, denunțând răul sistemic. Dincolo de îndemânarea lexicală, avem în romanele încapsulate în *Adio, Europa* o seducătoare proză de idei, escortând risipa de filosofeme ori eseistica divagantă, închegând – în opinia lui N. Manolescu – doar *un pamflet ideologic*. Hilar e și reproșul criticului că I. D. Sârbu (așa menționat în *Istoria critică*), trăitor între 1919-1989, ar fi publicat „prea mult”, după 1989! Dar prozatorul, un spumos epistolier (uneori patetic, alteori brutal, gelos, malițios) a fost terorizat de spaima de a rămâne un necunoscut: „trăiesc numai în măsura în care mai citesc și mai scriu, totuși”. Nutrind, negreșit, speranța „reabilitării”, posteritatea urmând a-i „desena” o credibilă *siluetă spirituală*. Este el, azi, un scriitor gonflat?

Acest roman cu cheie comunică (prin intrigă, personaje și, fapt mai puțin obișnuit, chiar prin stil) cu *Jurnalul unui jurnalist fără jurnal*. Cunoscut ca dramaturg, autorul era interesat de reflecția morală și eseul românesc. Fiindcă, *Adio, Europa*, anunțând o spectaculoasă carieră postumă, clătinând ierarhiile, dovedește, dincolo de tensiunea ideilor, simțul ironiei și apetență pentru proza de observație morală, desfășurată eseistic.

Trecut prin închisoare, marginalizat, personajul-narator este în plin *iluminism întunecat* un profesor mittel-european; el poartă nostalgia bibliotecilor genopoliene (unde a învățat cu profesori „uriași”) aterizând într-un Isarlâk alutan (Craiova) în care, conțopist silnic la Vinalcool, este – grație intervenției nașului său, puternicul Tutilă Doi – „inspector cu ortografia”. Acest buiac Candid Dezideriu, cândva preocupat (într-un eseu „ridicol”) de sexul dracilor și-a pierdut catedra și pare printre alutani cuțovlahi un biet european rătăcit, în exil filosofic. Alături de el se află însă Olimpia cea isteasă, cu minte practică,

de origine balcano-peizană; Limpi veghează, pare menită carierei directoriale și îndreaptă cât se poate gafele învățatului ei soț care nu pricepe nimic din ceea ce se întâmplă în juru-i și, cu deosebire, în culisele puterii.

Într-o lume „turcită”, fostul universitar cu „studii nordice” (rememorând perioada romantică a Genopolisului), pocăit după o detenție absurdă gustă cu ochi îndemonit farmecul levantin și dreptul „tribal”; va râde neprincipial și râsul său „istoric” (după aprecierile bizarului și umilului Sommer) va isca un cutremur local. Ageamiu și păgubos, cărturar inutil într-un târg „glorios” și puturos, făptașul se va lupta cu balaurii puterii locale, puși să joace tontoroii, navetând între logosfera politică și bursa fricii. Pretextul epic ni se pare însă fragil; râzând în fața afișierului (unde, pe afișul rozaliu al Universității populare, în locul lui Karl May apare Karl Marx) demodatul umanist va declanșa „bobârnacul” care scoate târgul din amorțea. Începe o bătălie constructivă, principială, cu știutele „reverberații de cadre”. Ilderim, supremul raialei, va convoca „o plenară sultanală”; Caftangiu, beiful culturii își pierde scaunul iar „banditul futurolog” Tutilă Doi, un „haiduc universitar” (la catedra de agitație futurologică) intră în conflict cu agia atotștiutoare (a se citi: securitatea), reprezentată de Osmanescu. Râsul nu putea fi iubit în seraiul puterii iar delictul profesorașului se cuvenea exemplar sancționat. Romanul este de fapt, spuneam, un lung eseu moral. Dacă la Isarlâk ambivalența e o religie, fostul filosof, un „european bine informat”, moftolog, dobitoc siderat ș.c.l. reușește, cu ajutorul nelicențiatei Limpi (o maestră în arta subînțelesurilor) și a misteriosului domn Sommer, să descâlcească ghemul întâmplărilor, complicitățile și alianțele în mișcare care frământă piramida puterii. Desfășurat în registru tragic și ironic, romanul excelează în pictura moravurilor provinciale. Aici, scrânciobul puterii face victime iar fanfaronada celor îmbolnăviți de „cezari” definește patologia scaunului. Expert în paranteze, Candid pare un profesor de idei moarte. „Suberoul” nostru face (și nu e singurul) multă teorie, încât *Adio, Europa* lasă impresia unui sarcastic discurs antitotalitar, cu fraze memorabile și incisivitate caragialiană, dar cu epic străveziu. Această ape-

tență filosofică căzând în logoree, sancționând o dictatură de tip balcanic, „atacă”, cu argumente dilatate, și bolile ființei românești. Rătăcirea în numeroasele paranteze îngăduie această risipă de vorbe persiflând circuitul patriotic, auto-ocupația, transhumanța statuiilor, monarhia tribală, glorificând cioclii idealurilor sau frica matrice, închegând un posibil, deloc confortabil, profil etnic. Incisivitatea romancierului nu poate fi stopată; el vorbește prin eroii săi despre tăcerea lașă și ipocrizia rentabilă, de „plânsul jarului de sub cenușă” și speranțele amortite de „atleții bășcăliei și ai bârfei”, cu al lor comportament melcoid. Superb și păgubos teoretician, Candid nu înțelege realitățile unei societăți multilateral fanariotă și mentalitatea unor alutani „adaptați”. Noul prim-pașă repetă scenariul. Romanul lui Ion D. Sîrbu denunță vehement năravurile și moravurile unei epoci și, mai ales, patologia puterii. Cufundat în baia ironiei, el aglomerează un lexic fanariot (semănând cu inventarele românești ale lui Paul Georgescu) și strălucește prin idee. Într-un Isarlák tragicomic, prozatorul părăsește narațiunea autobiografică (mult mai credibilă) și se refugiază într-o ficțiune sarcastică în care, ciudat, punctul forte rămâne eseul moral. Persiflant, digresiv, cu insule eseistice, excitant prin posibilele „chei”, eseul românesc al lui Ion D. Sîrbu dezvăluie țesătura epică a unui spirit cultivat și ironic, divagând grațios și, pe alocuri, obositor, cu apetit filosofic și strălucire lexicală, suferind nu atât din unghiul invenției epice, cât al simțului creației. *Adio, Europa* rămâne, cum observa Eugen Simion, o carte ironică și dispe-rată, testamentul unui martor care nu vrea să tacă.

Explozia editorială postdecembristă i-a săltat, incredibil, cota, valorizarea (entuziastă) fiind mai degrabă morală decât literară. Ceea ce nu înseamnă că Ion D. Sîrbu va fi înghițit de conul de umbră al posterității. Dar o *recalibrare* va urma, inevitabil.

II. Configurări literare ale disidenței în România comunistă

Adrian Marino. Campania de distrugere a unui model (fragment)

Gabriel Andreescu
SNSPA București

Abstract: This is an excerpt from the volume *Scholars, opponents and documents. Manipulating the Securitate Archive* by Gabriel Andreescu, which brings to the fore Adrian Marino. Documents from the Securitate archives seem an evidence of using Adrian Marino in the support of enforcement actions and it seems that the spread of informations could have mislead the researchers. The author tries to capture the truth in this case.

Key words: Adrian Marino, manipulating the truth, Securitate archive, informers.

Farsele pe care ni le joacă documentele

În dosarul de urmărire informativă colectivă cu numele de cod „Cameleonii”, cercetătorul va da peste cererea a doi colonei din Inspectoratul Județean Securitate Iași adresată conducerii Inspectoratului Județean Securitate Cluj într-o operație de influențare a lui Ioan Petru Culianu. Inspectoratul Iași sugerează folosirea în acest scop a lui... Adrian Marino. Se invocă posibilitățile de intervenție ale cărturarului pe lângă Culianu. Dacă accepta, Marino trebuia să se plângă într-o scrisoare de neîncadrarea în muncă lui Dan Petrescu și adversitatea pe care ar fi creat-o între literați și publiciști.

Securitatea Iași nu se descurca în controlarea lui Dan Petrescu și imaginase o metodă foarte ocolită de a-l face mai disciplinat. S-a mizat pe faptul că soția disidentului din Iași, Tereza Petrescu, era sora lui Ioan Petru Culianu. Ofițerii îi făcuseră lui Dan Petrescu portretul unui neadaptat și sperau ca acesta să fie însușit de cumnatul aflat în străinătate. Documentul din arhivă pare o probă a folosirii lui Adrian Marino în unele acțiuni ale organelor.

Dosarele deschise pe numele persoanelor investigate conțin doar o parte a informațiilor ce le privesc. Altele se găsesc în volumele din arhivă ale altor urmăriți de Securitate. Să poată oare duce o astfel de răspândire de documente la răsturnarea concluziilor, când trecem de la o sursă la alta? În cazul nostru, dacă cercetătorul insistă cu inspectarea dosarului „Cameleonii”, va descoperi peste circa 100 de pagini și răspunsul Securității Cluj către sora ei întru arme, Securitatea Iași. Prin adresa din 11 iunie 1985, Securitatea Cluj anunță că (1) Adrian Marino e plecat în Austria și RFG; (2) nu se poate acționa prin el pentru influențarea lui Petrescu Dan și Culianu I. Petru; (3) „însuși Marino Adrian este semnalat cu asemenea manifestări [ostile].”

A fost nevoie să ajungem de la pagina 259 la pagina 350 ca să aflăm adevărul: solicitarea făcută de Securitatea Iași colegilor din Cluj se baza pe speculații. Descoperirea este o întâmplare, căci era posibil ca răspunsul Inspectoratului Cluj să se fi rătăcit. Sau să se fi pierdut. Ori chiar să fi fost scos din dosar de către moștenitorii arhivelor. Exemplul oferă un argument în plus pentru prudență în folosirea arhivei Securității, dar și pentru ideea mai precisă de a refuza stabilirea de concluzii pe baza unui singur document.

Surprizele colegilor cercetători

În anul 2012, Iulia Vladimirov a publicat cartea *Monica Lovinescu în documentele Securității 1949-1989*, care ne pune la dispoziție un alt interesant document, nota „informatorului Brătescu” din anul 1973. „Brătescu” este Adrian Marino. Textul reprodus și comentariul cercetătoarei impun prezentarea pe larg:

„Doi ani mai târziu, informatorul Brătescu aduce la cunoștința organelor abilitate virulența crescândă a criticilor formulate de Monica Lovinescu și de Virgil Ierunca la adresa regimului de la București. În acest caz, Nota privind informațiile furnizate de informatorul „BRĂTESCU”, (înregistrate pe bandă magnetică), în ziua de 19.IV.1974, emisă de Ministerul de Interne, Inspectoratul Județean Cluj, include precizarea modului în care a fost redactat documentul: «Redat de pe bandă, Mr. Oprea Fl».”

Vladimirov reproduce datele „comunicate de informator” autorităților:

„Cu ocazia discuțiilor, atât VIRGIL IERUNCA, cât, mai ales MONICA LOVINESCU, s-au postat pe o poziție total ostilă regimului din țara noastră, dovedind chiar o virulență sporită față de întâlnirea anterioară [toamna anului 1973, n.n.]. Au vorbit în mod denigrator despre libertățile din România, cu referire, în special, la posibilitățile de exprimare în scris. Ziceau că în România există un program de teroare și că lucrurile se agravează pe zi ce trece. Continuând să convingă sursa, uzau tot felul de „argumente” pe baza interpretării denaturate a unor evenimente politice interne și externe. La fel, au proliferat injurii foarte grave la adresa unui anume tovarăș din conducerea de partid și de stat, povestind instaurarea unei dictaturi totale în România. Mai vorbeau despre faptul că anumiți tovarăși din conducerea de partid și de stat ar fi fost îndepărtați în mod premeditat pe motive de concurență. Atât la MONICA LOVINESCU cât și la VIRGIL IERUNCA se constată o înrăire, o întărâtare împotriva României. Sunt mai categorici ca oricând în hotărârea lor de a nu purta dialog cu țara.”

Informatorul menționează că a primit de la Virgil Ierunca revista *Ethos*, care „propagă, pe prim plan, refuzul dialogului cu țara, vrând totodată ca și în numerele viitoare să „demaște” în continuare pe colaboraționiști.”

Ca orice sursă responsabilă, Brătescu predă exemplarul, 'la cerere, Direcției publicațiilor, din cadrul Consiliului Culturii și Educației Socialiste, spre a fi prezentat CC-ului'. Interesant este că, pe marginea acestei precizări, un lucrător al Securității notează și el, nelămurit: „De ce?” În discuția cu Monica

Lovinescu, Brătescu încearcă, după cum mai încercaseră și alți informatori înaintea sa, să îi explice că viziunea sa asupra României comuniste este deformată, exploatând, totodată, dorința ei de a-și revedea țara. După cum era de așteptat, Monica Lovinescu refuză, cu aceeași hotărâre, orice pact cu regimul:

Discutând cu MONICA LOVINESCU pe marginea colaboraționismului, sursa a insistat pentru a o determina să privească în mod realist această problemă, făcând apel la sentimentele ei naționale. [...]

Surprinzător este că, după ce notează reacțiile „ostile” la adresa regimului de la București, după ce face eforturi de a-i prezenta Monicăi Lovinescu realitatea așa cum îi dicta propaganda oficială și de a o convinge să se „apropie” de țară, informatorul declară, ajuns probabil la capătul puterilor, „[...] că acestora li s-a dat prea mare importanță și, drept urmare, ei chiar cred că sunt cine știe ce personalități de care țara are absolută nevoie.”

Documentul reprodus de Iulia Vladimirov demonstrează că „Brătescu” era numit „informator” de Securitate și considerat a face parte din rețeaua ei. Știm deja acest lucru și am explicat anterior fenomenul. Cercetătoarea repetă cuvântul „informator” cu insistență și încearcă să-l probeze prin comentarii. Rândurile reproduse ar fi chiar cuvintele rostite de „Brătescu”, căci nota, ni se atrage atenția: „include precizarea modului în care a fost redactat documentul: „Redat de pe bandă”. „Brătescu” ar fi o „sursă responsabilă” întrucât a predat la cerere exemplarul din *Ethos*. Ar fi încercat, „după cum mai încercaseră și alți informatori înaintea sa”, schimbarea viziunii doamnei Lovinescu. Ba chiar, în acest demers – comentează Iulia Vladimirov –, „ar fi ajuns la capătul puterilor”, „Brătescu” declarând securiștilor că Monicăi Lovinescu și lui Virgil Ierunca li s-a dat prea mare importanță.

Disonanța de stil și conținut față de tot ce consultasem privindu-l pe Adrian Marino m-a determinat să verific susținerile Iuliei Vladimirov. Să examinăm documentul original reproducând prima parte:

„Ministerul de Interne” Inspectoratul Județean Cluj
Nr. 009/19.IV.1974

La 17.IV.1974, informatorul Brătescu s-a întors dintr-o călătorie făcută în Elveția, Olanda, Belgia și Paris. La Amsterdam, „Brătescu” a participat la colocviul internațional de limbă și literatură română, unde l-a cunoscut și pe un anume Paul Miron, fost legionar, profesor la Universitatea din Freiburg, originar din Iași. La discuțiile purtate, acesta a avut o poziție favorabilă țării noastre.”

Nu așa ar fi vorbit „Brătescu”, alias Adrian Marino, despre călătoria sa în străinătate. Nici vorbă ca materialul prezentat să fi fost o reproducere a cuvintelor cărturarului, cum insinua montajul. Niciând Marino nu ar fi rostit „un anume Paul Miron.” Documentul reprezintă varianta pe care ne-a lăsat-o maiorul Florin Oprea în urma celor declarate de Marino la revenirea în țară, după călătoria prin Elveția-Olanda-Belgia-Paris. Înregistrarea pe bandă magnetică a declarațiilor era o practică a Securității, însă notele ofițerului reprezintă o selecție pe tipicul meseriei lui. Ce a reprodus conform cu banda și ce a inventat? Putem identifica susțineri ce „rimează” cu alte declarații ale lui Marino (de exemplu, cele care sugerează Securității, cu aplombul specific, că politica vizelor este neserioasă), iar altele, cel mai probabil nu-i aparțin. Amestecul dintre vorbele spuse de autorii declarațiilor și cuvintele ofițerilor ce redactau note, prin care ultimii susțineau activitatea securistică, reprezintă o procedură tipică. Cele două straturi de discurs pot fi separate destul de ușor atunci când avem la dispoziție contextul și, în mod particular, când autorii au o marcă stilistică identificabilă.

Un aspect cheie în interpretarea enunțurilor critice la adresa Monicăi Lovinescu este faptul că însoțesc predarea revistei *Ethos* la Direcția publicațiilor, organ al Consiliului Culturii și Educației Socialiste. Predarea se făcuse „la cerere”, ceea ce demonstrează că Marino nu se ducea să înmâneze autorităților materialele cu care revenea acasă, dar, la fel de evident, era nevoit să o facă la solicitarea lor. Iulia Vladimirov îl ironizează pe „Brătescu” anunțându-ne că lucrătorul Securității notase până „și el, nelămurit: De ce?”. Cum întrebarea nu putea avea sensul „De ce predase revista?”, ea însemna, aproape sigur, „De ce a predat-o acolo, și nu la noi?”.

Or, nu poate fi decât semnificativ pentru natura raporturilor dintre „Brătescu” și Securitate că el a preferat să răspundă obligației impuse de lege, cedând revista Direcției publicațiilor, și nu ofițerilor. Acest mic detaliu conține mai multă informație decât pagini întregi.

Documentul arată că lui „Brătescu” i s-a cerut să prezinte conținutul revistei *Ethos*, de unde inventarul celor patru secțiuni ale exemplarului predat Direcției publicațiilor: 1) un tabel intitulat „Antologia Rușinii” (al lui Virgil Ierunca); 2) o nuvelă scrisă de Mircea Eliade; 3) un fragment din „Jurnal '60”, scris tot de Ierunca; 4) „Pe marginea tezelor din iulie”, material semnat de Monica Lovinescu.

Nu e clar cât din ceea ce „Brătescu” spune, iar ofițerul redă, transformă și adaugă, se referă la conținutul secțiunilor din *Ethos*, sau la atitudinile dnei Lovinescu „în general”. Sigur, în schimb, e că trei din cele patru texte ale revistei constituiau un afront la adresa regimului. Simpla trecere a graniței cu astfel de publicații putea fi pedepsită cu închisoarea. Se exceptau călătorii care aduceau scrieri anti-comuniste cu scopul de a le preda autorităților. Cum am văzut din document, nu a fost cazul lui Marino, căci lui i s-a cerut „să predea” exemplarul adus. Cel mai probabil, Adrian Marino a explicat sensul articolelor, iar ofițerul le-a transcris pe bandă într-un limbaj atât de specific lui și atât de nespecific cărturarului.

Ce aflăm, în concluzie, din documentul decupat de Iulia Vladimirov? Dincolo de știutul fapt că „Brătescu” era trecut de Securitate în categoria informatorilor? Citirea completă a textului demonstrează opusul a ceea ce ne-a sugerat autoarea: documentul conține expozeul ofițerului de securitate, nu al cărturarului; Marino a adus în țară o revistă vânată de Securitate și nu a predat-o până când nu i s-a pus în vedere; a introdus, în declarația la care era obligat, ironii la adresa comportamentului autorităților. Nu se poate aprecia în ce măsură și cât a ținut „Brătescu” isonul ofițerilor care i-au cerut explicații despre publicația *Ethos* într-un moment și într-o situație pentru el delicate. Mai curând nu l-a ținut, dacă avem în vedere, cum notasem, disonanța de stil și de conținut.

Iulia Vladimirov lucrează la **Institutul de Investigare a**

Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc. Cartea ei, publicată la Editura Humanitas sub autoritatea academică a Institutului, când acesta era condus de Vladimir Tismăneanu, a reușit să citeze și să comenteze un document, astfel încât să pară dovada irefutabilă a colaboraționismului lui Adrian Marino. Reprodus onest, el demonstrează contrariul. Eliminarea, la citare, a elementelor de context cu rol cheie în interpretarea documentului și insinuarea, fără temeii, a zelului colaboraționist sunt modalități de manipulare a cititorului.

(Fragment din volumul Gabriel Andreescu, *Cărturari, opozanți și documente. Manipularea Arhivei Securității*. În curs de apariție la Editura Polirom.)

Contracultură, subkultură și underground politic românesc în Timișoara perioadei „Aktionsgruppe Banat“

Daniel Vighi

Universitatea de Vest din Timișoara

Abstract: This study presents an ideological and cultural mapping of the decade 1975-1985, in Timișoara, from the cultural studies approach. The epoch in question belongs also to literary, ideological and attitudinal events of the Aktionsgruppe Banat, that expressed itself during the Communist time.

Key words: Aktionsgruppe Banat, counterculture, subculture, ideology, communism, dissidence.

Comunismul a debutat în forță odată cu discursul lui Nicolae Ceaușescu în fața Comitetului Executiv al Partidului Comunist Român pe data de 6 iulie 1971. S-a scris despre acest moment că ar marca începutul istoric al național-comunismului autohton. Înclin să cred că debutul acestei schimbări la față ideologice datează imediat după anul plecării trupelor sovietice (vezi Opriș, 2003, pp. 391-398). Succesul public al respectivului tratat și creșterea în imaginea publică a lui Gheorghe Gheorghiu Dej a fost semnalul pentru ideologii partidului că oricând asemenea gesturi politice pot fi exploatare în favoarea leadershipului politic autohton prin exploatarea a cel puțin două tradiții politico-ideologice bine ancorate în mentalul colectiv: naționalismul antebelic și, legat strâns de acesta, antirusismul subsecvent. Această paradigmă mentală a fost mai degrabă intuită de Nicolae Ceaușescu prin

instinct politic, decât însușită pe temeuri istorice asumate în deplinătatea cunoștințelor acestora.

În același areal al instinctului politic al puterii, noul secretar executiv al partidului a avut de la bun început înscris în programul nescris al politicii sale acapararea totală a puterii în beneficiul său și al familiei. Vizita sa în China și Coreea de Nord este vădit că i-a oferit, o dată expresia ritualic-propagandistică a cultului personalității, dar și pilonii mai subtili și susținuți de aparatul din securitate prin mijloace specifice: naționalismul voievodal pe de o parte și, de cealaltă parte, dinastia comunistă de familie. Cele două vizite au oferit prilejul nimerit pentru acest viitor parcurs: China oferea prin politica sa disidentă față de URSS, prilejul agitației emoționale antirussești (mai puțin antisovietice) în cadre naționaliste, iar Coreea de Nord oferea model programului nescris al lui Ceaușescu pentru consolidarea puterii dinastice. Cea dintâi direcție de dezvoltare propagandistică a fost expusă public prin oficine ale Securității de răspândire a „adevăratelor dorințe și idei” ale partidului. S-a dovedit mai apoi că un asemenea curs politic era favorabil României și în relația sa cu țările occidentale care au ajuns să o perceapă ca pe „elevul indisciplinat”. Teza aceasta a fost încurajată de comuniștii români prin acte politice care să confirme și să încurajeze această teză: e de amintit în acest context „stabilirea, pe 30 ianuarie 1967, a relațiilor diplomatice între România și Republica Federală Germană”. Gestul respectiv a avut la acea vreme o semnificație de politică externă majoră: „Având susținerea ministrului german federal, Willy Brandt, unul dintre fondatorii „Ostpolitik”, această decizie a reprezentat un demers semnificativ pentru dezvoltarea relațiilor bilaterale și a suscitată, în același timp, un interes deosebit în acel context internațional. Până la acel moment, Republica Federală Germania, consecventă doctrinei Hallstein, nu stabilise relații diplomatice cu niciun stat care recunoscuse Republica Democrată Germană” (din cuvântarea ambasadorului german la București, Roland Lohkamp cu ocazia împlinirii a 40 de ani de excelente relații diplomatice bilaterale) (Romania și Germania, 2007). O să revin asupra acestei „excelențe diplomatice” puțin

mai târziu. Să notăm și politica externă ceaușistă față de cele două blocuri militare – NATO, respectiv Tratatul de la Varșovia – și mișcarea țărilor nealiniat (vezi Totok, *Ceaușescu dorea să joace rolul lui Tito*, 2011).

Avantajele acestei poziționări politice pentru poliția politică românească erau reale, pe de o parte acest curs de politică externă descuraja opoziția politică din emigrație și o izola de cabinetele occidentale care vor dori tot mai mult să se autoconvingă despre necesitatea încurajării „elevului indisciplinat” din blocul răsăritean. Pe de altă parte, în interiorul țării, disidenții politici, foștii politicieni și deținuții eliberați vor fi în permanență avertizați, intimidați și, nu de puține ori, atrași și angajați politic față de regim prin cursul nou naționalist care avea susținere populară și răspundea unor vechi sentimente interbelice. Apelul la istoria națională, la antislavism și antimaghiarism vor fi uneltele ideologice preferate ale anchetelor Securității. Orice critică și disidență împotriva regimului ceaușist vor fi decretate ca o punere în pericol a noului curs independent al politicii internaționale a țării. Se dovedea pe atunci ca fiind extrem de greu să convingi opinia publică internă și internațională că totul era o falsă construcție politică, odată ce aceasta era confirmată și reconfirmată de majoritatea liderilor din țările occidentale din SUA, Germania Federală, Franța și Marea Britanie. Această atitudine a mai fost încurajată și de celebra luare de poziție a lui Nicolae Ceaușescu în privința intervenției sovietice în Cehoslovacia din 1968 în numele independenței și a suveranităților naționale a statelor din Tratatul de la Varșovia. Deși manifestarea de voință de independență a României a durat două zile, adeziunea populară a fost maximă. Este limpede că o interpretare atentă poate ilustra faptul că Ceaușescu și opinia publică a intelectualilor din țară se raporta diferit la independență. Secretarul general o invoca pentru punerea în act a programului nescris al cultului personalității de inspirație nord-coreeană, în vreme ce aspirațiile liberale din țară credeau că independența ar fi utilă pentru punerea în pagină a dezghețului și, eventual, a reformelor democratice. Această situație confuză față de ideea independenței și suveranității va

fi exploatată, mai apoi, de Securitate prin teza „tovarășul vrea, dar Moscova îl supraveghează îndeaproape”.

În acest context politic vom scruta sintetic treptata degradare a politicii de independență și de pericol extern din perspectiva culturală. Aș vrea să afirm de la bun început că rezistența prin cultură a fost o formă de acomodare reciprocă, partidul și securitatea au perceput că o anumită rezistență culturală este benefică pentru imaginea externă a tezei elevului indisciplinat. Era profitabil să avem și noi rezistența noastră în anumite limite totuși. Limitele acestea erau stabilite de organele construite după cuvântarea din iulie printre care cel mai proeminent a fost Consiliul Culturii și Educației Socialiste, succesor al vechiului Comitet de Stat pentru Artă și Cultură. Consiliul a fost înființat în toamna anului 1971. Mai mult încă, „În noiembrie 1977, Consiliul Culturii și Educației Socialiste a fost reorganizat potrivit hotărârilor Plenarei CC al PCR din 28-29 iunie 1977, tot în baza unui Decret al Consiliului de Stat (nr. 442). Simultan aproape, în decembrie 1977, a fost emis și setul de decizii privind desființarea Comitetului de Stat pentru Presă și Tipărituri (Decretul 472), modificarea Legii presei (Decretul 471), reorganizarea Radioteleviziunii Române (Decretul 473) și a Agenției Române de Presă, Agerpres (Decretul 474).” (Hentea, 2011). Descentralizarea cenzurii a creat, paradoxal, o augmentare a acesteia printr-o responsabilitate difuză și descentralizată. Factorii de supraveghere culturală din județe erau mai pe linie decât aceia din capitală, frica de a fi în afara voinței cultural-propagandistice a partidului era cu atât mai mare cu cât decidentul era mai mic în funcție. Adăugați la asta și nivelul cultural al activiștilor mult mai scăzut în județe decât la București. Această escaladare a cenzurii era legată direct și de aspirațiile în cariera politică a decidenților din cadrul Consiliilor Județene ale Culturii și Educației Socialiste. Rezistența prin cultură era mai puțin permisă în provincie, iar zonele de graniță vestică, în special Timișoara și Arad au avut parte de o intensă supraveghere culturală și muncă propagandistică. De ce așa, era simplu de aflat la o privire sociologică, oricât de superficială: relațiile de graniță cu Iugoslavia, prezența sârbilor la iarmaroace cu produse de consum

occidentale, emigrarea șvabilor, mai apoi posibilitatea de a urmări posturi de televiziune din țările învecinate, care s-a mărit considerabil odată cu apariția antenelor parabolice satelitare. Un rol extrem de important l-a avut în aceste margini vestice ale României rezistența la cultura oficială, dar și diferența față de cultura înaltă de tip „arta pentru artă”, „turnul de fildeș” sau „rezistența la cultură” prin fenomene de tip subcultură și contracultură. Cea dintâi nu presupune neapărat, în accepțiunea largă a antropologilor, o formă coerentă și pe deplin asumată de împotrivire față de cultura oficială, cu toate acestea rolul ei în disidența și împotrivirea față de autorități pot deveni potențial primejdioase. Structurile specifice din cadrul poliției politice intuiau acest lucru, în jargonul de partid zonele de frontieră vestică a României erau „cu probleme”. Răspunsul structurilor județene de conducere a fost în permanență inadecvat: pe de o parte înăsprirea controlului de partid, de miliție și de securitate, numai că în perimetrul subculturii o serie de manifestări nu se puteau circumscrie strict unui delict politic, așa cum erau iarमारocurile unde se vindeau mărfuri din Occident, provenite mai ales de la rudele plecate în străinătate. Acestea aveau potențial politic și propagandistic extrem de ridicat datorită calității produselor față de cele autohtone, a diversității colorate și spectaculoase a ambalajelor, a unor alimente precum celebra cafea Jacobs sau țigările Kent sau Marlboro care deveniseră în imaginarul public mărci ale unui lumi libere, dar și simbol al statusului social asumat și de nomenclatură și de ofițerii de securitate, care au sfârșit prin a cădea pradă mirajului acestora. Răspunsul autorităților la această ofensivă subculturală a fost unul care nu putea fi politic, deși subliminal era așa ceva: prin urmare au fost restricționate pachetele din Germania, s-au supravegheat contactele cu apropiații plecați, cu străinii, în general. Pe de altă parte, s-au intensificat manifestările cultural-propagandistice național-comuniste și supravegherea culturii din orașele vestice, Timișoara, Arad, Oradea, dar și Cluj sau București.

O componentă de tip contracultură, adică mai ferm contra stereotipului cultural propagandistic a fost mișcarea muzicală Phoenix de până la apariția cenaclului Flacăra, singurul

răspuns inspirat al puterii la ofensiva simbolică cu potențial politic a subculturii și contraculturii muzicale. Această rezistență a contraculturii rock s-a deosebit esențial de tradiția maioreșciană a rezistenței autonomiei esteticului care alimenta cultura mainstream, pe care partidul a sfârșit prin a o adopta pentru efectul de vitrină propagandistică față de lumea democratică, mai ales că activiștii și ofițerii de la departamentele de supraveghere a culturii din Securitate au realizat faptul că rezistența prin cultură nu avea potențialul distructiv antisistem pe care-l reprezentau simbolurile subculturale, de la antenele parabolice la pantalonii blugi originali. Pe de altă parte, în raport cu scriitorii tineri din literatura germană din România, dificultatea Securității și a activiștilor din propagandă în combaterea lor eficientă era și aceea a sincerei lor plasări pe stânga politică democratică, în acord cu marile mișcări de tineret din mișcările sixties american sau din perioada revoltelor europene din 1968. În mainstreamul cultural românesc, elita culturală citea mai ales Noica, Heidegger sau tratatele de istorie a religiilor, pe când lecturile și credințele tinerilor scriitori germani erau alimentate mai degrabă de Elias Canetti cu studiul *Masele și puterea* sau scrierile lui Herbert Marcuse. Aici poeții aceștia se întâlneau parțial cu sensibilitatea contraculturii din vestul românesc, care erau de stânga asemenea marilor sensibilități ale fenomenelor hippie, fără ca acest lucru să fie perceput conștient de aspirațiile tinerilor din contracultura estului european. Închei cu un mic fragment de proză care ilustrează mai bine decât aproximările noastre antropologice o pot face. Rândurile sunt parte a unui roman despre dubla fascinație din anii 1970, aceea a frontierei și a muzicii printre tinerii „cu probleme” din vestul țării: „Profesorul diriginte ne-a adunat din pauză, eram clasa a unsprezecea, secția umană din liceul de cultură generală din cartierul Fabric, orașul Timișoara, vestul României, în anul 1971, înaintea vacanței de vară. Domnul profesor diriginte Secoșan avea, neștiut, un nume conspirativ care-i fusese dat de grășlanul coleg căruia toți îi spuneau, nu se știe de ce, Mandragora: el l-a poreclit pe domnul profesor diriginte cu o vorbă ungurească. I-a spus

Kecske, care înseamnă capră. Ne-a privit Kecske pe toți și ne-a spus că avem o întâlnire în sala festivă la ora treișpe și zece. La ora convenită, într-o sală arhiplină și foarte gălăgioasă, a apărut directorul, cu câțiva profesori și cei de prin utece împreună cu un domn în costum care s-a prezentat: „sunt ofițer de securitate Icsulescu” – nu-i mai rețin numele, careva din spate a tușit la mișto, nu neapărat din cine știe ce porniri politice, de altfel, nici nu ne interesa așa ceva. Ăla a început să ne spună tot felul de chestii despre faptul că nu e bine să ascultăm postul de radio Europa Liberă deoarece la emisiunea Metronom altele erau interesele: eram atrași cu muzică și, pe urmă, deveneam adepții lumii capitaliste! N-am băgat deloc în seamă ce ne spunea tovarășul locotenent cu mutra lui de ceferist de la depozitele din triajul CFR de la Gara Mică, de la noi din Fabrică. Ascultam cu toții la o bătrână sculă Tesla: radio Luxemburg, apoi radio Belgrad, Novi Sad, tot ce se poate. Aveam muzică bună, eram o gașcă adevărată, ascultam la scula Tesla pe Deep Purple și-l iubeam pe Jimi. Se-nțelege care dintre ei, acela cu Hear My Train A Comin, pe care a cântat-o în noroaiele de la Woodstock, de ne-a lăsat pe toți mască!”

Bibliografie

Hentea, C. (2011, octombrie), <http://www.historia.ro>. *Ghiveciul propagandistic comunist, iluzia libertății și „șopârlele” studentești*: [http://www.historia.ro /exclusiv_web /general/articol/ghiveciul-propagandistic-comunist-iluzia-libertatii-sopar-lele-studentes](http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/ghiveciul-propagandistic-comunist-iluzia-libertatii-sopar-lele-studentes)

Opriș, c. P. (2003). 1958, *Plecarea armatei sovietice din România*, (E. C. Constanța, Editura) „Anuarul Muzeului Marinei Române 2002”, V, pp. 391-398.

Romania și Germania, 4. d. (2007, februarie 13). *Romania și Germania, 40 de ani de relații diplomatice excelente*, <http://www.9am.ro>: <http://www.9am.ro/stiri-revista-presei/Politica/54963/Romania-si-Germania-40-de-ani-de-relatii-diplomatice-excelente.html>

Totok, W. (2011, septembrie 1), *Ceaușescu dorea să joace rolul lui Tito*, [http://m.rfi.ro/articol/stiri/ politica/ceausescu-dorea-sa-joace-rolul-lui-tito](http://m.rfi.ro/articol/stiri/politica/ceausescu-dorea-sa-joace-rolul-lui-tito)

Scris-cititul printre rânduri, între mitizare și demitizare. Studiu de caz: romanele lui Augustin Buzura

Sorina Sorescu

Universitatea din Craiova

Abstract: Our study explores the potential valorization of historical and literary codes considered subversive and anti-totalitarian in postwar Romanian literature. After a review of the concepts associated with this particular semiotics, the author makes a key re-reading of Augustine Buzura's political novels.

Key words: Augustin Buzura's political novels, re-reading, subversive literary codes, postwar Romanian literature.

În *Epilogul* studiului *A citi, a reciti*, Matei Călinescu mărturisește că interesul său pentru relectură a fost prefigurat de lecturile cu cifru secret politic din tinerețe. Iată și „istorioara” scrierii cărții:

„M-a împins la această acțiune o experiență de recitare. La mijlocul deceniului nouă, după mai multe lecturi «inocente» ale unui autor care mă interesa pe atunci, am descoperit că ele conțineau înțelesuri grijuliu codificate, ceea ce pentru mine a fost o adevărată surpriză. A mă referi aici amănunțit la respectivele texte ar fi dificil și inutil. E suficient să spun că mi-au pus un număr de probleme teoretice care mi-au stârnit imediat interesul. Care este diferența dintre înțelesul latent, ascuns, și înțelesul ostentativ, înșelător? Cum poate descifra un outsider înțelesul tăinuit? Cum poate un *outsider* să devină măcar conștient de existența unui asemenea înțeles, dacă e

bine mascat? Curios, la început nu m-a preocupat situația pe care o cunoșteam mult prea bine, ca emigrant din România comunistă, unde fusesem activ, ca scriitor, critic și adversar ascuns al regimului, între 1958, când începusem să public poezie și critică, și 1973, când am venit în Statele Unite. Situația la care mă refer este a existenței unei cenzuri politice; ea cuprinde toate strategiile întrebuițate de scriitori pentru a-l ocoli pe cenzor și pentru a comunica pe ascuns cu un cititor capabil să citească printre rânduri. Problemele generate de interacțiunea dintre cenzură, persecuție și secretivitate în scris și citit mi s-au impus ulterior și, firește, m-am ocupat de ele în cartea de față; nu sunt totuși sigur că le-am dat toată atenția cuvenită. Nu este exclus să revin la ele cu altă ocazie¹.

Interesantă este mărturisirea teoreticianului că nu și-a dat seama de la început că cititul „printre rânduri” poate să intereseze ca lectură literară, ca lectură „de plăcere”. Nici nu avea cum să și-l amintească așa, pentru că, în situația efectivă a cenzurii și a supravegherii, „secretivitatea” era resimțită ca profund... neplăcută, suferință mută, necomunicabilă. A asociat propriile amintiri despre cititul subversiv cu modurile normate sau creative (re)lecturii numai târziu și indirect, pe măsură ce își construia teoria despre ele, pornind de la alte texte, neangajante existențial, descoperind similitudinile și deschizând, pe tot parcursul demonstrației sale, capitole sau subcapitole despre lectura în condiții de totalitarism.

Sunt, de altfel, cele mai incitante, ca problematică: asemănările dintre lectura subversiv-politică, decriptările ezoterice sau chiar cu bârfa biografistă, riscurile alunecării cititorului în paranoia, ineficiența controlului cenzorilor în fața inventivității scriitorilor subversivi (cu un interesant comentariu în acest sens al lui Coetzee), nevoia de transparență în discursurile de interes public și de păstrare a ambiguității discursurilor private, inclusiv a literaturii (la noi se crede invers, că trebuie transparentizată anecdotică privată și

¹ Călinescu, Matei, A citi, a reciti. Către o poetică a (re)lecturii), traducere de Virgil Stoenescu, cu o prefață a autorului și un capitol inedit pentru ediția românească, Iași, Editura Polirom 2003, p. 288.

literaturizate discursurile publice), importanța depășirii curiozității pentru secretele încifrate efectiv de autor către o curiozitate *pur* literară, pentru „secretele profesionale ale unui autor important, adică al acelu lucru pe care îl putem numi, metaforic, atelierul lui de creație”².

*

Perspectiva istorico-literară nu se realizează spontan, prin simpla trecere a timpului. E nevoie să fie construită și cultural prin conștientizarea diferenței dintre felul în care scriem și citim astăzi, ne despărțim de felul în care scriam și citeam ieri și, într-un fel, ne vindecăm de vechile complexe. În *Memoria, istoria, uitarea*, Paul Ricoeur³ compara procedurile istoricilor de arhivare și interpretare a mărturiilor unei experiențe traumatizante cu asistența psihanalistului din travaliul doliului: prin chestionarul „de meserie”, istoricul încurajează explorarea de către martori a memoriei lor de retenție, verbalizarea, conștientizarea, atribuirea de semnificație, rupearea, una câte una, a legăturilor pulsionale care îi leagă de obiectul din trecut al iubirii sau urii lor și care, deși absent, le prelungește maladiv suferința, împăcarea cu pierderea și depozitarea ei în noi formate narrative. E posibil să fie doar o utopie a mea, dar cred că același rol poate să îl joace, ascultând de propriile reguli procedurale și deontologice, și criticul literar (sau teoreticianul lecturii), și cel care nu are propriile amintiri despre experiența „printre-rândurilor”, dar și cel care le are, dar și le poate obiectiva prin profesionalismul reconstituirii. Și, cine știe?, nu e exclus să descoperim că unele episoade ale subversivității rămân, ca program de „operă”, foarte interesante literar. Lectura subversivă în regim de teroare nu încuraja percepțiile estetice.

În absența rigorilor teoretice, bântuie prejudecata „esopismului”, a scrisului „printre rânduri”, a lipsei de „directețe”, cuvinte despre care bineînțeles că iarăși nu știe nimeni ce

² *ibid.*, p. 248.

³ Ricoeur, Paul, *Istoria, memoria, uitarea*, traducere de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik, Editura Amarcord, 2001.

înseamnă, dar care se aplică descalicant literaturii care s-a împotrivit demagogiei totalitare, participând, documentabil pe relația de receptare, la constituirea unei conștiințe publice „liberale”⁴. Subversivitatea este, în schimb, redistribuită unor scriitori de care nimeni nu-și poate aminti, din vechile lecturi, că ar fi jucat vreun rol de prim plan în poveste. În cel mai bun caz, s-au lăsat purtați de valul dezideologizării pornit, susținut de cei pentru care există atestări (pentru că cititorii le-au recunoscut, în epocă, eroismul și – cel puțin unii dintre ei – mai au onestitatea să își rememoreze percepțiile de „martori”).

Mai există și alte moduri de a numi „secretivitatea”: scrisul și cititul printre rânduri, esopism, șopârlă, vorbit în dodii. Fiecare dintre aceste denotații își au mica lor poveste, care le pune în lumină sensul militant, le poate da o accepție perfect legitimă literar, dar poate să le și arunce în derizoriu. Scris-cititul „printre rânduri” avea și înțelesul de aluzie subversivă (voi reveni, de altfel, asupra etimologiei și înțelesurilor pe care i le dădea Augustin Buzura), dar sintagma

⁴ Termenul de „scriitori liberali” apare într-un studiu bine documentat factologic al unei cercetătoare de la „Europa liberă”, Anneli Ute Gabanyi (*Literatura și politica în România după 1945*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2001). Studiul nu are însă în vedere comunicarea autor-operă-public, ci protestele așa-zicând „directe” ale scriitorilor împotriva puterii comuniste. „Liberalismul” operelor mi se pare o ipoteză cel puțin la fel de adecvată, asociată relevanței sociale a literaturii și permițând clasificarea conduitelor scriitoricești în înfruntarea esențială care este creația originală (bătălia cu încă-nespusul, cu încă-negânditul, în singurătatea scrisului, aceasta contează pentru un scriitor de vocație mult mai mult decât participarea la ședințe). Și se poate și dovedi istoric, la mai multe nivele de documentare: mai aproape de nucleul motivațional al „operei ca operă” și împărtășit de toți scriitorii care și-au păstrat demnitatea auctorială, liberalismul ideii de autonomie a literaturii (diviziunea muncii este un principiu liberal), apoi, cu mai puțini adepți în rândurile scriitorilor și considerat de criticii esteți oarecum în afara specificului literaturii, liberalismul tematizărilor subversiv antitotalitare („romanul obsedantului deceniu”, tematizând abuzurile comuniste, dar tematizând, în același timp, și niște principii liberale pe care cenzura nu le prea recunoștea și nu se străduia să le plivească sistematic: drepturile și responsabilitățile individului, competitivitatea, separația dintre public și privat etc.) și, într-un plan integrator, liberalismul latent al conștiinței publice care credita, pe relația de receptare, originalitatea beletristicii curajoase).

a făcut, în același timp, și o carieră estetică firească, însemnând, în eseurile de critică și istorie literară, interpretare. După 1989, a căpătat un sens doar negativ.

„Esopicul” poate fi înțeles, în primul rând, ca derivat de la Esop (și atunci are sensul, normal, al interpretabilității literaturii). Dar în totalitarism avea fixată – oficial! – și o accepție subversiv-politică, rămasă moștenire de la cealaltă revoluție, revoluția comunistă. În dicționarele literare ale epocii îi era atribuită lui... Lenin. În *Introducere în critica literară* (Editura Tineretului, 1968), Adrian Marino considera – pe bună dreptate – „esopicul” leninist ca străin de literatură. *Dicționarul de termeni literari*⁵ trece termenul în rândul conceptelor și îi explică accepția subversivă tot prin Lenin. Scriitorii subversivi îl folosesc ironic autoreferențial, părând de multe ori să îl nege, dar problematica generală a operei îi reface, simultan, și înțelesuri mai grave.

„Șopârla” nu are nici o accepție validabilă în critica estetică și, în plus, mi se pare prea folclorizată ca să fi pornit din marea literatură (există un monolog umoristic de televiziune al lui Toma Caragiu din anii șaptezeci)⁶. Iar sintagma de „vorbit în dodii” are numai înțeles peiorativ (e folosită doar de cei care contestă „rezistența prin cultură”) și a fost lansată de Marin Preda și impusă de Monica Lovinescu (întoarsă, în final împotriva autorului *Moromeților*).

Nu-mi dau seama cât de folositoare au fost – la nivelul marelui public – aceste practici de „decriptare”. Le-aș considera benefice, ca determinări tematice – dar nu pot în nici un fel generaliza, pentru că înțelegerea temei depinde întotdeauna de interpretarea individuală. Le-aș considera benigne (în sensul că nu aveau ce rău să facă), în cazul decriptărilor pasive, neinterpretative, numai că nici asta nu se poate generaliza. Lectura „esopică” nu era doar ocupațiunea cititorilor cumsecade, exasperați de lipsa informației, ci și a cenzorilor, care aveau grijă ca informația să lipsească. În plus, în suspiciunea

⁵ (Editura Academiei RSR, 1976)

⁶ o etimologie de dată foarte recentă este acum disponibilă în *Istoria critică a literaturii române*. După Manolescu, „șopârlă”, ca și „fitil”, ar face parte din jargonul tipografilor, însemnând greșeală de tipar.

generalizată a epocii, combinată cu sentimentul neputinței, cu lipsa oricărei speranțe (și cu imperfecțiunile speciei din care facem cu toții parte), cititul „printre rânduri” se putea întoarce nu doar împotriva puterii totalitare, ci și împotriva celor care încercau – pe cât posibil – să o înfrunte. Psihologia omului lipsit de libertate e cu mult inferioară psihologiei omului liber. Așa s-a iscat întrebarea cum de li se dădea voie celor câțiva scriitori mai îndrăzneți să scrie ce scriau. De ce nu li se întâmpla ceva rău? De ce nu erau arestați? Iată, de pildă, după o mărturisire a lui Augustin Buzura, ce-i reproșa cineva din Sibiu:

„Ce s-ar întâmpla, domnule Buzura, dacă am lua fraze din romanul dumneavoastră, le-am copia pe niște pancarte și am ieși cu ele în stradă? Nu ne-ar aresta? Pe dumneavoastră de ce nu vă arestează?” (*Argument*, în *Vocile nopții*, Pitești, Editura Paralela 45, 2002, p. 22).

Romancierul povestește mai departe că cititorul în cauză trimisese epistola nu numai romancierului său preferat, ci și secției de propagandă a C.C. Asta e. În locul receptării emulative, în locul admirației, al solidarității, al interiorizării unui model de demnitate și curaj, cititorul alunecase înspre curiozitatea sălbatică, dorința de sânge, ca la spectacolele cu gladiatori: nerăbdarea de a vedea pedepsit *hybris*-ul auctorial (nepotolită, se pare, nici de sfârșitul tragic și intens mitizat al lui Marin Preda)

În fine, nu cred că se poate generaliza pentru psihologia colectivă a „marelui public”, dar anticipează iraționalitatea verdictelor postdecembriste de nemaicitire.

*

Găsim și în gazetăria lui Augustin Buzura o pledoarie, de principiu, pentru scrisul printre rânduri:

„Dacă ți se dă hârtie liniată, scrie printre rânduri, spunea undeva Jimenez. Pentru cei cu un acut simț al momentului, al realului, al adevărului, îndemnul acesta devine extraordinar de util, numai concretizarea lui fiind în măsură să te iluzioneze că nu ai încremenit încă între ateroamele conformismului păgubitor, că ai sfidat totuși oribilele linii drepte sau strâmbe, atât de utile celor suferinzi de miopie spirituală. Îndemnul este

însă greu de urmat neîntrerupt. Uneori liniile sunt atât de groase încât urma peniței tale se pierde, iar cel mai adesea limbajul criptic, la care inevitabil ajungi, devine obositor” (*Alții*, în *Bloc notes*, p. 162).

Ceea ce ar fi, în teoriile secretivității, strategie a ascunderii, la autorul *Orgoliilor* înseamnă însă mărturisire, etalare, program. Tăinuirea e, cel mult, o imagine literară care, paradoxal, atrage atenția asupra ei, dezvăluindu-și, în același timp, conținuturile interzise. Același joc și în romane. Să exemplific cu o secvență din *Vocile nopții*:

„«Tu știi ce înseamnă dictatura? se interesă ea, prinsă de pasiunea demonstrației. Ai idee?» «Nu știu, i-am răspuns senin. Habar n-am, doar așa, la modul teoretic, am citit câte ceva... Se zice că ar fi ceva jalnic, distrugerea oricărei personalități, robotizarea oamenilor, transformarea lor în simple unelte, viața teatralizată la maxim, rol pentru afară și rol pentru interior, doar moartea ar fi singura treabă neinterpretată după un scenariu văzut și aprobat de sus, și multe treburi asemănătoare». «Dar știi tu ce se ascunde sub fiecare din aceste cuvinte? se interesă ea aproape revoltată de indiferența cu care vorbisem. Câtă spaimă, câtă indiferență, câtă moarte?/.../». «Triști trebuie să fie într-o astfel de țară, spusei, cuprins subit de o neașteptată veselie». «De ce te distrează povestea asta? se interesă ea cu șiretenie, fixându-mi privirea, ce te-a făcut să râzi?». Iar fiindcă nu mă putusem opri, îmi întoarse spatele și, nesigură, începu să rupă crenguțele firave ce ne încurcau drumul, apoi, cu furia celui obosit tăindu-și loc prin junglă, înainta cu precauție, izbind cu piciorul ciupercile nebune, țipător colorate, tresărea la zvâcnetul șopârlilor trezite brusc, asculta atentă, cu mâinile pâlnie, de parcă se aștepta să fim atacați de niște fiare, dar cum răspunsul meu continua să întârzie, nu mai repetă întrebarea” (*Vocile nopții*, p. 235).

Nu e prima oară când Buzura aduce vorba, conceptual, în romanele sale despre dictatură (testul cel mai riscant, în deceniile subversive, pentru un autor subversiv). Un dosar clinic psihiatric al dictatorilor din toate timpurile fusese, și în *Orgolii*, probă a

acuzării și la arestarea politică a lui Ion Cristian. Acolo, transcodajul se făcea prin sinecdoacă, de la general, la particular. Secvența pe care am selectat-o, fără să renunțe nici la sensul propriu al cuvântului dictatură, nici la inevitabilitatea descifrării referențiale, accentuează printr-un joc de întârzieri, reluări, ecouri ghicitoarea tip *vorbești de funie în casa spânzuratului*. Cele două personaje vin din lumi esențial diferite, Violetta din gazetăria occidentală, cu gust pentru aventură, *glamour* și titluri răsunătoare de politică internațională, iar Ștefan din existența cenușie a lagărului comunist. Fiecare înțelege altfel cuvântul dictatură. Pentru Violetta este titlul următorului articol, inspirat sau nu din călătoria în răsărit. Pentru Ștefan este chiar experiența lui cotidiană, prea ternă pentru a o recunoaște în generalitățile vreunei teorii. Pentru Violetta, cuvântul tematizează eficient realitatea. Pentru Ștefan, scintilează: are când definiție abstractă, când referință concretă, niciodată pe amândouă în același timp.

Râsul lui Ștefan semnifică tocmai această infirmitate semiotică a limbajului, accentuată (întâmplător sau neîntâmplător) de tresărirea șopârlei în decorul silvestru. Este reptila doar element plastic? Are și conotații metaliterare, semnalizând, redundant, natura aluzivă a pasajului? Logica nu este a secretizării mesajului, ci a întărâtării, și dureroase, dar și epatante, de dragul artei, a limitelor a ce se putea, în epocă, spune.

*

Problematica „scrisului printre rânduri” este o problematică intrinsecă a hermeneuticii estetice, dar, asociată literaturii care s-a împotrivit propagandei, trebuie să încerce și o deschidere metainterpretativă pentru pluriperspectivism interdisciplinar. Am lăsat în *Addenda* o listă, cu liniuțe de la capăt, a adevărilor subversive trecute de Buzura prin cenzură, pentru uzul strict informativ al istoricilor de istorie generală. Punerea în circulație a acestor adevăruri, la limita interdicției (posibil să fi fost chiar mai multe decât am detectat eu, străduindu-mă, cam împotriva propriilor disponibilități de comprehensiune literară, să citesc „esopic”) ține de un anume eroism auctorial, care depășește cu mult criteriile consacării istorico-literare și care se cuvine recunoscut de istoria „mare”.

Vocația eroică a autorului nu este, desigur, un contraargument pentru receptarea pur estetică. Într-o altă viziune interpretativă, adevărurile pe care eu nu am izbutit să le recuperez într-o reflecție despre formă e posibil să devină foarte interesante ca expresivitate. Eu le-am enumerat ca limită a câmpului meu valorizator și, mai în adâncime, ca avertisment (avertisment pentru mine, în primul rând, fiind înclinată, inclusiv în această monografie, să iau în seamă mai întâi ce-au zis criticii și abia după aceea să-i dau cuvântul și autorului) că, în încercarea de a spune „totul” despre „tot”, decupajele analitice ale criticii literare rămân întotdeauna în urmă față de opera de ficțiune, integratoare, sintetică, holistă prin chiar natura ei.

Aș porni de la generalitatea că, venite în continuarea romanelor lui Marin Preda, romanele lui Buzura au adus în imediata contemporaneitate problematica „obsedantului deceniu” (din punctul de vedere al formelor romanești, cei doi mari scriitori nu mai apar atât de legați între ei, dar în ce privește referința la real, trebuie discutați unul în continuarea celuilalt). Obsedante au fost, pentru Buzura, și celelalte decenii postbelice – și, dacă ne gândim la *Recviem pentru nebuni și bestii*, se pare că nici acum nu le-am depășit cu totul.

Temele anilor cincizeci

Scenariul de aducere în pagină a „adevărurilor” anilor cincizeci are deja unele înrudiri cu procedurile veritative curente ale istoricilor generalişti. Dacă Preda evoca prima etapă a comunismului pornind de la cunoașterea directă, la Buzura amintirile proprii apar ca încețoșate – alcătuiind un plan mitic – și lasă locul reconstituirii indirecte, prin intermediul mărturiilor. Conștiințele din prezent (mă refer, desigur, la prezentul scrierii romanelor) apar ele însele ca fiind prea fragile, dezorientate, pentru a distinge dintr-o dată „adevărul”. Tânărul Dan Toma din *Fetele tăcerii* sau încă și mai tânărul Andrei Cristian din *Orgolii* preiau amintirile tragice ale generației de dinaintea lor, adăugându-le propriilor lor angoase existențiale și părând multă vreme să nu le

găsească înțelesul. Dincolo de complicațiile psihologice ale înțelegerii trecutului (acestea, cum spuneam, țin de literatură), tematizările de morală a istoriei sunt, totuși, evidente în desfășurarea romanelor:

- Primitivismul activiștilor care au instaurat comunismul, întruchipate în *Fetele tăcerii* de Gheorghe Radu sau în *Orgolii* de Varlaam. În mărturisirea lui Gheorghe Radu găsim cam toată lista de lozinci legitimize ale categoriei: „lupta dintre nou și vechi, dintre clasa în atac și clasa sortită pieirii”, „școala vieții, cu lopata și arma în mână”, „trebuie să sacrifici un om, doi, ca să salvezi o mie”, „istoria s-a scris cu sânge”. Calitatea de activist le acoperă întreaga existență. Proprii lor copii învață mai întâi să se teamă de ei, apoi să îi disprețuiască. Toată viața activă a lui Radu însemnase dependență completă de superiorul său direct, Coza. De la el primea comenzi (comenzi exhaustive: „orientarea ideologică”, numele „dușmanilor de clasă” pe care îi avea de doborât, dar și felul de a se îmbrăca, felul de a se purta), lui îi dădea raportul (există și un întreg ritual al „autocriticii”: „cu autocritica pe buze aveai viață lungă. Totul era să nu încerci să pari mai cu moț decât el”). Și tot de la el primea recompense pentru zelul distructiv (de obicei, casa vreunei victime). Buzura îi urmărește pe activiștii începutului și peste decenii, când schimbările de la vârful piramidei îi scosese din circuit. La fel de otrăviți pe dinăuntru, dar lipsiți de putere, acum ei se dau drept „victime”, caută peste tot vinovați pentru starea în care au ajuns și cer să li se recunoască rolul de fondatori ai lumii comuniste (după 1989, vaietul victimologic al vechilor activiști s-a auzit destul de limpede și în realitate).

- Distrugerea vechilor clase, pe care Buzura o vede ca pe o încercare de anihilare nu numai a unor coduri sociale și economice, ci și a unei specii. Activiștii nimicesc proprietăți, dar nimicesc și familii. În *Fetele tăcerii*, Gheorghe Radu nu îl atacă direct pe Măgureanu, un țăran harnic și prosper – vechiul model de conduită al satului –, ci pe fii săi, aducându-i în situații fără ieșire, apoi hăituindu-i și exterminându-i. Chiar și după zeci de ani, încă îl mai urmărește pe Carol, fiul cel mic al lui Măgureanu, singurul supraviețuitor, încercând să îl facă

responsabil de o vină care, probabil, nu este a lui. Și tot în *Fețele tăcerii*, într-un plan mai îndepărtat, apare amintirea umilirii și înfrângerii psihologice a familiei unui proprietar de mină („Eu sunt material didactic. «Uite, dragă, așa arată o exploatatoare». Parcă aș fi o vampiră, parcă eu aș fi vândut țara”). Și în *Orgolii* găsim aceeași deplasare de accent, dinspre suferința doctorului Ion Cristian, îndurată cu stoicism, pe suferința familiei. Privind înapoi, Cristian poate să ierte că a fost el însuși trădat, arestat, torturat, dar nu poate ierta umilințele la care a fost supusă, în paralel, soția sa;

- Distrugerea valorilor spirituale. În *Fețele tăcerii*, apare imaginea arderii cărților. În gândirea autorului, tema este însă mai veche. Într-un articol din 1967, reprodus în *Bloc notes*, există un comentariu la 451° Fahrenheit, cu trimiteri la realitate, inclusiv la întâmplări foarte recente (prozatorul vorbește despre o listă de interzicere a cărților emisă cu câteva luni înainte; în același articol apare, pentru prima oară la Buzura, sintagma de „scris printre rânduri”). Întreaga poveste a prăbușirii vechii lumi capătă în rememorări o conotație culturală. Tragedia fiilor lui Măgureanu, care în anii '50 fusese declanșată de încercarea lor de a apăra proprietatea agricolă a tatălui, este reinterpretată, după decenii, de mezinul supraviețuitor, ca o pierdere spirituală: curmându-le destinele individuale, „Istoria” sacrificase nu trei viitori proprietari de pământ, ci un viitor medic, un viitor avocat și un viitor profesor. Conflictul dintre valorile spiritului și primitivismul puterii devine central în *Orgolii*. În tinerețe, Ion Cristian fusese arestat pentru că acordase asistență medicală unui membru al bandeii lui Sterian, vânat de activiști. În rememorările târzii, Ion Cristian nu-și eroizează în nici un fel gestul, îl consideră rutină a unui cabinet suprasolicitat, dar idealitatea se reface în subtext. Este deontologia profesională față cu pretenția activiștilor de a controla *totul*.

- Apariția primelor forme de rezistență. Rezistența deontologică a lui Cristian fusese, în anii '50, mai mult inertială, fără conștiința că se opune regimului comunist – din care, ca fost militant socialist în studenție, doctorul se amăgise că făcea el însuși parte (în deceniile următoare, acest tip de

rezistență va căpăta conștiință de sine ca „rezistență prin cultură” medicală). Mai conturată era revolta directă, fizică. A fost însă o rezistență disperată, fără șanse de reușită, încheiată de cele mai multe ori prin moarte. În cronică la *Fețele tăcerii*, Monica Lovinescu i-a reproșat lui Buzura de a fi întunecat figura lui Sterian, șeful unei bande de partizani. Sterian mi se pare verosimil ca personaj ficțional, dar nu pot să mă pronunț în privința adevărului istoric (nici nu a fost, pentru Buzura, produsul unei documentări). În plus, tot partizani (mai mult haiduci) devin și fiii cei mari ai lui Măgureanu – ei, ca și tatăl și fratele lor mai mic, personaje pozitive (din punct de vedere literar, personajele pozitive sunt mult mai greu de asimilat de estetica romanului);

Temele celorlalte decenii totalitare

Haiduciile de codru, confruntările pe viață și pe moarte cu activiștii, ascunderea vreme de decenii în pivnițe, jalea apocaliptică a stingerii vechilor și bunelor neamuri, toate acestea dau măreție tragică întâmplărilor anilor '50. În cronică „la pas” a anilor șaptezeci-optzeci, domină absurdul (mai puțin promițător de exemplarități de baladă, dar mai bogat în nuanță și mai interesant literar). Supravegherea și delatațiunea sunt acum permanente și lipsite de agent identificabil, părănd impregnate în comportamentele sociale cele mai generale⁷. Răul este produs constant de un *sistem*, în care toți sunt, mai mult sau mai puțin, implicați. Sau depind de el. Este punctul în care justițiarii de după 1989 – justițiarii din realitate – ar deschide spinoasa (și, în mare măsură, falsă) problemă a „colaboraționismului” global, inclusiv

⁷ O „decriptare” asemănătoare făcea Mircea Iorgulescu în prezentarea lui Buzura din dicționarul *Scriitori români*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, pp. 106-109. Criticul vorbește acolo despre „rinocerizare” – rinocerizarea lui Nicolae, din *Absenții* – iar pe delatorul anonim din *Orgolii* îl consideră nu un individ, ci „o stare”. O stare, niște stări (dacă adăugăm și rinocerizarea) ale societății românești postbelice, din păcate...

al scriitorilor celor mai demni, care au acceptat să trăiască, să-și scrie și să-și publice operele în epoca totalitară.

Gospodăria lui Măgureanu, chiar și în cele mai sângeroase momente ale colectivizării, își mai păstra autonomia traiului zilnic. Bătrânului țăran i se iau toate, dar el continuă să respecte valorile tradiționale de muncă și cumpătare și își reface singur strictul necesar. Munca și cumpătarea nu mai sunt însă de ajuns pentru cercetările medicale ale lui Mihai Bogdan și ale lui Ion Cristian, oricât de inventivi se dovedesc și ei în a compensa lipsa aparatului avansate prin fel de fel de improvizații. Cercetarea are nevoie de finanțare pentru instrumente, pentru substanțe, pentru menținerea legăturii cu cercetările din alte părți etc., și, în comunism, toate fondurile sunt gestionate de șefii politici. În aceste condiții, autonomia valorilor profesionale, recucerită de intelectuali din a doua jumătate a anilor șaiszeci, nu mai este chiar atât de împedată și de omogenă etc.

Ion Cristian, ale cărui cercetări oncologice pot fi văzute ca un simbol al „rezistenței prin operă”, se războiește continuu cu activității care încearcă să se amestece printre eprubetele lui, dar bătălia rămâne numai la foc scăzut⁸, fără să atace frontal

⁸ Mihai Bogdan din *Absenții* se pare că merge în revolta sa „până la capăt”, alegând haiducia, precum fii cei mari ai lui Măgureanu. O opțiune romantică, ideală din punct de vedere moral, dar care atrăgea inevitabil după sine excluderea răzvrătitului din viața profesională (mi-ar plăcea să cred că doar înainte de 1989, nu și acum). Așa dă de înțeles începutul romanului următor, *Fetele tăcerii*, unde ziaristul Dan Toma povestește în treacăt că scrisese un articol despre el, punându-și în pericol propria carieră. Se pare că intelectualii epocii s-au identificat cu Mihai Bogdan. Cel puțin, așa mărturisește Eugen Negrici (referindu-se doar la procesul psihologic din *Absenții*, fără micul epilog inclus în romanul celălalt): „Cititorii romanului lui Buzura, cei mai mulți intelectuali care făcuseră compromisuri pentru a-și asigura confortul social, cunoșteau bine starea aceea de așteptare stearpă și de ocolire a înfruntării cu sine. Simțiseră, din când în când, și ei pornirea de a-și sfărâma măștile de împrumut, de a ieși din rolul (social și politic) impus și jucat cu nemeritată hărnicie /.../ Dacă personajul ar fi și acționat spre a se salva sau spre a-și construi, sartrian, destinul prin fapte, ar fi cunoscut fără întârziere răspunsul tăios și pedeapsa concretă ale unui regim care disprețuia individul și problemele lui mic-burgheze. Dacă nu aveai tentații suicidare și dacă voiai să supraviețuiești mulțumitor, adică larvar (o spunem pentru cititorii tineri de astăzi), trebuia să te abții să te decizi vreodată să trăiești *altfel*. Acest *altfel* era chiar începutul sfărâmării dramatice a vieții tale

sistemul. Iar, din momentul în care este amenințat că i se va tăia finanțarea laboratorului, este tentat să intre el însuși în competiția pentru putere. Criteriul „operei” nu este însă dominant în lumea – autonomă! – a academicilor. Colegii lui Cristian nu-i seamănă deloc. Fie că profesionalismul lor este iremediabil maculat de funcțiile de conducere (însetați de glorie la fel ca și de putere, Dornești din *Orgolii* și Poenaru din *Absenții* încearcă să mențină iluzia că ar mai fi activi științific, blocând sau furând cercetările subalternilor lor), fie că se retrag într-o existență doar decorativă, o existență nedramatică, o existență fără operă, ornată cu nostalgiile edulcorate ale tinereții și cu defectele pitorești ale senectuții.

- Împânzirea instituțiilor cu noii activiști, de un alt tip decât cei care au participat la instaurarea comunismului. Noii activiști nu mai recurg la violența fizică, ci la anularea psihologică a celor pe care îi resimțeau ca potențiali răzvrățiți (*Absenții*, *Orgolii*);

- Stupizenia clișeele propagandistice, satirizate mai ales în *Vocile nopții*, dar și în celelalte romane;

- Transparentizarea pentru putere a vieții personale a indivizilor. În *Orgolii*, apare jurnalul agramat al unui turnător anonim, care urmărește, reducând-o la ce poate el să înțeleagă, nu propria viață, ci viața privată a lui Ion Cristian. Din punct de vedere literar, este foarte interesantă deturnarea funcției generice a jurnalului intim. Pentru istorici, s-ar putea să conteze mai mult faptul că asemenea însemnări aveau consecințe publice. Medicul este atacat în ședințe pentru „descoperirile” jalnicului diarist;

- Căderea oamenilor într-un fel de moarte vie – „moartea psihică” – considerată mai cumplită decât tragediile anilor cincizeci, pentru că nu mai are nici desfășurare evenimentială. Aceasta este dominantă introspectivă a tuturor romanelor lui Buzura (și elementul cel mai inclasabil de originalitate estetică);

(pierderea serviciului, hărțuirea de către «organe», pedepsirea, fără justificare, a membrilor familiei, anchetarea repetată, amenințarea cu moartea și chiar înscenarea binecunoscută a unui accident etc.)” (Eugen Negrici, op. cit., pp. 268-269). Totuși, cred că rezistența mai cerea și „sfărâmarea măștii” – măcar parțial și „din când în când”.

- Urâtul cotidian. E prezent în toate romanele, într-o gamă cât se poate de diversificată: urât al orașelor, urât al satelor, urât al mediilor profesionale, urât al tuturor formelor de sociabilitate, urât al prieteniei, urât al iubirii, urât al vieții de familie, urât al relației omului cu sine însuși. Pe fondul lui, cele câteva momente de idealitate apar într-un contrast prea puternic (pe care, de altfel, criticii epocii i l-au reproșat autorului);

- Statul la cozi. Publicat în 1977, deci înaintea pustiirii complete a magazinelor, *Orgolii* surprinde dispariția produselor de marcă, a produselor *cu nume* (începuse să se vândă pe sub mână cam tot ce era de calitate în materie de vinuri și de țigări, de alimente, de stofe). Și tot acolo este schițată, ca o ironie la data scrierii și publicării romanului, devenită însă realitate în anii optzeci, psihologia omului-cu-plasa. Când din magazine nu se mai putea cumpăra nimic, erai gata oricând să te așezi la orice rând pentru orice, fără să-ți mai pui problema calității. Apoi, în *Vocile nopții*, regulile comerțului se refac, tot strâmb, în lumea bișniței. Probabil că, în circuitele economiei de consum de dinainte de 1989, chiar și *adevărul* devenise o marfă neindividualizată, *fără nume*, fără pretenții de calitate, „procurat” fie prin statul la cozi, fie „la negru”⁹ (de altfel și astăzi, după două decenii de la căderea comunismului, încă mai avem mult de lucrat la fixarea standardelor calitative ale adevărului...)

- Camuflarea arestărilor politice prin tot soiul de forme carcerale nedefinite, greu de recunoscut ca închisoare propriu-zisă. În *Orgolii* (care, prin formula lui introspectivă, deschide, poate, cea mai largă fereastră pentru înțelegerea psihologiei din epocă a scriitorilor „rezistenți”), se spune la un moment dat că socialismul prezentului nu mai este socialismul torționarului Varlaam, ci unul în care nu mai există nici un deținut politic. Replica poate fi luată de radicalii anticomuniști ca un compromis. Dar, în realitate, închisoarea politică nu mai

⁹ În prefața la o ediție postdecembristă a *Fetelor tăcerii*, București, Editura Gramar, 1996, Mircea Iorgulescu vorbește despre destinul să-i zic „de piață” al romanului, niciodată reeditat înainte de 1989, aflat mereu „la limita dintre interdicție și permisiune”, amintit de critici mai mult aluziv și circulând „clandestin, în copii xeroxate, vândute uneori la prețuri exorbitante”.

era generalizată după 1965 și, chiar ca excepție, era camuflată sub alt capăt de acuzare.

- Compromisuri, atâtea câte va fi făcut Buzura în romane, cele mai puține dintre toți postbelicii români, probabil că au însemnat doar estomparea unor „adevăruri”, dar, în nici un caz, minciuni. Cred că Buzura pur și simplu s-a înșelat sau poate că a scris romanul prea devreme. Romanul a apărut, repet, în 1977 și probabil ca a fost scris cu un an sau doi înainte; cazurile de detenție politică din regimul lui Ceaușescu au fost în anii următori¹⁰ (în plus, nu este replica autorului, ci a personajului Ion Cristian, rostită într-o anumită situație care îi dă verosimilitate psihologică – Cristian îi ține o predică lui Redman, fostul prieten din tinerețe care îl turnase și care venise, după decenii, să-i ceară ajutorul –; dar verosimilitatea psihologică ține iarăși de literatură). *Orgolii* evocă, în schimb, lipsa libertății imprimată în chiar ritmurile cotidianului. Urmărirea face parte din decor. La poarta unui vecin sunt mașini de supraveghere, despre pereți se spune că „au urechi” (și nu mai sună deloc ca o metaforă), iar simpla apariție pe stradă a unui necunoscut trezește panica familiei lui Cristian. Oamenilor li s-a indus spaima că pot fi oricând găsiți vinovați, fie și fără vreo vină anume. Și spaima continuă însemna deja un fel de închisoare, o închisoare virtuală, închisoarea din mințile și din sufletele lor¹¹. În romanele

¹⁰ Chiar și cărțile cele mai puțin atinse de ideologia totalitară, cărțile care, prin fondul lor profund de gândire, se opuneau oricărei propagande și oricărui dogmatism (simboluri ale „rezistenței” în literatură și în critica literară) încă mai conțineau, până pe la începutul anilor optzeci, câte o frază care spunea că nu există, la noi, represiune. Se ajungea la asemenea concluzii tot prin comparație cu măcelurile legionare, cu măcelurile din timpul celui de-al doilea război mondial și cu măcelurile de la începutul comunismului. Istoricii au descoperit abia după 1989 (pe toate le-au descoperit ei *după 1989*) că și în regimul lui Ceaușescu au existat cazuri de detenție politică, de tortură și, în final, de ucidere. Numai că amploarea și vizibilitatea fenomenului nu au mai fost aceleași ca în anii patruzeci-cincizeci (cred că am devenit bâlăbăit și confuză, încercând să „apăr” o frază care nu-mi place nici mie; dar intuițiile mele despre etica auctorială a lui Buzura îmi spun că nu avea cum să fie scrisă cu intenție falsificatoare; oare există în critica literară ceva de felul unui vot de încredere?).

¹¹ Și iarăși mă întorc și mă întreb: nu cumva ignorarea unor întâmplări mai ascunse – ca, de pildă, cazurile de detenție politică efectivă din dictatura lui

următoare, scriitorul revine cu destulă insistență asupra temei carcerale. În *Vocile nopții*, personajul principal este reținut la miliție fără motiv explicit, supus unor interogatorii absurde, pe nici o temă precizată, și ajunge să se întrebe dacă nu cumva e adus să verifice pe viu *Procesul* lui Kafka. Apoi, în cele două romane din ciclul *Zidul morții – Refugii și Drumul cenușii* –, se vorbește despre arestările psihiatrice. Tot în *Drumul cenușii*, Adrian Coman descoperă, într-o călătorie cu trenul, că un vecin de compartiment știa de anchetele lui, nepublicate. Confruntarea dintre cei doi (scena apare undeva în primele pagini ale romanului) merită tot interesul documentar al istoricilor de istorie generală, dacă nu pentru „adevărurile” conținute (eu încă mai sper că, în realitate, lucrurile nu stăteau chiar așa), atunci pentru mentalitatea despre ele: se vorbește acolo despre proporția „provocatorilor” din rândul oamenilor obișnuiți (din opt, trei s-ar fi ocupat cu supravegherea și delațiunea), despre tăcerea lașă și, până la urmă, aprobatoare a celorlalți...

- Greva minerilor din 1977. În romanele din *Zidul morții*, se vorbește despre fierberile din lumea minerilor, dar ca să fixeze conceptul de *grevă*, Buzura numește o grevă interbelică, destul de pe-alături, ca verosimilitate a datării, față de vârsta inginerului Helgomar David. Evocările propriu-zise ale clocotelilor apar însă ca evocări ale prezentului romanului, Helgomar David este hăituit tot la prezent, iar după mărturiile cititorilor din epocă (jurnalul Monicăi Lovinescu, pe care l-am citat mai devreme, sau *Literatura română sub comunism* a lui Eugen Negrici), nu par să fi existat dificultăți în recunoașterea, la lectură, a inginerului Dobre din realitate. Dimpotrivă. Corelat cu puțina informație disponibilă despre întâmplările reale din Valea Jiului¹², suprapus cu mitul creat în jurul lor,

Ceașescu – a fost prețul plătit involuntar de marii scriitori postbelici pentru păstrarea la suprafață a rezistenței prin „opere”? O rezistență, de altfel, atât de curajoasă și atât de utilă... Fie și așa, Augustin Buzura a plătit acest preț mai puțin decât orice alt scriitor postbelic.

¹² Într-o circularitate care se cuvine și ea studiată pentru a înțelege structura „adevărului”. Cititorii din țară își luau informația din ziarele străine sau de la posturile de radio din exil. Iar acestea și-o luau, în bună măsură, de la cititorii din țară. În jurnalul Monicăi Lovinescu, vedem că recenzenta nu îi

asimilat în psihologia identificărilor formative (după mărturia lui Negrici, misteriosul inginer devenise „modelul secret al multora” dintre intelectualii epocii), Helogomar David este decriptat de cititori pe locul simbolic gata făcut al „visului eliberării de frica paralizantă de Putere”¹³. Sensibilitatea cititorilor era pentru *adevărul* din realitate, iar nu pentru originalitatea „adevărului” românesc;

- Profilul dictatorului și al dictaturii (bănuiesc că acesta era, înainte de 1989, vârful la care se putea aspira în materie de aluzie subversivă). Ca și conceptul de *grevă*, conceptul de *dictator*, *dictatură* s-a format – în literatură – prin analogie, cu suprapuneri de imagini și reducere la arhetip. S-a tot spus, în ultima vreme, că totalitarismele nu pot fi comparate între ele. Este și... nu este așa (mai ales, varianta a doua), pentru că, în timpul comunismului, oamenii și-au dat seama că trăiesc sub dictatură tocmai *comparând* comunismul cu alte forme de lagăr. Ei au asimilat mai întâi semnificația general umană a răului totalitar, și abia după aceea diferențele doctrinale (unele dintre ele, de asemenea intuite în gândirea de profunzime, în gândirea preconceptuală a operelor). Ion Cristian din *Orgolii* fusese tentat în tinerețe să facă un studiu psiho-comportamentist al dictatorilor dintotdeauna, avându-l în centru pe Hitler – prilej pentru autor de a dezvolta eseistic tema. O imagine a dictaturii – ferma agricolă „model” Dignidad din Chile (de fapt, o fermă nazistă) –, apare încă și mai devreme, într-un articol din 1969, *Alții...*, reprodus în *Bloc notes*. Interesant este că autorul o asociază iarăși, la fel ca în articolul despre *451° Fahrenheit*, „scrisului printre rânduri”.

prețuia pe scriitorii din țară care o vizitau după valoarea operei lor (cu o singură excepție, despre care notează însă că nu o interesează literar, portretele marilor scriitori apar foarte întunecate, la limita pamfletului), ci după cantitatea de informație politică pe care i-o aduceau (nu întotdeauna verificată, după standardele jurnalismului modern – dar astea erau condițiile: probabil că mai mult nu se putea).

¹³ Eugen Negrici, *op. cit.*, p. 277

Disidență vs. rezistență prin cultură

George Popescu

Universitatea din Craiova

Abstract: In this essay I propose a clarification of the terms *dissidence* and *resistance*. It seems that for the actors of the dissidence, the real and biographically documented ones, the claim for recognition is superfluous, while for the supporters of the resistance this claim is not only evoked, but also ostentatiously invoked, which generates suspicions, and sometimes is so overrated with the risk of losing legitimacy.

Key words: dissidence, resistance through culture, essentiality, censor.

În acest eseu propun o clarificare a dihotomiei disidență<>rezistență care pare subînscrisă, din păcate, în aceeași serie opoziționistă, în care protagoniștii, de ambele părți, se află într-o relație de excludere reciprocă, miza fiind, și de data aceasta, (la fel de perdantă) un act de auto-determinare, civică și morală – atunci când invocarea criteriului estetic pare să nu mai fie îndestulătoare –, în raport cu regimul totalitar. Iar dacă, pentru actorii disidenței, cei reali și documentați biografic, pretenția recunoașterii este superfluă, pentru susținătorii poziției de rezistență pretenția aceasta nu doar că e evocată și invocată cu o ostentație prin ea însăși generatoare de suspiciuni, dar e uneori supralicitată până spre riscul de a-și pierde legitimitatea. Câteva idei importante pornind de la o investigare lexico-semantică a conceptului de

disidență și a familiei sale lexicale își verifică utilitatea în decelarea fenomenului pe care îl subînscrisie.

Pornind de la ceea ce pare la prima lectură doar un simplu exercițiu lexicografic, vom încerca, apoi, să probăm cel puțin două dintre aspectele ce alimentează cu o nemeritată risipă de energie latura controversată a problematicii circumscrise disidenței și, deopotrivă, raportul, nu mai puțin controversat, dintre disidență și rezistență prin cultură. Încă și mai precis, în chiar termenii dezbaterilor ce-au excelat în ultimele două decenii, este vorba de a opera, pe cât posibil cu obiectivitate, sau cu acel survol pe care un ideocritic de talia și discernământul lui Starobinski îl recomandă actului estetic evaluator.

O operație care ni se pare cu atât mai necesară cu cât, ca în atâtea alte dezbateri ce ne-au însoțit, nu o dată chinuitor și, din nefericire, chiar infertil în ultimii douăzeci de ani, și cea consacrată disidenței și actanților ei a sfârșit, datorită unor varii motive, într-un fel de disertație goală, turnată într-o retorică de cele mai multe ori neobișnuit de inflamată. Avem în vedere, printre motivele de evidență, unghiurile aprehensive incorecte ori doar inadecvate, dar îndeosebi veritabilul război al orgoliilor angajând supra-dimensional patimi și pasiuni ce-au condus dezbaterile într-un punct mort, golind-o astfel de un conținut ce s-ar fi putut constitui, alături de altele compromise la rândul lor, în repere de ieșire din topica unei societăți post-totalitare căreia tocmai disidența și protagoniștii ei îi indicaseră întreaga cazuistică bolnavă, în sensul cel mai frust și freudian al termenului.

Două premise ale intervenției noastre apar ca utile încă la acest punct:

i) disidența – și actorii ei – nu reprezintă un fenomen recent, redus la opoziția fățișă, programatică și structurală ori nu, la regimurile totalitare din ultima sută de ani; cu întreg riscul unei generalizări circumstanțiale, ea acoperă istoria umanității și, id est, istoria Omului, ca ființă dotată cu vocația interogației despre sine și despre celălalt, despre comunitatea și societatea în care trăiește, condamnat, în sens sartrian, s-o trăiască, pe care se simte dator s-o judece cu scopul eminent virtual de a o ameliora potrivit cu propriile nevoi,

dorințe, deziderate etc. În această perspectivă, disidența devine o componentă structurală a ființei umane, egală, prin statut și acțiune, componentei opoziționale care ar fi, cu un termen ce pare în mod nedrept ieșit din uz, concordia;

ii) cu referire la disputa în jurul disidenței din spațiul nostru cultural, considerăm că, în absența unor abordări ghidate de principialitate și rezistență la ispita unei zarve, pe alocuri năucitoare, s-a ajuns, exact pe același raționament schismatic ce era de denunțat, la o altă schismă, nu mai puțin periculoasă, a deschiderii a două fronturi antagonice: de o parte, disidenții autentici, consacrați ca atare prin istoria lor biografică și culturală în regimul totalitar, iar de cealaltă parte cei care, acuzând propria absență de pe acel front activ al opoziției, au sfârșit prin tentative, deschise ori mai curând voalate, să minimalizeze ori chiar să compromită sensul și importanța puținelor mișcări de disidență asumată.

Mai înainte de a articula propriile noastre puncte de vedere în raport cu aceste premise nelipsite de bune doze dilematice, să revenim la ipoteza de la care am pornit și să procedăm, așadar, pe cât posibil metodic, cercetând, așa cum anticipam, „istoria” familiei lexicale ce pornește de la acel substantiv „dissidium” și, mai ales, de la verbul „dissedere”, ambele prezente la autorii latini spre a ajunge, prin disiparea unor derivații în sincronia semantică a termenului, către nucleul pe care același termen urmează să-l asume în anii șaizeci și care, firește, interesează în mod nemijlocit dezbateră noastră.

Încă o precizare preliminară.

În ciuda unor afirmații care periodizează conceptul de disidență relativ recent, corelându-l cu evenimente și acțiuni precise înregistrate pe la începutul anilor șaizeci în fosta URSS și în unele țări satelit, termenul, chiar într-una din semnificațiile sale supralicitate astăzi, este destul de vechi; însuși etimonul latin îi denunță aproape cu exactitate povara semantică survenită în dezbateră din ultimele decenii: ca „dissideo/ dissedere”, verb, „a sta afară”, „a sta deoparte”, substantiv „discidium”, „separare”, „ceartă”, „dezacord”, „rupere în afară”; de fapt, se poate cu ușurință constata din chiar structura cuvântului (prefixul „dis-” disjunctiv, și verbul „ședere”, „a sta”).

E adevărat, dacă la romani, așa cum se poate proba prin mai toți marii autori latini, această separare, stare de-o parte, mergând până la divorț, indica un dezacord, așadar o disjungere în plan emoțional și în spațiul public, semantica se va modifica ulterior – și cel puțin o dată într-o manieră oarecum esențială, dacă nu chiar radicală – într-un proces evolutiv pe care l-aș identifica circular. Mai precis: în miezul Renașterii, se resuscită sensul latin, de dezacord, separare, disjungere de o opinie așa-zicând canonizată, potențându-se, astfel, embrionul semantic de opoziționalitate; din câte am putut constata, termenul de disidență ca atare nici nu se constituise, fiind substituit de adjectivul „disident”, consacrat în italiană pe la 1619 și derivat din substantivul „dissidio” (fără un corespondent în română, dar însemnând, firește, disensiune, dezacord, conflict, neînțelegere etc.).

În italiană, deci, „dissidenza”, înregistrat în 1798, în sfera vieții clericale (una din consecințele, cred, ale cartezianismului), marchează disocierea dintre credință și rațiune, opțiunea în favoarea celei din urmă calificând, așadar, atitudinea de opoziție, de contrast față de norma civico-etică și nu numai pe care o impusese și o apăra instituția religioasă. În mod oarecum straniu, antonimul disidenței va fi, în același context istorico-social, ortodoxia, firește, în semnificația strict etimologică a termenului, și de această dată, religios, de cale, poziție, opinie înscrise în ordinea celor drepte.

*

Părăsind zona aceasta numai în aparență fără relaționări cu argumentul dezbaterii noastre, ni se pare instructiv să supunem unei analize o parte, să-i spunem de suprafață sau de evidență, pe care cazuistica autohtonă în speță ne-o pune la dispoziție, iar criteriul cel mai la îndemână este al unei periodizări a actelor opoziționale înregistrate de-a lungul celor aproape cinci decenii de totalitarism. Accesând termenul de opoziție, se înțelege că, pe cale de consecință, el va subsuma atât mișcările de rezistență (armată și nu numai) din anii cincizeci, cât și actele de disidență ce se vor manifesta îndeosebi în ultimul deceniu și jumătate al regimului ceaușist.

Această perspectivă lărgită are meritul esențial că, recuzând tentația unei parcelări ce s-a dovedit contraproductivă, mai ales la nivelul minimalizării formelor de protest antitotalitare în România, e susceptibil să contureze mai organic potențialul reactiv al societății autohtone, pe care, astfel, îl consemnăm *in actu*, dincolo, deci, de considerații de ordin subiectiv, de care nu s-a dus lipsă în anii postdecembriști.

În context, subscriem la opinia lui Ion Bogdan Lefter că un criteriu al esențializării nu este funcțional, ca și cel de ordin cantitativ; un contra-argument îl constituie chiar amploarea – cea mai întinsă, potrivit evaluărilor unor cercetători – rezistenței anticomuniste din anii cincizeci.

Să nu se uite – și prin acest exemplu intrăm în chiar nucleul dezbaterii – că imediat după mișcările de la Budapesta, reacțiile românești nu numai că n-au lipsit, dar ele au reprezentat întâia formă de confruntare și de înfruntare, de dezacord și, de ce nu, de disidență exact în accepția semantică a termenului enunțată mai înainte, exclusiv din partea intelectualilor. Să fie oare întâmplător faptul că răspunsul autorităților, disproporționate în raport cu dimensiunea și, să spunem, gravitatea actelor, are drept consecință imediată perpetuarea regimului temnițelor prin reciclarea acestora cu noile loturi în care se vor găsi exclusiv intelectuali și care nu mai erau necondiționat legați de formațiunile politice interbelice? Acum se vor consemna întemnițarea unor scriitori și gânditori (Voiculescu, Dinu Pillat, Noica, Paleologu, Ivasiuc, dar și Paul Goma și I. D. Sîrbu, aceștia din urmă devenind, ulterior, cazuri, chiar dacă diferit dimensionate, emblematice ale disidenței).

Prin urmare, opoziție la comunism a existat în aceeași dimensiune, în opinia noastră, ca în oricare dintre țările incluse în perimetrul Blocului; eventualele sincope, nesincronizări, derapaje, dincolo de circumstanțierile socio-istorice, ar trebui, credem, imputate percepțiilor diferite, mai ales în conștiința Occidentului și, mai precis, a palierelor de rezonanță, diverse și acestea, la care actorii de Putere de acolo erau dispuși.

Este o evidență faptul că atât URSS, cât și Polonia și, mai târziu, Cehoslovacia (Ungaria ocupând un loc aparte prin locul

privilegiat pe care i-l conferă Revoluția din 1956) se bucurau, prin istoriile proprii, dar mai ales prin anume circumstanțe, de un interes predilect de către un Occident supus unei duble presiuni: cea a concurenței inamicale („dușmănoase” e epitetul favorit al propagandei de sorginte stalinisto-jdanoviste!) deschise între cele două sisteme/ blocuri sau cum se vor mai fi numit și despărțite de Zidul berlinez, dar și presiunea, poate chiar mai periculoasă, exercitată din interior în unele din țările vestice de către formațiunile de stânga, comunistă și nu numai, toate acestea marcând un set de reacții inegale, în funcție de țara comunistă din care proveneau opozițiile respective.

*

În altă ordine de idei, este evident că disidența este, prin natura sa, mai curând individuală, iar dacă în unele țări actele acestea individuale au fost însoțite ori urmate de gesturi de solidaritate, motivele trebuie căutate în circumstanțe și, iarăși, nu ni se pare productivă abordarea lor pe un criteriu al esențializării. În Polonia, firește că Biserica, catolică și, prin aceasta, intim legată de Vatican și, deci, de un centru de rezonanță indiscutabil superabilitat, se va constitui într-un resort al solidarizării, întâlnindu-se, printr-un paradox și astăzi dificil de evaluat cu instrumentele logicii elementare, tocmai cu o organizație sindicală muncitorească presupusă a fi fost, teoretic măcar, anexată ideologic de Puterea comunistă. Se cuvine, după umila noastră opinie, însă și o altă disociere care este ignorată, dar care poartă în sine și o altă explicație solidă pentru acuzata absență a spiritului de solidaritate de la noi. Dacă, în Polonia, dar și în Ungaria și, mai ales, în Cehoslovacia, sentimentul național s-a păstrat viu pe tot parcursul epocii comuniste, la noi, încă din perioada dejistă și, îndeosebi, după episodul praghez din vara lui 1968, acesta a fost confiscat de regim și transformat într-un instrument de bază al propagandei, fiind utilizat, într-o gamă largă, mergând până la caricatură. Orice invocare a sa era, din start, lipsită de impact mobilizator.

Desigur, suntem tot în arealul evidențelor, reiterând caracterul odios, infernal, al represiunii comandate de regimul dejist și ceaușist și puse în practică de o Securitate ce

instituționalizase teroarea: așa se și explică de ce disidența românească n-a depășit granița unor acte individuale; în plus, un alt set de argumente pentru înțelegerea și situarea, poate mai exactă a acestui fenomen, trebuie căutat și în evoluția (mai corect spus, involuția) regimului ceaușist, de la un dezgheț suficient în sine spre a face un pas spre o re-sincronizare cu valori ale unei libertăți ce pâruseră definitiv pierdute, dar și suficient de scurt spre a resimți, apoi, acuitatea re-înghețării.

Sensul descendent al degradării survenite în anii optzeci a generat și aproape a potențat încă și mai mult un fel de sindrom al limitei, ce-a marcat într-o manieră la fel de liminară un sens, un simț al neputinței, riscând să legitimizeze defetismul cel mai grosier.

Prin contrast, în aceiași ani – ai frigului în apartamente, ai confiscării definitive a tuturor mijloacelor de informare, ai cartelării pâinii etc., peste care se întindea, umilitor și jignitor un cult al Conducătorului pe care mulți alți actori ai dictaturii ar fi fost invidioși – în Polonia se deschidea dialogul, în URSS își făcea apariția perestroika, iar în Ungaria și Cehoslovacia, în ciuda ocupației, semne de înnoire socială erau vizibile de mai mult timp. O dovadă, aceasta, că atunci când o supapă, oricât de minoră, este deschisă de un regim prin statutul său totalitar, odată gustul libertății reaprins, acel regim este sortit prăbușirii. Un exercițiu al libertății – libertatea de cuvânt, de opinie, religioasă, sexuală etc. – e suficient pentru o eliberare: a unei comunități, a unei societăți, a unei lumi, a Lumii. Dar este el, acest exercițiu al libertății suficient și pentru eliberarea – reală, profundă, din temelii – a individului? A Omului, ca subiect cunoscător care, pornit spre o cunoaștere în afară, uită prea adesea de sine însuși?

Realitatea din România ultimilor douăzeci și patru de ani nu ne oferă prea multe motive de optimism. Libertate există, orice s-ar comenta, prin media ce concurează, în mare și proastă măsură, nici măcar pașnica Poiană a lui Iocan sau hazoasele dizertații într-un dezacord non-conflictual ale lui Nenea Iancu. Și de ce ne-am mira, când de câțiva ani asistăm la o crâncenă vânatoare a colaboratorilor cu vechea Securitate, în vreme ce slujitorii ei, devotați trup și suflet, cum se grăbeau

să se auto-etaleze, contemplă și râd de pe margine, la adăpostul unor sinecure la care, oricât ar fi râvnit pe când erau activi, nu aveau acces. Acum ei sunt cei care „construiesc” capitalismul pe care-l denigrau, beneficiari de stipendii și de legi speciale cum nu visaseră nici în cele mai năstrușnice momente ale gloriei lor insalubre.

În ce privește dicotomia disidență<>rezistență prin cultură sau, și mai exact, disidență<rezistență prin cultură, ea pare subînscrisă, din păcate, în aceeași serie opoziționistă, în care protagoniștii, de ambele părți, se află într-o relație de excludere reciprocă, miza fiind și de data aceasta (la fel de perdantă) un act de auto-determinare, civică și morală – atunci când invocarea criteriului estetic pare să nu mai fie îndestulător – , în raport cu regimul totalitar.

Iar dacă, pentru actorii disidenței, cei reali și documentați biografic, pretenția recunoașterii este superfluă, pentru susținătorii poziției de rezistență pretenția aceasta nu doar că e evocată și invocată cu o ostentație prin ea însăși generatoare de suspiciuni, dar e uneori supralicitată până spre riscul de a-și pierde legitimitatea.

Dincolo de aceste poziționări care nu fac altceva decât să întrețină, încă și mai mult, starea de ambiguitate într-unul din aspectele controversate ale culturii noastre de ieri – și de azi –, atitudinea respingerii, fără discernământul obligatoriu și fără apelul la nuanțele pe care contextul istoric și contextele socio-culturale le presupun, a opoziției prin artă și literatură, este, indiscutabil, o eroare la fel de gravă ca și compromiterea mișcării de disidență și a actanților săi.

Căci, într-un regim în care cenzura n-a funcționat doar ca o instanță preventivă, ci putea deveni – și chiar a devenit nu o dată – un instrument punitiv comandat de însuși regimul ce a instituit-o și și-a adjudecat-o de la început ca atare, calea actului creator către public n-a putut ocoli o confruntare care, deseori, căpăta dimensiunea unei veritabile lupte cu sistemul. Faptul că, în anumite momente ale istoriei sale, cenzura, prin unii dintre slujbașii ei mai receptivi la criteriul axiologic, a abandonat grila ideologicului strict intrând chiar într-un joc al complicităților cu creatorii și, după fictiva ei „dispariție” (în fapt, transferarea

cvasi-ubicuă, în sarcina întregului spectru instaurator al operei, de la autor la editor), nu disturbă în niciun fel raportul creator artistic - regim totalitar; pentru artistul care, în deplin respect față de propria-i creație, a rezistat, cât a fost cu putință, presiunilor și chiar atunci când, surclasând riscul ratării publicului, a făcut cesiuni care nu i-au mutilat opera, incriminarea sa *a posteriori*, este nu doar gratuită, ci și de o injustețe evidentă; el nu poate – și nu trebuie – să fie situat laolaltă cu acei confracți ai săi care, chiar și fără a li se solicita, s-au aliniat, cu o benevolentă întru totul condamnată, (in)„esteticilor” comandamente ale propagandei comuniste.

Chiar și în această privință, un operator analitic cu pretenție de obiectivitate n-ar trebui să-i vizeze, de-a valma, pe autorii unor opere perene, estetic, etic și civic, mai mult ori mai puțin obligați la compromisuri circumstanțiate biografice; între ei și cei aliniați, prin benevolentă, există un hiat cel puțin tot atât de mare precum cel dintre colaboratorul accidental (și accidental prin cutume ale existenței, nu rareori generate de un nefast destin) și delatorul cu simbricie.

Rezistența prin cultură este, în opinia noastră, o realitate care n-are nevoie de vreo atestare suplimentară în afara actelor și a operelor pe care le-a putut interpune între ordonanțele teziste anti-estetice prin grosierul schematismelor ideologizate ale regimului la vârf și așteptările unui consumator aprig înfometat de artă veritabilă ca și de adevărurile obnubilate.

Firește, s-au făcut compromisuri, mai mari și mai mici; sunt creatori care au clacat, s-au ratat cariere, s-au defectat destine (nu lipsesc scriitori cu debuturi remarcabile ce n-au mai performat, alții s-au pierdut pe parcurs, cu experiențe sinusoidale), însă tocmai cazuistica atât de diversă impune cu atât mai mult un set complex de abordări în care nuanțarea trebuie să fie o grilă mai mult decât utilă: obligatorie.

Opinia noastră este că, în contextul în care cultura în ansamblul ei asumase, aproape în mod fatal, dimensiunea pe care media din democrațiile occidentale și-o adjudecau prin chiar statutul lor, mesajele din niște pagini ale unui roman, dintr-o cronică a acestuia, o poezie, ca să nu mai vorbim de un spectacol teatral s-au putut transforma, și prin jocul unor

complicități ivite și activate ad hoc între creator și public, în veritabile acte de opoziție la sistem, la regim.

Cei care minimalizează – ori pur și simplu bagatelizează o astfel de dimensiune a culturii sub comunism - sunt, în opinia noastră, victime ale unei duble erori: ignoră impactul major, uneori masiv dacă luăm în considerare tirajele unor cărți, amploarea unor evenimente teatrale, ca să nu mai vorbim de imensul recul declanșat prin ecurile reverberate în grupuri și comunități din care nu lipsea dublul registru al limbajului cu referire la realitățile de facto pe care, trăindu-le, consumatorii de artă le regăseau în actele culturale.

Cum altfel ne-am putea explica interesul (neverosimil într-o societate edificată pe principii de transparentă) disproportionat, cum pare astăzi, pentru unele romane (ale lui Marin Preda, Augustin Buzura, Nicolae Breban, Alexandru Ivasiuc ș.a.), pentru poeme ale lui Marin Sorescu (recitalurile lui Tudor Gheorghe, din „La Lilieci” ori ale lui Ion Caramitru și Virgil Ogășanu, din poemele sale timpurii ori târzii), ale lui Mircea Dinescu, spre a ne opri doar la exemple mai frapante? În altă ordine, în ciuda unor amendări, deseori exagerate – spre a susține construcții mai de grabă teoretice –, chiar demersuri ale criticii și eseisticii, literare și nu numai, s-au insinuat, deseori chiar în perspectiva unor impulsuri (aproape) programatice, chiar dacă abil camuflate, în situații opoziționiste față de regim în ipostaza acestuia de Cărmuitor a toate și a tot.

Pentru cei care, prea tineri, n-au trăit și n-au îndurat presiunile regimului totalitar, astfel de poziții pot să pară simple – mai mult ori puțin amare – diligente pro domo: e dreptul lor și trebuie să admitem, cu unul din corifeii formalistilor ruși, că, în artă, în general și pe linie de principiu, nepotul devine un aliat al bunicului împotriva tatălui. Tinerii de astăzi din arealul culturii sunt mai solid orientați spre „bunicii” din perioada antebelică și antagoniști față de „tații”, supraviețuitori ori înfulecați de Istorie, din comunism. Și, iarăși, e dreptul lor s-o facă.

Persistă însă o dilemă, cu nu puține insinuări, de ordin axiologic și chiar ontologic, din care, sub presiunea unei neatenții, riscăm să ieșim mai văduviți decât ne putem imagina: aruncând

în deriziune, fără nuanțe și fără discernământ, ceea ce s-a creat într-un timp care nu prea a avut deloc răbdare cu creatorii săi, nu cumva riscăm de o manieră liminară să ne negăm o parte din însăși existența noastră?

În geografia spiritului, canibalismul nu-i doar o metaforă, e o altă față, cealaltă poate, a aceleiași terori, nu mai puțin teribile.

„Când mă plimb / suntem întotdeauna trei“. Configurări literare ale disidenței scriitorilor de expresie germană din România

Cosmin Dragoste
Universitatea din Craiova

Abstract: This article examines the literary dissidence of the Aktionsgruppe Banat (The Banat group of action), a group of young German writers, founded in April 1972, in Timișoara. In October 1975, after the brutal intervention of the Securitate, the group was dissolved. But the writers continued their protest actions and beyond, making from literature a means of hard fighting against the communist regime.

Key words: dissidence, Aktionsgruppe Banat, The Banat group of action, german literature in Romania, Richard Wagner, Rolf Bossert.

Ca un mic preambul, considerăm necesară o scurtă incursiune în istoria termenului de „disident”. Așa cum aflăm din enciclopedia Brockhaus, termenul a fost folosit în cadrul Tratatului de pace de la Varșovia (1573), desemnându-i pe protestanți, în opoziție cu catolicii. Sensul este de abatere de la normă, de la canonul religios oficial impus. În dicționarele germane, sensul prim rămâne acela de „persoană care nu aparține unui cult religios recunoscut de stat”, al doilea sens abia făcând referire la conotația politică de „om care se situează pe alte poziții de gândire și opinie față de doctrina (statală) oficială, sau de un curent impus.” În contextul contemporan, termenul de „disident” s-a impus mai ales în

ceea ce privește statele ex-comuniste, sau în cele unde autoritatea statală încalcă în mod constant, sau îngreșește drepturile și libertățile omului.

Politologii Martin Jander și Ilko-Sascha Kowalczyk leagă disidența de mediile „celor care gândeau altfel” în Europa de est, din care, ulterior, au luat naștere mișcările de opoziție și mișcările pentru drepturile cetățenești. Pentru Jander, disidența este o treaptă premergătoare opoziției și se manifestă prin următoarele caracteristici: o „abatere” graduală, nu completă față de ordinea socială comunistă, atașamentul principial de socialism ca utopie și lipsa elementelor luptei pentru puterea politică. Conform lui Martin Jander, disidentul se autodenumește ca fiind un om care gândește altfel și care își creează spații ale comunicării potrivite Weltanschauung-ului său, studiind texte critice marxiste și texte literare¹. Pentru Kowalczyk, disidența nu înseamnă doar abaterea, ci și evadarea din sistemul dat (este vorba despre evadarea ideologică și spirituală, dar și despre cea concretizată în acțiuni). Pentru Kowalczyk, disidența este nemijlocit legată de o atitudine politică opozițională, o formă conștientă de opoziție.²

Pentru Pollack și Wielgohs, ceea ce declanșează disidența este o critică civil-socială la adresa sistemului comunist, cauzată de eșecul valorilor mișcării comuniste. Disidența în sistemele comuniste este compusă din intelectuali, ei însșiși membri sau simpatizanți ai Partidului comunist, încercând să ofere impulsuri pentru reformarea și modernizarea sistemului economic și pentru democratizarea parțială a sistemului comunist. Un alt criteriu important îl reprezintă utilizarea oricărui tip de discurs și activitate care pun în prim-plan crearea unei comunicări publice autonome, politice și culturale, în afara instituțiilor oficiale ale partidului.³

Toate aceste criterii pot fi foarte bine transpuse în practica analizei Aktionsgruppe Banat (Grupul de acțiune Banat) ca o grupare disidentă, critică la adresa regimului comunist. În-

¹ Jander (1996), pp. 30-33

² Kowalczyk (1999), p. 57

³ Pollack și Wielgohs (2004), xii și urm

ceputurile Grupului de acțiune datează din aprilie 1972, când, în urma unei mese rotunde organizate de presa culturală, tineri autori de limbă germană din Banat (majoritatea elevi în anii terminali de liceu, ori studenți în primii ani de studiu ai Germanisticii timișorene) dau naștere acestei grupări literare. Numele a fost dat de un „recenzent prietenos”, însă chiar și numele a atras, de la bun început, atenția organelor represive ale epocii, conținând, în opinia acestora, ceva subversiv, care ar putea constitui o amenințare la adresa orânduirii socialiste. Vreme de 3 ani și jumătate, până în octombrie 1975, grupul de tineri scriitori (Albert Bohn, Rolf Bossert, Werner Kremm, Johann Lippet, Gerhard Ortinau, Anton Sterbling, William Totok, Richard Wagner, Ernest Wichner) a reușit să pătrundă pe scena literară cu un suflu radical nou, schimbând rapid fața, dar și modalitățile de racordare și amplasare contextuală a literaturii de expresie germană din România. În octombrie 1975, sub acuzația absurdă de tentativă de trecere ilegală a frontierei, Wagner, Csejka, Ortinau și Totok sunt arestați. Dacă pentru primii trei detenția durează câteva zile, pentru Totok aceasta se va întinde pe parcursul a opt luni. Presiunea publică venită dinspre RFG va duce la eliberarea lui. Urmează arsenalul cunoscut de intimidare din partea Securității: percheziții la domiciliu, interogatorii, șicane, interdicția de menținere a cenaclului literar. Gruparea ca atare se dizolvă, autorii părăsesc treptat România (cu excepția lui Werner Kremm, care trăiește și în prezent în România). „[...] radicalul Grup de acțiune Banat, dizolvat în urma «acțiunii» disproporționate și bestiale a poliției politice din epocă: acel mic cerc de insurgență literară sub dictatură din care au pornit splendide cariere ulterioare de scriitori, intelectuali, jurnaliști germani, după emigrarea protagoniștilor [...]”⁴

Începuturile Aktionsgruppe Banat nu marchează dorința de opoziție sau disidență. Conectați la scena literară apuseană datorită limbii comune care îi racorda la marea literatură de expresie germană din Apusul Europei, au, la început, conștiința de a marca un nou început al literaturii germane din

⁴ I.B. Lefter (2012), p.14

România (o concepție în care se citește, pe lângă o atitudine ușor infatuată și rebelă, cauzată de vârstă, și o mare doză de naivitate): „Trebuia să o luăm de la capăt și cu noi trebuia să reînceapă literatura germană din România. Așa credeam noi.”⁵ Astfel, tinerii autori se situează pe poziții disidente față de întreaga tradiție a literaturii de expresie germană din România, de care se detașează radical. Modelele literare (Brecht, Wiener Gruppe, Kafka, Nouveau Roman etc.) sunt cu totul altele decât la generațiile anterioare. Opoziția față de literatura de expresie germană din România de până la ei, însemna disidență manifestată și față de comunitățile germane din România, față de un mod de gândire retrograd, închistat în valori care nu mai corespundeau modului de fi al tinerei generații. Muzicii tradiționale de suflători, tinerii scriitori îi preferă rock-ul, aspectului cazon și îngrijit tipic aparținătorilor minorității germane, li se opun pletele și bărbile autorilor Grupului de acțiune. „Tabuurile literare tocmai se prăbușeau, realismul socialist nu mai era obligatoriu. Fiecare poate să scrie cum vrea, anunțau oamenii lui Ceaușescu, iar scriitorii erau atât de entuziasmați, încât au uitat să întrebe dacă au voie să scrie și ceea ce vor.”⁶ Ei erau „prima generație născută în vremea socialismului.”⁷ „Nu ne era frică, așa cum le era celor mai în vârstă. Nu ne temeam de comunism. Eram, în același timp, copiii prevăzători, dar și nerăbdători ai poststalinismului. Eram în stare să discutăm și chiar să propagăm fără părtinire ideile socialismului. Dacă pentru generațiile de dinaintea noastră intrarea în partid era oportunism pur, pentru o parte a micului nostru grup putea fi o opțiune. [...] Eram marcați de cultura comunistă, educația comunistă a lăsat până astăzi urme în gândirea noastră. Teama era o poveste a părinților.”⁸ „Declarăm sus și tare că suntem marxiști și chiar ne considerăm a fi. Ceea ce gândeam din punct de vedere politic era un amestec de socialism cu față umană, Che Guevara, Marcuse și citate din Lenin din vocabularul nostru din timpul școlii [...] Îi citeam pe:

⁵ Wichner (1992), p. 8

⁶ Wagner (1992), p. 224

⁷ ibidem., p. 223

⁸ ibidem., p. 224

Brecht, Bobrowski, Heißenbüttel, Volker Braun, Wiener Gruppe.”⁹ „La început, nu am fost disidenți și nici nu voiam să fim. Disidenți ne-a făcut regimul lui Ceaușescu. Oricum, a avut nevoie de ceva timp și nici n-a precupețit vreun efort de a ne înfrânge opoziția încăpățanată.”¹⁰

Membrii Aktionsgruppe Banat au fost, de la bun început, în vizorul Securității, au fost urmăriți, au avut dosare de urmărire. Textele lor au fost mereu traduse și comentate de către organele represive, încercându-se găsirea unor dovezi incriminatorii privind o presupusă destabilizare a ordinii de stat. Reacțiile literare și configurările disidenței nu se lasă mult așteptate nici din partea tinerilor autori bănățeni: „Istoria AGB – o poveste în poveste, pe fundalul literaturii germane din România – duce apoi rapid către radicalizări de ambele părți: atitudinii rebele a tinerilor scriitori, în care se puteau ușor întrezări viitoarele proteste politice, viitoarea disidență, Securitatea regimului i-a răspuns cu urmăriri, infiltrări de informatori, anchete și arestări.”¹¹ „Și tot timpul Securitatea asculta; în camera directorului mergea un magnetofon, care înregistra fiecare cuvânt. Noi știam acest lucru și nu ne țineam gura.”¹² Sau, cum spune J. Lippet în poemul său: „Când mă plimb seara,/ suntem întotdeauna trei:/ Umbra mea luminoasă/ umbra mea întunecată/ și Eu./ Când mă plimb/ suntem întotdeauna câte trei. / Umbra mea luminoasă în față,/ umbra mea întunecată în spate/ și Eu”. Sau în varianta lui Richard Wagner: „Îmi beam veșnicele-mi șapte beri/ Răsfoiam fără chef prin pâsla ziarului/ Nu era încă nici măcar trei și jumătate/ Nu contează care secol, firește/ Eram morocănos, dar încă aici/ Lângă mine, controlul iubit/ Spuneam bancul cu fata din Trier/ Au răs până și vameșii/ Cu voce neagră cânta Amanda Lear/ Înotam spre casă împreună cu Baba Iarnă”¹³.

Faza polemic-prescriptivă a existenței Grupului de acțiune Banat marchează și perioada ironic-ludic a disidenței tinerilor

⁹ ibidem., p. 223

¹⁰ ibidem., p. 225

¹¹ I.B. Lefter (2012), p. 13

¹² Wichner (1992), p. 9

¹³ R. Wagner (1983), *Schöner Nachmittag*, p.25

scriitori. În special Rolf Bossert este un adevărat maestru al unei disidenței lirice ironic-amare. Ironia ca armă funcționează din plin la Bossert, care destructurează fațada nu doar a unui limbaj de lemn inept, distorsionant la nivelul gândirii, ci și a unui limbaj uzat, forțând limitele poeziei însăși. Pentru a „fenta” cenzura, limbajul trebuie să se închidă, dar în așa fel încât, după ce trece de controlul oficial, să ajungă intact la cititor, care să poată să deceleze sensurile. Emblematic este un catren al lui Bossert: „caut câine/ cu două boturi/ care să nu tacă/ atunci când mușcă”.¹⁴ „combatem /șabloanele și lozincile”// după acest șablon/ ne vom formula toate/ lozincile”¹⁵; „să nu lauzi ziua înaintea nopții / să nu lauzi seara/ să lauzi zi și noapte”¹⁶. Și R. Wagner relevă dorința tinerilor autori de a evidenția, în scopul corijării, aspecte sociale problematice. Rolul care îi revine scriitorului disident este esențial în acest dialog cu „stăpânirea”: „curajul spuse poetul/ curajul de a prelucra literar și aspectele negative/ accentuă poetul/care nu sunt în nici un caz reprezentative pentru o societate/ mărturisi poetul/ ci apar doar disparat și spontan/ șopti poetul/ se repercutează fără îndoială pozitiv sublinie poetul/ și nu invers adăugă repede poetul/ asupra dezvoltării societății/ conchise poetul.”¹⁷. În volumul *Hotel California 1* (1980), Wagner va reveni pe poziții mult mai sceptice, recunoscând dificultatea extremă, vecină cu imposibilitatea, de a lupta cu dictatura de pe poziții egale: „Strâns uniți, cu posibilități de ședere/ de a scrie, culcușuri, locuințe/ și libertate de mișcare se încapățânează să rămână în aceste orașe/ care funcționează bine. Liniștea-i soarbe/ încet.”¹⁸ În volumul *Hotel California 2*, Wagner revine cu o critică extrem de dură la adresa poezilor oficiali ai regimului: „ieri frunzăream din nou prin rimele tale artistice/ scufundă-le în lacul titicaca/ sunt atât de crunt adormitoare/ atât de constructiv adormitoare/ ele schimbă viața peștilor// nicăieri o

¹⁴ R. Bossert (2006), *kleiner anzeiger*, p.55

¹⁵ *ibidem.*, *erklärung*, p. 16

¹⁶ *ibidem.*, *gebot*, p. 17

¹⁷ R. Wagner (1977), *dichterworte*, p. 8

¹⁸ R. Wagner (1980), *Die Poeten*, p.58

grosolănie/ nici măcar o bâlbâială/ numai curcubeie/ groaznică/ ideea/ de a merge fără să te împiedici vreodată/ că nu ești atent la nimic/ ne-a atras nouă atenția/ citind/ ți-am frunzărit cărțile cap-coadă/ și ne-am speriat/ din cauză că sunt atât de vulgar/ plicticoase/ ce să-nvețe oamenii de la tine/ am încercat să ne imaginăm/ cum trăiești/ dacă trăiești precum scrii/ dragul meu/ dar/ dacă nu trăiești/ precum scrii/ nu am dus la capăt/ acest gând/ ședeam nervoși/ în fotolii/ beam tărie/ ne gândeam/ că/ așa/ nu/ mai/ merge”.¹⁹

Poate că una dintre cele mai penetrante imagini ale unui stat aflat în colaps este regăsită în celebrul catren al lui Bossert: „Piticul de grădină-n câmpuri clare./ Alături tropăie industrială bază/ Pe deal, sintetic laț, spânzurătoare./ O țărăncet, încet, îngenunchează”²⁰

Bibliografie:

Kowalczuk, Ilko-Sascha (1999): *Gegenkräfte. Opposition und Widerstand in der DDR. Zur Kategorisierung politischer Gegnerschaft*, în Kuhrt, Eberhard; Buck, Hansjörg F.; Holzweißig, Gunter (ed.), *Opposition in der DDR von den 70er Jahren bis zum Zusammenbruch der SED-Herrschaft. Beiträge zu einer Bestandaufnahme der DDR-Wirklichkeit in den 80er Jahren*, vol.3, Leske & Budrich, Opladen, , pp.47-75.

Jander, Martin (1996), *Formierung und Krise der DDR-Opposition: die „Initiative für unabhängige Gewerkschaften“*. *Dissidenten zwischen Demokratie und Romantik*, Berlin, Akademie-Verlag.

Pollack, Detlef; Wielgoths, Jan (ed.) (2004), *Dissident and opposition in communist Eastern Europe. Origins of civil society and democratic transition*, Ashgate Publishing Limited, Aldershot.

¹⁹ R. Wagner (1981), *brief an einen unter uns lebenden dichter*, pp.10-11

²⁰ R. Bossert (2006), *Vierzeiler*, p.121. Traducerea acestui poem: Tartler, Grete, „Ritmul aforismului”, în *România literară*, nr.36, 6 sept. 1984, p. 5. Toate celelalte traduceri îi aparțin autorului acestui articol.

Wagner, Richard (1977), *Die Invasion der Uhren*, Kriterion, București.

Wagner, Richard (1980), *Hotel California 1*, Kriterion, București.

Wagner, Richard (1981), *Hotel California 2*, Kriterion, București.

Wagner, Richard (1983), *Gegenlicht*, Facla, Timișoara.

Wagner, Richard (1992), *Die Aktionsgruppe Banat. Versuch einer Selbstdarstellung*, Wichner (1992), pp.222-227.

Wichner, Ernest (ed.) (1992), *Ein Pronomen ist verhaftet worden. Die frühen Jahre in Rumänien – Texte der Aktionsgruppe Banat*, Suhrkamp, Frankfurt am Main.

*** *Vînt potrivit până la tare. Tineri poeți germani din România*, antologie de Peter Motzan, Ediția a II-a, îngrijită și cu o prefață de Ion Bogdan Lefter, Editura Tracus Arte, București, 2012.

Tragicul disidenței

Aurelian Zisu

Colegiul Național

„Carol I”, Craiova

Abstract: In this essay we will analyse two articles that have paved the way not only for the dissident Ion Caraion, but also for the Romanian dissidence under communism: *Crisis of the Romanian culture* (the 17 of December 1946) and *The human crisis* (19 December 1946). Ion Caraion is considered by Ana Selejan to be the first to reveal the causes and manifestations of crisis in all sectors of culture and the articles published by him focused on the freedom of writing and of the human being and triggered pros and cons in the press at that time, but also cost him eleven years of detention in the communist years.

Key words: Ion Caraion, dissidence types, communism, culture crisis, romanian dissidence.

Definită, în general, ca opoziție față de un regim concentraționar, disidența a creat întotdeauna psihologii diverse, unele atinse chiar de aripa nefastă a complexelor freudiene, altele de iluzia lui Hercule că monștrii pot fi nimiciți, fie și când rațiunea nu doarme. Îngrijorarea puterii totalitare de a nu-și pierde tortionarii a creat, firește, complexul lui Nero, adică spaima de disidență. De aici și până la instaurarea unei lumi pe dos, în care cei care luptă pentru libertatea omului sunt vânați, iar cei care îngrădesc libertatea sunt adulați, n-a fost decât un pas, în numele unui principiu inchizitorial. Pe de altă parte, spirite prometeice, disidenții, cu riscul morții, crezând într-o lume mai bună, hai să-i spunem democrație, au refuzat inerția

tăcerii și liniștea lașității, cu gândul că nimic din ce ne este uman nu ar fi bine să ne fie străin.

Lumea pe dos continuă să existe, de parcă așa a vrut-o Dumnezeu. Dacă în lumea noastră comunistă, pe care am crezut-o terminată acum vreo 20 de ani, apariția vreunui opozant al regimului declanșa urgent represiunea aparatului torționar, iar simpla rostire a cuvântului disident stârnea panica „poporului vegetal”, astăzi, când bănuim că trăim altfel, mai liber, să zicem, disidența a devenit o adevărată lecție de anatomie cu bisturie tocite, cu microscopie sparte, cu doctori imaginari, cu vrăjitoare active sau reactivate, care caută petele în biografii considerate subțiri. Hârtii inventate¹, sinistre, și biete „compromisuri” cu Securitatea, măsluite ori obținute în condiții de forță, delațiuni descoperite de foști slujitori ai realismului socialist ori ai lui Ceaușescu, scornitori de duzină care se cred cercetători în scame și țin conferințe pe străzi vopsite la colțuri, apologeți ai bârfei și zvonului, complotiști ai bubei, cum le-ar fi zis Hasdeu, toate acestea și toți la un loc vin să-și lase mâzga în marea de amar a disidenței românești. Disidenții de ieri sunt astăzi marginalizați, ba, mai mult, vinovați că au existat. De aceea, îmi este greu s-o spun, disidentul este singurul om tragic din realitatea noastră imediată.

Au existat, simplificând lucrurile, trei tipuri de disidență în comunismul românesc: disidența pe viu, fățișă, angajantă, a revoltei la vedere, disidența interioară, pe care aș numi-o utopia tăcerii și disidența prin exil. Cele trei tipuri de disidență au impus trei tipuri de disidenți: oamenii curajului, oamenii fricii și oamenii însingurării. Lor le aparțin trei categorii ale tragicului: tragicul antionic, tragicul absurd și tragicul dana-

¹ În 1963, lui Caraion, deținut politic, condamnat mai întâi la moarte, apoi la muncă silnică pe viață, i s-a propus eliberarea cu două luni mai devreme (fiindcă despre eliberarea deținuților politici se știa din alte „pacte” că va avea loc înspre sfârșitul anului 1963 și primăvara lui 1964 – v. Joel Kotek & Pierre Rigoulot, *Secolul lagărelor*, prezentare și traducere de Magda Ispas, în „Luceafărul”, nr.40 (486)/2000, pp. 12-13), cu condiția să ofere aparatului în care unii sunt atotștiutori date despre Virgil Ierunca, aflat la Paris de demult. Caraion a refuzat, drept care a fost eliberat printre ultimii, dacă nu ultimul, în aprilie 1964. Dacă ar fi oferit acele date, poate și-ar fi găsit mama în viață. În rest e tăcere.

idic. Antigonicii, precum eroina lui Sofocle, s-au împotrivit, fără inhibiții, unui sistem satrapic, în numele drepturilor omului, asumându-și marile riscuri: închisoarea și condamnarea la moarte (dintre scriitori: Ion Caraion, Constant Tonegaru, Dinu Pillat, Constantin Noica, Alexandru Paleologu, Paul Goma; dintre intelectuali (a nu se înțelege că scriitorii nu sunt intelectuali): Radu Filipescu, Gabriel Andreescu, Liviu Antonesei, Mihai Botez, Doina Cornea, Gheorghe Ursu; dintre muncitori: Vasile Paraschiv ori minerii anonimi din Valea Jiului (1977), muncitorii de la Brașov (1987)². Unii antigonici au ales și calea exilului, exprimându-și din spațiul însingurării protestul, în special Paul Goma și Ion Caraion. Oamenii fricii au întruchipat o singură categorie, a celor închiși în tăcere, deși insulele de subversivitate, azvârlite prin texte care amăgeau cenzura, deschideau, fie și ca pe niște firide, ferestre de respirație către un cititor deprins cu tehnica subînțelesului, cu insinuările camuflării. Tăcerea cauzată de frică nu trebuie blamată, căci ea n-a însemnat nici lașitate, nici servilism, nici închinare la idolii propagandei, nici acceptarea vreunei recompense din partea regimului. Tăcerea a stat întotdeauna pe marginea ratării. Or, pentru un scriitor, a-și asuma riscul ratării, când alții și-au ridicat statui de vii și au omagiat crima, prostia, mistificând până și frigul și foamea, omagiind paranoia și-n somn, slăvindu-l pe conducătorul găngav și pe consoarta lui analfabetă, însemna o autocondamnare la anonimat, o sinucidere lentă, în fond. Protestul lor nu era unul al mușilor, ci unul al celor care refuzau compromisul. De aceea, foarte mulți critici literari s-au refugiat în studii despre literatura veche (vezi cazul lui Eugen Negrici)³, iar romancierii

² Pentru o prezentare succintă a disidenței românești vezi articolul „Disidență” în Octavian Roske (coordonator), *România 1945-1989. Enciclopedia regimului comunist: represiunea*, vol. I, A-E, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2011, pp. 567-580. Interesează aici tipologia disidenței românești: disidența științifică/tehnocrată, disidența religioasă, disidența cu valențe morale, disidența din mediul literar, disidența de factură etnică.

³ Eugen Negrici, „Sunt creația fricii politice”, în „România literară”, nr.50/15-21 decembrie, pp.12-13.

momentului ceaușist și-au fixat investigația politică pe „era ticăloșilor” din „obsedantul deceniu”: Marin Preda, Constantin Țoiu, Augustin Buzura etc. Mulți au tăcut, cu riscul de a dispărea în literatura neantului și au apărut abia după 1990, deși debutaseră publicistic prin anii '70-'80. Cenzura și lehamitea i-a descurajat, transformându-i în idoli ai lui Sisif. Exilul a fost o cale de salvare a celor care erau puși la zid în țară. Disidenții exilului nu și-au regăsit în Occident liniștea. Protestul a fost însă mai larg, ecourile din țară au fost de un mare impact și preziceau apropiata cădere a comunismului. Vocea disidentă a exilului, rostită la Europa Liberă, Vocea Americii, BBC, Deutsche Welle⁴ prin Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Emil Hurezeanu, Ion Negoitescu, Ion Caraion a fost și vocea de sprijin a tragicilor antagonici din țară. Unite, toate cele trei categorii ale disidenței românești au dus la căderea regimului comunist. A nu vedea rolul disidenței în căderea comunismului și a căuta azi printre deținuții politici, condamnații la moarte sau chiar printre morți turnători, securiști, calomnatori, detractori, trădători, fugari sau mai știu eu ce alte spoituri defăimătoare pe mahalaua noastră de cancanuri s-or mai inventa, este curat meșteșug de orbire. Au dreptul să vorbească cei care au suferit sau cei deprinși cu adevărul, în nici un caz cei care au stat la aceeași masă cu torționarii, propangandiștii ori demnitarii sistemului represiv, împotriva căruia au luat atitudine doar disidenții.

Unul dintre disidenții uluitor de calomniate la sfârșitul secolului XX (nici acum, după intervențiile de prestigiu ale lui Paul Goma, Dr. Ion Solacolu, Mariana Sipoș, Gheorghe Grigurcu, Nicolae Florescu, Geo Șerban ș.a., mâniile declanșate de revista „Săptămâna” în 1982, de Mihai Pelin și Doina Jela și de insectele tovarășului Hitler nu s-au estompat) și care a trecut prin toate fazele tragice ale disidenței, de la antagonic la danaidic, prins, pentru puțin timp și în sârma ghimpată a tragicului absurd, a fost Ion Caraion, un scriitor

⁴ Un studiu pertinent asupra „vocalor” exilului românesc: Eva Behring, *Scriitori români din exil (1945-1989)*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2001.

căruia i-am dedicat o monografie în cinci volume (primele trei au apărut la Editura Aius din Craiova). Un portret succint al disidenței sale ar impune o reconsiderare a valorilor și, de ce nu, a istoriei noastre, pe care, observ, ne place s-o frământăm și astăzi. S-o frământăm turbure.

Ne vom ocupa aici de două articole care au deschis calea nu numai a disidenței lui Caraion, ci și a disidenței românești de sub comunism: *Criza culturii românești* și *Criza omului*. Caraion s-a convins repede (băuse și el în toamna lui 44 din iluzia „vremurilor noi”, altele, se credea, decât cele din timpul fascismului) că puterea sovietizată care se instaura în România va duce la un dezastru social, uman, de îngrădire a drepturilor omului. Cele două articole publicate în „Jurnalul de dimineață” al lui Tudor Teodorescu-Braniște, în 1946, sunt acte de disidență anticomunistă. Mișcarea crizistă din anii imediat postbelici are tot atât de mare importanță în istoria disidenței românești cât o va avea mișcarea Goma declanșată în 1977. Criza a însemnat în primul rând refuzul noii puteri. În timp ce alții coborau sau se înălțau în stindardul compromisului, crizistii se împotriveau. Deși s-a crezut că mișcarea crizistă (cred că o putem defini astfel, ținând seama de impactul politic provocat) a fost declanșată de articolul lui Virgil Ierunca, *Există o criză a culturii românești*, publicat în „România liberă”, ziar de stânga, nr. 658/30 sept.1946, lucrurile nu stau întocmai, spre dezamăgirea tardivă a autorului, exprimată într-un interviu⁵. Criza era privită de Virgil Ierunca doar ca o problemă a „maturității în cultură” și nicidecum ca un caz ideologic. În excelenta sa carte, *Trădarea intelectualilor*⁶, Ana Selejan observă, cu surprindere, caracterul necrizist al articolului lui Virgil Ierunca: «Aș fi tentată să intitulez această operație a lui Virgil Ierunca de punere în ecuație, în termeni valabili, a conceptului de criză a culturii, ca primă expresie a crizismului, iar pe autorul articolului discutat, drept primul

⁵ Nicolae Florescu, *Dialoguri esențiale. Cu Monica Lovinescu și Virgil Ierunca recapitulând exilul*, în „Jurnalul Literar”, an XI, nr. 13-14 / iulie 2000, p.6.

⁶ Ana Selejan, *România în timpul primului război cultural (1944-1948)*, vol. 1. Trădarea intelectualilor, Sibiu, Editura Transpres, 1992.

crizist. Nu este așa. Mă împiedică nu numai temele abordate în publicistica acelor ani, chiar după acest „accident crizist”, dar, mai ales, două ample articole publicate tot în „România liberă”, în plină campanie a ziarelor „Dreptatea” și „Liberalul” privind „hibele” culturii comuniste, cu intenția certă de contrabalansare»⁷. Virgil Ierunca relua o temă veche: „conflictul între generații”⁸. Dar și conflictul rămâne suspendat, de vreme ce atât „bătrânii”, cât și „tinerii” sunt niște „impostori” în fața avântului revoluționar.

Altfel vede criza Ion Caraion. El este „cel dintâi care dezvăluie cauzele și manifestările crizei în toate sectoarele culturii.”⁹ Ziarele care îl găzduiesc, înfruntând cenzura și atacurile „Scânteii”, sunt, în 1946, „Jurnalul de dimineață” și „Adevărul”, apoi, din 1947, „Dreptatea”.

Primul articol disident al lui Caraion, *Criza culturii românești*, apare la 17 decembrie 1946¹⁰. Caraion se detașează, cu o stăpânire a principiilor surprinzătoare pentru un tânăr de 23 de ani, de ideile lui Virgil Ierunca și de răspunsurile la articolul pe care acesta îl publicase în „România liberă”. Ideile lui Caraion sunt act pur de disidență. Multe dintre ele se vor regăsi și în *Scrisoarea către Ceaușescu*, din 1969, pe care am comentat-o în vol.II al monografiei amintite. Ce deplânge Caraion? 1. Dependența politică a revistelor: „Am vrea să cităm toate revistele literare cu directori independenți – nu putem, fiindcă nu este niciuna. (În România, ca să ai un ziar sau o revistă, trebuie să înființezi un partid politic...” 2. Repertoriul inadecvat al Teatrului Național. 3. Camuflarea adevărului. 4. Cenzura presei: „Am vrea să vorbim de rolul presei conștiente - și nu putem, pentru că (în spate) conștiința aceasta își are și astăzi cenzura”. 5. Autoizolarea (impusă) a artei. 6. Politizarea filosofiei. 7. Politizarea învățământului prin ignoranță. 8.

⁷ Idem, ibidem, p. 163.

⁸ Idem, ibidem, p. 208.

⁹ Idem, ibidem, p. 169.

¹⁰ Ion Caraion, *Criza culturii românești*, în „Jurnalul de dimineață”, anul VIII, nr.579/17 octombrie 1946, pp.1 și 4; reprodus în Prefața la Tudor Argezi, Versuri, CR, 1980; reprodus în ALA, anul VI, nr.393, 9 nov. 1997, p.8; reprodus în Apostrof, anul X, nr.2 (105), 1998, pp. 16-17.

Politicizarea culturii practicate de inculți: „Am vrea să se priceapă că n-are ce să caute în cultură acela care n-a plecat de la ea întâi, pentru a trece apoi în viața politică. Fiindcă aceste două lucruri sunt două lucruri deosebite. Și cine le-ncurcă încurcă mai mult decât atât.” 9. Politizarea poporului sau meschinăria ideologică totalitară: „Un popor nu e reductibil, fără urmări, la o singură dimensiune și nu se educă numai politicește, pentru că nici nu poate trăi numai politicește”. 10. Pericolul instaurării unui stat discriminatoriu, a statului revoluționar și tânăr, propus de Virgil Ierunca: „Am citit în articolul d-lui Virgil Ierunca pasagii care ne-au întristat. De exemplu, tăcerile scriitorilor bătrâni, ni se spune cu un ton care încetează de a fi numai personal: «Vremea nouă n-are ce face cu libertatea unor oameni sfârșiți, pentru că acum trebuie să începem viața de la început». Se cuveneau aici lămuriri. Se desprind mai multe sensuri, pentru că vizează mai multe adevăruri. Principial discutând însă, noi considerăm că un stat cu astfel de concepții este – tot «de la început» – putred. Un atare stat subzistă bolnav și se dezagregă, pentru că el n-a utilizat toate energiile”. 11. Pierderea libertății. Textul se poate citi ca un manifest anticomunist: „Criza culturii e criza libertății individuale. A libertății pe care colegul nostru nu îndrăznește să și-o ia întregă. A libertății poetului de a fi poet. A libertății criticului de a fi critic. A libertății ziaristului de a vorbi în numele mulțimilor care, nehotărându-se asupra multor probleme, sunt și într-un fel și-n celălalt și care sunt, de asemenea, ale tuturor felurilor de nevoi. A libertății profesorilor de a se ocupa de școală. A studenților și elevilor de a-și vedea de carte. A libertății de a lupta împotriva imposturii. A libertății de a nu mai vedea elemente incapabile stabilite în posturi ce depășesc facultățile lor etc. Remedii se găsesc. S-au găsit întotdeauna, dar nu le-a dat nimeni nicio atenție, ca unor plante medicinale necunoscute.”

Cel de-al doilea articol, *Criza omului*, apare la 19 decembrie 1946, în același ziar¹¹. Rezumând ecourile despre

¹¹ Ion Caraion, *Criza omului*, în „Jurnalul de dimineață”, an VIII, nr.621/19 dec.1946; reprodus în ALA, an VI, nr.39416 nov.1997, p.8; reprodus în „Apostrof”, anul X, nr.2 (105)/1998, pp. 18-19.

articolul său privind criza culturii, Caraion este dezamăgit de eterogenitatea opiniilor. În afara discuțiilor „elegante”, au existat unele marginale, „părăsind problema propriu-zisă pentru a lua – câtorva factori, presupuși de răspundere – o apărare târzie, dar neconvingătoare”. În cea mai mare parte, luările de poziție infirmău teza libertății scriitorului, negând „ocazional” sau instituțional amestecul politicului în cultură.

În *Criza omului*, Caraion continuă radiografia primilor ani de impunere a ideologiei comuniste. Autorul nu apare nici de această dată inhibat. Curajul de a formula adevăruri nu-l părăsește. „NU trăiește cultura acolo unde libertatea a murit. Pentru că omul acolo există ca mai puțin decât un om”, se exprimă Caraion apodictic. Manifestare a unei prezențe intelectuale și artistice diverse (carte, universitate, presă, reviste literare, conferințe, simpozioane, concerte, expoziții), cultura se lovește de starea precară a „formelor”, de materialitatea ei, oglindă spartă a dezinteresului puterii. Infernul ziaristului Caraion pare decupat din infernul sarcastic eminescian: „Cultura nu e numai cartea, pe care nu ai cu ce s-o cumperi, dar o poți împrumuta, ai ce vedea. Nici numai universitatea, unde taxele sunt enorme, cursurile costisitoare, cantinele – magazii de umilință. Nici numai presa care, controlată în câteva feluri și din câteva părți, a încetat să mai judece cu creierul ei. Nici numai revistele literare, despre care noi mai auzim că or fi apărând prin străinătăți. (Sunt, în schimb opt de humor!) Nici numai conferințele cu subiecte recomandate. Nici numai simpoziioanele organizate sub nesfârșite dirigenții. Nici numai concertele și expozițiile cu săli scumpe. Cultura sunt toate acestea la un loc și cultura e mai ales altceva, subsistând în libertatea de a fi lăsată să fie.”

Caraion distinge două tipuri de oameni: unii care acceptă, fără împotrivire, istoria și alții „creați pentru a învinge istoriei limitele ei”. Modul de a se situa față de libertate îi transformă pe unii în executanți ai represiunii, pe alții, în revoltați. Dar libertatea este o condiție a individului și numai omul singur și-o poate „refuza”. Îngrădirea din exterior, pe motiv că omul liber poate fi periculos, nu se justifică. Orice temere de această natură e chestiune de animalitate. Articolul ia tonul

pamfletului iar „oamenii” vizați sunt aderenții noii puteri sovietizate. Caraion demontează cu subtilitate mecanismele sistemului totalitar, sistem care în curând își va pune în aplicare manevrele sadice ale încarcerării: „Teamă-se oricine de libertatea altora, iar pentru acest motiv constrânge-o: și noi nu vom accepta să-l credem. Acela nu numai de libertatea altora se teme, ci și de propria lui posibilitate mai puțin decât un om. Și, de aceea, el confundă noțiunile contradictorii c-o banală încăpățănare (periculoasă umanității însă) și acționează violent, trivialitatea deliberărilor sale jignind permanent eleganța nuanțelor. Și, de aceea, viața lui nervoasă și neevoluată și reacțiunile lui reduse, mai departe de ultima formă a progresului, decât de prima formă a primitivității.”

Actele de represiune ale noului regim repetă răul din istoria omenirii. Revenirea la metodele inchizitoriale ale evului mediu nu-și mai are rostul: „Exemplele nu motivează. Evul mediu va rămâne la fel de negru. Nu subtilitatea celui ars pe rug face trăsătura sa caracteristică, ci obișnuința de a fi arși pe rug *oamenii cu idei libere* îl caracterizează.”(s.n.)

Prototip al puterii nefaste, dogmatice, paranoice, reducând libertatea numai la persoana lui, Caligula, împăratul roman nebun, devenit personaj în teatrul lui Camus, a coborât printre oameni: „Omenirea trăiește o criză. Caligula e printre oameni. Falsul Caligula, deposedat de înțelepciunea nebună a celui antic, se face din ce în ce mai rău. Omenirea trebuie salvată de Caligula.”

Articolele lui Caraion din „Jurnalul de dimineață” nu au trecut neobservate. Ele au declanșat intervenții pro și contra în presa vremii, care au constituit, de fapt, ceea ce se numește crizism. Era vorba de libertatea scrisului și a omului și nu de un conflict între generații. Crizismul a însemnat o mișcare disidentă. Lui Caraion i se alătură: Călin Popovici, Mircea Alexandru Petrescu, Alexandru Talex, Constant Tonegaru, Tudor Argezei, Tudor Teodorescu-Braniște, Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu¹².

¹² Despre crizism, vezi cartea Anei Selejan, citată mai sus și Sanda Cordoș, *Literatura între revoluție și reacțiune*, Cluj-Napoca, Editura Biblioteca

Dar să nu-i ignorăm nici pe anticriști. Ei au deschis și partea întunecată a lumii, cea a denigratorilor de azi și ai temătorilor de disidență. Crizistii sunt, după slugile „intellectuale” ale regimului, în condițiile instaurării regimului opriment, niște „sinucigași”, cum îi consideră I. Vitner, sau mai degrabă niște trimiși la sinucidere. Ei au neobrăzarea să-i „transplanteze” în sănătoasa cultură românească pe Heidegger, Sartre, Camus, Malraux, Kafka, Faulkner, Miller ș.a., „câteva sirene moderne” care, după același I. Vitner, „caută să împiedice călătoria lui Ulysse.”¹³ Sirene? Prea puțin. Cei citați sunt în fond, niște „mânătărci”, iar „transplantarea” lor în cultura românească a comunismului – „o operație tactică”.

Ceea ce i s-a întâmplat lui Caraion în anii comunismului se știe. 11 ani de detenție, apoi anii din închisoarea mai mare, cum o numea, din afară, unde tot comunism era, apoi exilul, apoi moartea, după o boală cauzată cu operații netactice de tortionarii regimului, de insectele tovarășului Hitler.

În fața disidenților, eu, care am trăit frica și tragicul absurd, mă închin!

Apostrof, 2002. Un studiu mai amplu asupra fenomenului, din perspectiva rolului crizist al lui Caraion, se află în vol. III al monografiei noastre *Ion Caraion – Sfârșitul continuu*, vol. III, Editura Aius, Craiova, 2012

¹³ Ana Selejan, op. cit., p. 186.

Onestitate intelectuală și disidență

Gabriel Nedelea
Revista „Mozaicul”

Abstract: Our essay aims to stress the value of literary works in the history of mentalities and the role played by the intellectual honesty during the communist period in Romania. We tried a redefinition, that is expansion, of the term of dissent, by layering action plans against a one dimensional ideology and incorporating cultural dissent. We have our reference system in the twentieth century humanism.

Key words: dissidence, intellectual honesty, communism, socialist realism, onirism, betrayal of the intellectuals, Julien Benda, humanism, culturalism, normality, history, historiography.

Umanism și disidență

Sunt născut în 1987 și fac parte din prima generație care nu are amintiri directe din comunism. Memoria mea afectivă reține, atâta cât poate să o facă, o istorie a perioadei comuniste clădită pe mărturii și, mai ales, pe lecturi. Reconstituirea unei condiții, cea a intelectualului în cazul nostru, va mai putea fi făcută nu atât prin statistici, care mai mult ascund în abstracțiunile procentelor sau a numerelor, cât prin operele care au fost lăsate să reflecte această condiție.

Dacă disidența română a fost cu precădere individuală, așa cum o afirmă istoricii sau disidenții înșiși, mă tem că ea nu va fi suficientă pentru istorie. Necesare ne sunt doar acele

realizări individuale care exprimă și universalul, care devin paradigmatiche.

Disidența, dintr-o perspectivă ideală, are o funcție soteriologică. În plan cultural, disidentul a trebuit să apere valorile umaniste și umanitare. Disidentul intelectual îl slujește pe zeul culturii, iar cultura este una din relațiile cele mai subtile și mai puternice dintre oameni, dintre oameni și timp. Împărtășim viziunea „culturalismului ca acces la o istorie mai adevărată”, propovăduită de Constantin Noica. În vremea discipolatului de la Păltiniș, Gabriel Liiceanu a descoperit, în urma discuțiile sale cu Noica, faptul că „*Voința de cultură* este cea care decide asupra împlinirii sau ratării unui destin uman, și nu angajarea, niciodată liberă (și întotdeauna radicală), într-o faptă sau alta”¹.

Afirmația poate părea extremistă, însă în perioada interbelică, atât în România, cât și în Europa Occidentală, cultura a devenit modul de evoluție și împlinire al marilor spirite. Religia a cunoscut un regres în rândul comunităților intelectuale, iar creștinismul s-a intelectualizat încercând să țină pasul cu noile provocări ale omului. Ce rost au aceste divagații? Au rolul de a stratifica planurile de acțiune și, eventual, de a releva însemnătatea lor istorică. Disidența trebuie confirmată istoric, iar nu istoriografic.

În această ordine de idei, într-o carte devenită fundamentală – *Trădarea cărturarilor*, Julien Benda face distincția între *cărturari* și *laici* tocmai pentru a evidenția două moduri de a fi în istorie. Benda îi numește *cărturari* pe cei care „desfășoară o activitate străină, prin esența ei, de orice scop practic, și care, aflându-și bucuria în cultivarea artei, științei sau speculației metafizice, într-un cuvânt în stăpânirea unui bun non-temporal, aproape că pot spune: *Împărăția mea nu-i din lumea aceasta*”². Așadar, libertatea pe care o are *cărturarul* îi slăbește puterea de acțiune în plan politic, motiv pentru care are de făcut o alegere decisivă. Calea intelec-

¹ Gabriel Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniș*, Ediția a III-a, cu un ADAOS din 1996, București, Editura Humanitas, 2004, p. 260.

² Julien Benda, *Trădarea cărturarilor*, traducere de Gabriela Creția, ediția a-II-a, București, Editura Humanitas, 2007, p. 60.

tualului este teoria, care în sensul său original vine de la grecescul *theōria* și înseamnă „viață contemplativă”.

Prin intermediul lui Benda ne apropiem de definiția disidenței pe care am gândit-o noi în relație cu „onestitatea intelectuală”, însă nu înainte de a arăta condiția cărturarilor în întreaga ei complexitate și nu doar prin relația cu temporalitatea și cu istoria. Benda pune semnul de egalitate, la acest nivel, între onestitatea *cărturarilor* și refuzul pasiunilor politice și conchide că opoziția îmbracă două forme sub care se manifestă: „fie, complet străini de aceste pasiuni, [cărturarii] dădeau exemplul unui atașament exclusiv față de activitatea dezinteresată a spiritului și inaugurau credința în valoarea supremă a acestei forme de existență, cum au făcut de pildă, Da Vinci, Malebranche sau Goethe; fie moralști convinși, analiști ai ciocnirii dintre egoismele omenești, predicau adoptarea, sub numele de omenie sau dreptate, a unui principiu abstract, superior și de-a dreptul opus acestor pasiuni, cum au făcut de pildă Erasmus, Kant și Renan”³.

Există, așadar, două căi. Una dintre ele presupune implicarea în ideile politice, dar printr-o atitudine critică, în sensul kantian al cuvântului. Ceea ce îl înspăimântă pe Benda, aflat încă sub impresiile primului război mondial, este că începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea *cărturarii încep să facă jocul pasiunilor politice*.

*

În această ordine de idei, credem că **disidența** a fost o aderare la normalitate, iar normalitatea am definit-o în relație cu onestitatea intelectuală ca fiind împărtășirea valorilor umaniste. Antropocentrismul umanist a revendicat purificarea spiritului și a împulsionat conștientizarea naturii umane, regândirea ființei în raport cu omul. Nu întâmplător secolul al XX-lea a fost marcat de fenomenologie și existențialism.

Astfel, prin disidența românească din comunism vom înțelege și onestitatea intelectuală, cu riscurile sale, cu influența sa la nivel mentalitar, cu modul în care și-a asumat un sistem de valori, a respectat esența preocupării cărturărești. În

³ Ibidem., p. 60.

acest sens ar fi benefică o redefinire a locului pe care scriitorul l-a ocupat în comunismul românesc, total diferit de cel al fizicienilor, biologilor, contabililor, avocaților etc., diferit chiar și de rolul majorității filosofilor sau istoricilor. Capitalul de imagine al unui romancier, al unui poet sau al unui critic, eseist și teoretician literar și funcția acestora în spațiul cultural a dus de multe ori la mitificări, mistificări și chiar beatificări.

Disidența românească din comunism

Scriitorul român a fost pândit în comunism de o voință oarbă de putere dat fiind statutul pe care și l-a câștigat din aproape în aproape, fie urmând linia realist-socialistă, fie păstrându-și integritatea estetică și onestitatea intelectuală. Eugen Negrici, în procesul său de deziluzionare a literaturii române, denumește unul din subcapitole „Fabrica de sfinți. Canonizări. Supralicitarea literaților percepuți ca *apărători ai cetății*”⁴. Nu cazurile concrete pe care le analizează istoricul și criticul literar ne interesează aici, ci mecanismul prin care s-a declanșat acest proces, mecanism ce are la bază nevoia unor „apărători ai cetății” din rândul scriitorilor.

Prezența unor idei și a unor programe artistice în spațiul nostru sau încercarea de recâștigare a autonomiei esteticului au fost forme de disidență mai subtile decât exprimarea directă în opoziție cu ideologia comunistă. Păstrarea onestității intelectuale nu a acționat direct, ci subversiv, la nivel mentalitar. Onestitatea intelectuală a fost cel puțin la fel de eficientă ca protestul direct. Amintim aici de tirajele astronomice ale unor romane sau ale unor volume de poezie sau cărți de critică. Cenzura a funcționat și a fost eficientă. Dar, limbajul literar s-a dublat și s-a triplat, atunci când a fost nevoie, iar ceea ce nu s-a putut ține în frâu a fost această luptă comună dusă pentru autonomia esteticului.

⁴ Eugen Negrici, *Iluziile literaturii române*, București, Editura Cartea Românească, 2008, p. 52.

Așadar, „disidența” a coincis și cu respectarea unor principii și valori estetice valide prin raportarea la marea literatură universală cu care literatura română trebuia să se sincronizeze, a nu se înțelege că trebuia să o imite.

Au existat canonizări forțate, așa cum denunță Eugen Negrici. Octavian Paler, în speță, a fost un „director de opinie” și un „om al cetății” trucat prin câteva împrejurări care l-au transformat rapid dintr-o voce comunistă într-un „rezistent”, într-un „factor de coagulare a împotrivirii scriitorilor la presiunea ideologică”⁵. Intelectualitatea s-a întrebat și continuă să se întrebe dacă nu cumva „eliberarea” lui Paler, prin demiterea de la conducerea unui ziar de partid, nu a fost decât „o simplă manevră din categoria rotației ceaușiste de cadre”⁶, pentru crearea unor *supape artificiale*, după cum prea bine știm că a fost *Cenaclul Flacăra*. În cazul Paler, Negrici nu este tranșant ca în cazul Bogza, spre exemplu, dar identifică același mecanism de menținere a incertitudinii. Însă nu prin aceste exemple dorim să arătăm că respectarea imperativului estetic a creat, la nivel cultural, o disidență, ci prin contrast. Paler poate fi validat cu greu estetic, iar în viitor va fi și mai greu.

Operele unor poeți ca Mircea Ivănescu, Virgil Mazilescu sau Leonid Dimov sunt de o onestitate intelectuală ireproșabilă. Niciunul dintre cei trei nu a scăpat, în volume, și după știința noastră nici în vreo revistă, un tribut adus ideologicului constrângător. S-a vorbit la un moment dat despre apartenența celor trei la *gruparea onirică*. Credem că această grupare nu a existat numai datorită unui program estetic propriu-zis, ci și datorită unor valori comune care au creat o atitudine onestă față de literatură, față de sine și față de cititori. Cei trei nu au împărtășit o poetică, mai degrabă au creat trei poetici, originalitatea lor fiind revoluționară.

De asemenea, ei și-au păstrat onestitatea și în plan personal, însă asta nu poate fi interpretat ca un gest disident, decât în măsura în care au devenit influenți în lumea literară. Legenda spune ca Mazilescu, unul dintre „liderii” boemei

⁵ Ibidem., p. 67.

⁶ Idem.

literare bucureștene, nu l-a putut ierta niciodată pe Nichita Stănescu pentru versurile patriotarde pe care le-a scris, iar influența sa în rândul poeților a fost una covârșitoare. Mazilescu nu a avut discipolii lui Nichita pentru că formula sa era pur și simplu de neimitat, însă generațiile tinere de poeți se revendică de la autorul volumului *Va fi liniște, va fi seară*.

Prin crearea unor universuri suspendate și reale în același timp, cu nuclee epice uneori bine articulate, ca în cazul lui Mircea Ivănescu sau al lui Leonid Dimov, poezia acestora a rupt unidimensionalul socialist-realist, slăbit de lupta dusă pentru autonomia esteticului pe toate fronturile: în proză, în poezie și în critică. La adăpostul visului, Dimov a recuperat esența balcanismului barbian creând un imaginar care s-a hrănit atât din originalitatea sa fabuloasă, cât și din zestrea suprarealistă.

Poezia lui Mircea Ivănescu a sincronizat poezia autohtonă cu tendințele anglo-saxone, fiind, în același timp, de o originalitate fără precedent în literatura noastră. Cei trei nu și-au făcut niciodată un merit din onestitatea lor scriitoricească, iar acest lucru este un motiv în plus ca generațiile care urmează să vadă în ei adevărații apărători ai cetății ideilor. Ei sunt cărturarii care nu au trădat.

Sigur, efectul operelor care au perpetuat și au construit adevărate sisteme de valori sau au păstrat și au ajutat la evoluția valorilor estetice, nu vor fi consemnate în (de)scrierile istoriografice, dar în istoria mentalităților, a artelor sau în istoriile literare sunt indispensabile.

Bibliografie:

Julien Benda, *Trădarea cărturarilor*, traducere de Gabriela Creția, București, ediția a II-a, Editura Humanitas, 2007.

Gabriel Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniș*, Ediția a III-a, cu un ADAOS din 1996, București, Editura Humanitas, 2004.

Eugen Negrici, *Iluziile literaturii române*, București, Editura Cartea Românească, 2008.

Filosofia românească sub comuniști

Adrian Michiduță
Revista „Mozaicul”

Abstract: Our essay aims to emphasize that after the 23rd of August 1944 the Romanian world went from a fascist military dictatorship to a truncated democracy, leading inevitably to communist totalitarianism. During the communist system especially philosophy and psychology were replaced with naive and charlatanry Moscowite ideas. Russian communist ideology was not limited only to impose political and economic obligations to Romania, but it claimed full cultural servitude. Therefore, the Romanian education reform implemented by the communist regime after 1948 required that official philosophy Marxism-Leninism vision.

Key words: philosophy under communism, Marxism-Leninism vision, cultural servitude, Prolecultist-Stalinist period.

1. Preliminarii

După 23 august 1944 lumea românească a trecut de la o dictatură militară de tip fascist la o democrație trunchiată, conducând inevitabil spre totalitarismul comunist. „Scurta perioadă dintre 23 August 1944 și 30 Decembrie 1947, deosebit de complexă și contradictorie, se caracterizează, mai mult decât oricare altă perioadă din trecut, într-un anume sens, prin incertitudine și dramatism pe toate planurile. Ea reprezintă lupta surdă, disperată și inegală dintre forțele părăsite de istorie, care încearcă să apere valorile societății constituite, și

forțele favorizate de conjunctura politică și militară, care tind la sfărâmarea acestei societăți și la preluarea integrală a puterii”⁷.

Schimbarea din temelii a României, într-un ritm amețitor, a provocat mari mișcări în rândul elitei intelectuale. Intelectualii deveniți de stânga peste noapte își vor vărsa tot veninul lor asupra celor de dreapta, care au picat în dizgrație, odată cu schimbarea de regim politic.

Din toamna anului 1944, timp de trei ani, până în decembrie 1947, zilnic se citea în presă despre „trădători”, „fasciști”, „criminali de război” sau „colaboraționiști”. Cine erau aceștia? Primii intelectuali care au fost jertfiți, au fost *filosofii* – *dregători* (miniștrii) fostului cabinet antonescian. Amintim aici pe: Traian Brăileanu, legionar, ministrul Educației Naționale în guvernarea legionară (sep. 1940 – ian. 1941); Nichifor Crainic, ministrul al Propagandei Naționale (1940, 1941); Mircea Vulcănescu, subsecretar de stat la ministerul Finanțelor (ian. 1941 – aug. 1944) și Ion Petrovici, ministrul Educației, Culturii Naționale și Cultelor (dec.1941 – aug. 1944). Psihologul și filosoful C. Rădulescu-Motru observă cu durere că: „ziariștii se gudură pe lângă noii stăpâni, cum se gudurau înainte pe lângă cei vechi. Aceleași fraze de adulare și aceleași fraze de ponegrire, izvorâte din înrădăcinatul egocentrism caracteristic nouă românilor.”⁸

Tot C. Rădulescu-Motru amintește despre foștii miniștrii antonescieni ca fiind internați în lagărul de la Tg. Jiu. „Mă gândesc la generalul Pantazi și la I. Petrovici, pe care îi cunosc mai bine sufletește. Cât de afectați trebuie să fie ei de noua situație. În România, cariera de ministru, afară de împăcarea vanității personale și de înavuțire pentru acei care sunt necinstiți din fire, nu duce decât la decepții și amărăciuni.”⁹ Pe Ion Petrovici, gazetele comuniste îl numeau criminal de război

⁷ M. Nițescu, *Sub zodia proletcultismului. Dialectica puterii*, București, Editura Humanitas, 1995, p. 21.

⁸ C. Rădulescu-Motru, *Revizuire și adăugiri, vol. II, 1944*, ediție îngrijită de Rodica Bichiș, comentariu de Dinu C. Giurescu, București, Editura Floarea Darurilor, 1996, p. 264.

⁹ *Ibidem*, p. 265.

din două cauze: 1) În calitate de ministru al Învățământului și Culturii a devastat Universitatea și școlile rusești din Odesa de materialul lor didactic; 2) prin cuvântările sale înflăcărâte, a îndemnat la ură contra rușilor. Toate aceste acuzații sunt total neadevărate. În Transnistria nu s-a amestecat Petrovici, cum nu s-a amestecat nici un alt ministru. De tot ce s-a întâmplat acolo era răspunzător guvernatorul Alexianu și șefii armatei.

După ocuparea României de sovietici, „vechea elită intelectuală este supusă unor epurări succesive. Începând cu Universitatea. În ianuarie 1945, încă sub guvernarea Rădescu, ministrul Educației Naționale fiind socialistul Ștefan Voitec, apare în Monitorul Oficial prima listă a exclușilor din corpul universitar, cuprinzând mai mulți profesori și asistenți ai Universității din București, cu toți nume reprezentative în mișcarea legionară sau în regimul antonescian.”¹⁰

Iorgu Iordan publică în „Tribuna poporului” articolul *Un ministru antonescian, I. Petrovici*. „Iată un stâlp al fostului regim, dictatorul despre care, după cât știu, nu s-a scris nimic în jurnalele noastre, așa de bogate altfel în relatări privitoare la guvernarea care dusesese țara de râpă, îmi iau sarcina să dezvălui câteva din «isprăvile marelui filosof» Ion Petrovici.”¹¹

Atacurile încep să vină din toate părțile. Pentru C. Balmuș – rectorul Universității din București – Petrovici era filosoful „cu o pripită educație intelectuală, făcută la școala francmasonului Titu Maiorescu”, „Victoria”, 21 oct. 1944. „Scânteia” din 21 ian. 1945, se întreba: „Cum se poate ca fostul ministru Petrovici să-și mai anunțe cursul, aici la București?” În aceeași zi este ridicat și internat în lagărul de la Caracal. Este eliberat și, mai întâi, i s-a stabilit domiciliu forțat în propria sa casă din București, unde era zilnic săcâit cu vizitele comisarilor de poliție care vor să-i rechiziționeze casa. Situația filosofului devenise așa de disperată, încât a cerut unui prieten să-i procure otravă ca să sfârșească odată chinul în care se afla.

¹⁰ Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, București, Editura Humanitas, 2012, p. 254.

¹¹ I. Iordan, *Articole politice*, București, Editura Politică, 1979, p. 102.

Seria eliminărilor din viața socială a lui Ion Petrovici culminează cu eliminarea din Societatea Scriitorilor Români, de la Universitatea din București și de la Academia Română. Opera filosofică și cea literară i-au fost trecute la index. În 1946 filosoful îi oferă lui I. Brătescu-Voinești, volumul *Viața și opera lui Kant*, ediția a II-a, apărută în 1944 la Casa Școalelor, cu următoarea dedicație: “Maestrului I. Brătescu-Voinești, care sper că mă va ajuta să descifrez enigma, pentru ce această carte a fost interzisă de comisia de armistițiu”.

De ce atâta ură față de foștii demnitari antonescieni? Există o explicație! Stalin a cerut Bucureștiului să-l înștiințeze cine au fost miniștrii din timpul guvernării marelui Antonescu, pentru a-i condamna la moarte.

Dintre filosofii români, Ion Petrovici și Nichifor Crainic vor suferi ani grei de detenție, iar Mircea Vulcănescu și Traian Brăileanu vor muri în închisoarea de la Aiud.

Până în 1944, filosofia „de facto” în România era cea scientist-pozitivistă. „Filosofia care s-a făcut până acum în România – scria C. Rădulescu-Motru – și pe care o numim științifică, nu pentru că ea se confundă cu știința, căci dacă s-ar confunda cu știința n-ar mai fi filosofie ci ar fi știință. Problemele ei sunt împrumutate din filosofia europeană și sunt aceleași cu ale marilor filosofi cunoscuți în toată lumea. În filosofia românească, esențial este ceea ce a fost esențial pentru Aristotel, Descartes, Leibniz, Kant, Hegel, Schopenhauer, Herbart, Wundt și alții.”¹² Alături de *filosofia scientistă* noi aveam, în subsidiar, și o *filosofie lirică*, care avea ca factor metafizic central „misterul”. Începând cu 1945, filosofia marxistă începe să se impună. Lucrețiu Pătrășcanu este primul care vorbește despre necesitatea introducerii filosofiei marxiste în România. „În toamna anului 1944, Lucrețiu Pătrășcanu intră într-o autentică fibrilație intelectuală. În paralel cu activitatea ministerială, în cei trei ani care urmează el devine un teoretician – ignorând cu obstință că partidul nu-i cerea așa ceva. Până în 1946, cartea sa *Curenți și tendințe în filosofia românească* apare în trei ediții, fiind un autentic

¹² C. Rădulescu-Motru, *Filosofia în România veche*, p. 148.

succes al Editurii Socec.”¹³ În această lucrare, el face o analiză „spectrală” a principalelor curente și tendințe filosofice românești, arătând că de aceea critica nu-i suficientă, nici atunci când discutăm problemele de filosofie în general, nici când ne ocupăm în special de filosofia românească. Alături de „considerarea critică a curentelor și a tendințelor actuale în filosofia noastră, urmează să fie formulată, cu precizie și hotărâre, concepția materialismului dialectic, concepție opusă sistemelor și doctrinelor azi dominante la noi.”¹⁴

Juristul-filosof Pătrășcanu împărtășea ideea potrivit căreia materialismul dialectic este armătura necesară „în lupta concretă, determinată de condițiile istorice pentru progres, pentru realizarea progresului, în vastele și multiplele lui forme.”¹⁵

Filosoful C. Rădulescu-Motru îl demască pe Pătrășcanu susținând că scopul său a fost să „arate că filosofia de astăzi este în criză, fiindcă în loc de a se baza pe realitatea adevărată, ea se bazează pe o realitate subiectivă și chiar mistică. Ieșirea din criză o poate avea, după dânsul, filosofia, dacă ea își ia ca bază *materia*, singura realitate adevărată. [...] A face din metoda dialectică o metodă fundamentală pentru un sistem materialist filosofic, și a vorbi astfel de un *materialism dialectic*, cum o fac comuniștii ruși și pe urma lor dl. Lucrețiu Pătrășcanu, este a face propagandă politică, dar nu filosofie.”¹⁶

În 1945 s-a judecat „procesul ziariștilor naționaliști”. Actul de acuzare a fost formulat pe 17 mai 1945, purtând semnăturile lui Petru Groza și Gh. Tătărăscu. Conform acestui act, ziariștii vizați, „prin articolele din ziare, broșuri sau conferințe, s-au pus în slujba propagandei fasciste sau hitleriste și au contribuit prin acțiunea lor la susținerea unui regim odios și a unei politici externe nefaste, politică ce trebuia să aibă drept

¹³ Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, București, Editura Curtea Veche, 2007, p. 244.

¹⁴ Lucrețiu Pătrășcanu, *Curente și tendințe în filosofia românească*, București, Editura Socec & Co, S.A.R., 1946, p. 7.

¹⁵ *Idem*.

¹⁶ C. Rădulescu-Motru, *Revizuire și adăugiri, vol. III, 1945*, ediție îngrijită de Gabriela Dumitrescu, București, Editura Floarea darurilor, 1999, p. 389, 392.

consecință antrenarea României într-o aventură dezastroasă și prăbușirea politică și militară a țării. [...] Speculând la maximum nivelul intelectual al omului mijlociu, au reușit să creeze o poziție total falsă mai ales în ochii tineretului ce făcea primii pași în viață și n-avea discernământul politic.”¹⁷

Loviturile primite de inculpați au fost nimicitoare, cu născociri de acuzări monstruoase. Lista întocmită la Moscova după indicațiile complicilor din țară, cuprindea 14 nume de ziariști. Între aceștia, Stelian Popescu, directorul ziarului „Universul”, Pamfil Șeicaru, directorul ziarului „Curentul”, erou din războiul de reîntregire, amândoi au reușit să plece din țară. Urmau apoi, Nichifor Crainic, Romulus Dianu, Ilie Rădulescu, Ilie Popescu-Prundeni, Alexandru Hodoș, Radu Gyr, Grigorie Manoilescu, Gabriel Bălănescu, Aurel Cosma, Dumitrescu Ion, Romulus Seișanu și Pan M. Vizirescu.

În calitate de președinte al „Tribunalului Poporului”, judecătoarea Alexandra Sidorovici (soția lui Silviu Brucan) i-a condamnat la „detențiune grea pe viață și degradațiune civică, cu confiscarea averii, pentru faptul de crimă de dezastru țării prin săvârșirea de crimă de război.”

În filosofia românească, Titu Maiorescu îl considera pe Kant ca fiind un filosof reprezentativ pentru gândirea europeană. Filosoful Maiorescu „aprecia din știință, mai mult decât rezultatele ei concrete, care urmau să fie depășite, *metoda științifică* sau *spiritul științific*, pe care căuta să-l introducă și în filosofie: întemeierea pe fapte reale, rigurozitatea demonstrației, certitudinea adevărilor, examinarea critică a teoriilor existente etc. Din punct de vedere al rigurozității cercetării filosofice, criticismul kantian se apropia de metoda științifică și era în fond un reflex al spiritului științific în filosofie.”¹⁸ Cu toate acestea, nici Kant nu va scăpa nevalorificat din punct de vedere marxist.

A. G. Vaida pe numele său adevărat Avram Goldenberg, realizează primul o monografie închinată filosofiei kantiene

¹⁷ Claudiu Mihai Florian, *Un secol într-un Om: Pan M. Vizirescu*, în „Regăsirea”, an II, nr. 9 (9), februarie 2000, p. 15.

¹⁸ Simion Ghiță, *Titu Maiorescu și filosofia europeană*, Galați, Editura Porto – Franco, 1995, p. 207.

din perspectiva filosofiei marxiste. Lucrarea se intitulează *Încercare critică asupra filosofiei kantiene*. Autorul recunoaște că gândirea secolului al XVIII-lea e copleșită de personalitatea filosofică a lui Kant. „El este creatorul unui nou drum în filosofia idealistă, a cărui influență a radiat până în zilele noastre”¹⁹. A. G. Vaida îl citează pe Marx care sublinia undeva că, pentru a cunoaște artificialitatea construcției filosofice idealiste, trebuie să-l cunoști pe Kant. „După Kant, - scria Vaida - Hegel este cel care demonstrează termenul ultim al idealismului și pregătește totodată, prin metoda sa dialectică, tranziția la filosofia materialist dialectică.”²⁰ Materialismul dialectic, „contrar tuturor celorlalte concepții filosofice, nu este numai o concepție contemplativă, ci totodată o concepție de combativitate științifică.”²¹

Analizând problema contradicției, Vaida consideră că filosoful Kant a dat o dezvoltare negativă acesteia, în timp ce Hegel pune dialectica în drepturi ca metodă de gândire, enunțând calitatea ei pozitivă. Totuși, „rezolvarea contradicțiilor și de la unu și de la altul se face de către Marx și Engels prin enunțarea concepției lor dialectico-materialistă. [...] Materialismul dialectic, sau filosofia științifică care exprimă interesele istorice ale unei noi epoci structural-sociale: epoca socialistă a omenirii, rezolvă contradicțiile de la [Kant și Hegel] prin soluția științifică”²².

În opinia lui Vaida, o lume nouă, plină de orizonturi, se deschide pentru dezvoltarea științifică și filosofică. Care este aceasta? Bineînțeles, marxismul! „Aplicarea materialismului dialectic la viața naturii cât și la societatea omenească, de Marx și Engels, apoi dezvoltat de către Lenin și Stalin, a deschis culmi nebănuite culturii umane.”²³

Acesta era cuvântul de ordine al filosofilor români crescuți în școala comunismului bolșevic: „Să rupem cu trecutul! Să

¹⁹ A. G. Vaida, *Încercare critică asupra filosofiei kantiene*, București, Editura Cartea Românească, [s. a], p. 15.

²⁰ *Idem*.

²¹ *Ibidem*, p. 159.

²² *Ibidem*, p. 172.

²³ *Idem*.

începem o viață nouă, o viață rusească!” După un ocol, „făcut, timp de câteva secole, în lumina culturii apusene, România se întoarce în matca vechilor sciți, pentru a intra în masa anonimă a Sovietelor ruse.”²⁴

Ceea ce frapează în această perioadă cel mai mult este *compromisul* care se face la tot pasul. I. Petrovici analizând compromisul a arăta că acesta este „veșnic osândit în teorie și mereu folosit în practică”.

Anton Dumitriu este primul filosof român care se pune în slujba ocupantului sovietic. În toamna anului 1944, Anton Dumitriu arăta, ceea ce nu este adevărat, că: „Am susținut, cu puterile mele modeste, totdeauna apropierea cu Rusia, prin activitatea mea gazetărească, ceea ce mi-a atras răzbunarea legionarilor, care m-au anchetat, pentru a mă elimina din învățământ.”²⁵ Politic vorbind, Anton Dumitriu a fost un duplicitar. După 23 august, el s-a înscris întâi în Partidul Liberal brătienist, unde i s-au pus la dispoziție mijloace financiare pentru editarea ziarului „Democrația” (oct. 1944 – iul. 1945). „Se pot citi, ca în toată presa, independentă sau nu, elogii la adresa Uniunii Sovietice și a Armatei Roșii. [...] «Democrația» e un exemplu de ce ar putut fi, cu concesiile inevitabile, o presă interesantă și onestă. Ambițiile publicistice ale lui Anton Dumitriu nu s-au putut manifesta însă prea multă vreme.”²⁶

Văzând că partidul din care face parte nu avea perspective de guvernare, „el a trecut la celălalt partid liberal condus de Tătărescu, care colabora cu guvernul prezidat de dr. Petru Groza. Drept preț, transfugul a fost numit administrator al celei mai mari societăți petrolifere cu capital românesc, Creditul Minier. Prin insinuări, prin ideile democratice pe care le afișa, prin banii societății de care dispunea, el a reușit să convingă și să corupă pe profesorii Facultății de Filosofie și

²⁴ C. Rădulescu-Motru, *Op. cit.*, p. 53.

²⁵ Anton Dumitriu, *Memoriu de titluri și lucrări*, București, [s.n], 1944, p. 15.

²⁶ Lucian Boia, *Op. cit.*, pp. 286-287.

Litere din București să-l facă, în 1946, profesor de Istoria filosofiei vechi și medievale.”²⁷

Nu s-a mulțumit numai cu cursul de Istoria filosofiei, a reușit să-i ia și cursul de Logică predat de prof. Mircea Florian. În acest sens, iată ce mărturisește C. Rădulescu-Motru. „Profesorul Mircea Florian, fostul meu coleg de la Facultatea de Litere, îmi istoricește de mijloacele întrebuintate de fostul asistent al profesorului P. P. Negulescu, dl. Anton Dumitriu pentru a ajunge să ia Catedra de Logică și Istoria filosofiei antice. În calitate de director al Societății Creditul Minier împarte posturi de membri în consiliul de administrație la această societate celor chemați să-l voteze. Pretutindeni de altminteri, îmi afirmă Mircea Florian, sunt aceleași mijloace de corupție de când este la guvern regimul actual.”²⁸

Ca director al Societății Creditul Minier, filosoful A. Dumitriu „s-a dedat la escrocherii cu atâta dezinvoltură, încât în ciuda relațiilor politice personale, în ciuda mijloacelor de corupție la care recursese, n-a putut împiedica arestarea²⁹, deschiderea acțiunii publice, ale cărei dezbateri au fost senzaționale, și condamnarea la mulți ani de pușcărie.”³⁰ A fost arestat în 1948, iar în 1949 este condamnat la 11 ani de închisoare pentru „gestiune frauduloasă” la Creditul Minier. Va fi eliberat în 1954. Toată viața, el a lăsat să se înțeleagă că a fost deținut politic și nu deținut de drept comun.

Mircea Florian este un alt filosof care a făcut compromis cu puterea comunistă. După 23 august Mircea Florian, care fusese coleg de liceu cu C. Titel Petrescu, președintele Partidului Social-Democrat, s-a înscris în acest partid și, ca urmare, a fost numit Administrator al Casei Școalelor.

În februarie 1946, Mircea Florian ține conferința *Socialism și filosofie*. El aprecia că „nu este o exagerare de

²⁷ Nicolae Bagdasar, *Opere, vol. I, Amintiri*, ediție îngrijită de Rodica Pandele și Gh. Vlăduțescu, postfață și note de Gh. Vlăduțescu, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 219.

²⁸ C. Rădulescu-Motru, *Revizuirii și adăugiri, vol. IV, 1946*, București, Editura Floarea darurilor, 1998, p. 207.

²⁹ Vezi ACNSAS, Anton Dumitriu, I 259590, vol. I.

³⁰ Nicolae Bagdasar, *Op. cit.*, p. 218.

specialist sau de apologet enunțul că raportul dintre socialism și filosofie are o deosebită semnificație istorică nu numai pentru teorie sau gândirea rațională a existenței, dar și pentru practică, pentru plămădirea unei noi vieți sociale. Socialismul e gândirea care se vrea realizată, e filosofia devenită practică și continuată în faptă.”³¹ Deci, după el, filosofia marxistă are ca scop să plămădească o nouă viață.

După un an, în 1947, publică lucrarea *Dialectica, sistem și metodă de la Platon la Lenin*. Filosoful român aprecia că „dialectica e legată de soarta filosofiei în lumea modernă, care se află angajată într-o permanentă și rapidă prefacere, într-o căutare febrilă de un nou și trainic temei al vieții.”³² Dacă dialectica avea ca obiectiv central schimbarea, M. Florian înțelegea că „dialectica a dobândit o însemnătate, ce nu poate fi de ajuns de exagerată, prin aceea că ea stă la baza unei doctrine, care așează înaintea, programatic, «practica» socială, nevoia de a prefăce lumea potrivit cu necesitatea internă a cursului ei.”³³

Lucrarea *Dialectica...*, trebuia să se încheie cu *Dialectica lui Lenin*, cedând, Mircea Florian a fost nevoit să introducă și un capitol despre *Dialectica materialistă la Stalin*. „O înfățișare luminoasă și cuprinzătoare a dialecticii – scria el – oferă studiul lui Stalin din 1938 intitulat *Materialismul dialectic și materialismul istoric*.”³⁴

Fiind administrator al Casei Școalelor, sub regimul comunist, „Mircea Florian – scria C. Rădulescu-Motru – este obligat să facă concesii socialismului. În consecință el găsește că *metoda dialectică* este o metodă de cugetare valabilă în domeniul vieții istorice, deși fără valoare în domeniul legilor de cauzalitate fizico-chimică. Dacă ar fi apărut scrierea sa, cu zece

³¹ Mircea Florian, *Socialism și filosofie*, în vol. „Filosofia timpului nostru. Publicistică”, vol. I, (1909-1958), ediție critică, text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Adrian Michiduță, Craiova, Editura Aius, 2005, p. 183.

³² Mircea Florian, *Dialectica, sistem și metodă de la Platon la Lenin*, București, Editura Casa Școalelor, 1947, p. 6.

³³ *Idem*.

³⁴ *Ibidem*, p. 161.

ani înainte, sunt convins, că pe copertă n-ar figura în titlu *de la Platon la Lenin*, și nici măcar n-ar fi fost citat Lenin printre filosofii care au meditat asupra problemei dialectice. Dar nu este omul stăpân pe cumpăna vremii, ci vremea este stăpână pe om. Astfel, Mircea Florian, deși cu deosebit merit, a scris o carte dictată în bună parte de împrejurări și nu de propria sa vocație.”³⁵

Când, în 1947, Partidului Social-Democrat i s-a cerut de către comuniști să fuzioneze cu partidul lor și social-democrații s-au scindat, o parte din ei, în frunte cu C. Titel Petrescu, respingând fuziunea și încetând colaborarea cu guvernul, alta, în frunte cu Ștefan Voitec și Lotar Rădăceanu, fuzionând cu comuniștii și continuând participarea la guvern, Mircea Florian a rămas cu C. Titel Petrescu și nu cu Ștefan Voitec, care era Ministrul Educației Naționale, căruia el ca Administrator al Casei Școalelor îi era subordonat. Un gest care în acel moment a fost considerat ca un act de curaj. Dar el n-a tras și consecința acestei atitudini politice, anume de a se retrage din fruntea Casei Școalelor, de a urma exemplul celorlalți partizani ai lui C. Titel Petrescu, care-și dăduseră demisiile din funcțiile politice pe care le deținuseră până atunci.

Mircea Florian a continuat să conducă instituția Casei Școalelor până în 1948, până când Ștefan Voitec l-a pus în alternativă: de a merge cu el sau de a-și da demisia. El a preferat să demisioneze.

Refuzând oferta lui Voitec de a se înscrie în partidul comunist, Mircea Florian a fost supus unor atacuri și umilințe apărute în presa vremii. În 1948, în revista *Studentul Român*, H. Wald publică articolul *O istorie burgheză a dialecticii*. „Problemele dialecticii nu pot fi ocolite de «un logician contemporan». Clădindu-și *Logica*, dl. Mircea Florian a ajuns, în mod firesc, față în față cu aporiile stărnite de dialectică, și pentru a le înfrunța critic s-a hotărât să-i cerceteze istoria. [...] Obiectiile d-lui Mircea Florian au calitatea, de a scoate la lumină câteva false păreri despre marxism de ale gânditorilor

³⁵ C. Rădulescu-Motru, *Revizuire și adăugiri*, vol. V, (1947), București, Editura Floarea Darurilor, 1998, p. 31.

burghezi, în general, și de ale d-lui Mircea Florian, în special. De altfel, pe comentatorii burghezi ai materialismului dialectic îi reține, totdeauna, câte un aspect secundar care nu le mai permite să deosebească ceea ce este important de ceea ce este mai puțin important în marxism”³⁶.

Atacul virulent nu se oprește aici. Nicolae Tertulian publică în *Contemporanul* de vineri 23 iulie 1948 un articol de două pagini: *Profesorul Mircea Florian, reprezentant al reacțiunii filosofice în universitatea românească*. N. Tertulian prezintă o «analiză» trunchiată a filosofiei lui Mircea Florian, imputându-i faptul că nu a înțeles niciodată că actul cunoștinței poartă în pânțelele lui contradicția – mereu reînnoită pe trepte superioare – dintre gândire și relativitate, n-a înțeles că relativitatea cunoștinței se modifică mereu, întreaga luptă pe care Mircea Florian a dus-o împotriva idealismului a fost o falsă luptă, izvorâtă dintr-o totală neînțelegere a rolului pe care l-a jucat idealismul în istoria filosofiei. [...]

În încheiere – scria el – nu putem să înfățișăm decât concluzia logică a acestei filosofii care s-a vrut o filosofie neprevenită a faptelor, care însă mânăta de cea mai dezastruoasă dintre prejudecăți, judecata metodei metafizice, și-a renegat intențiile și a ajuns la idealismul «datului», la idealismul acestei concepții largi a experienței, atât de largi, încât prof. Mircea Florian a integrat în «obiectul» independent de conștiință, realul și irealul, misticismul și credința religioasă, mitul și halucinația, haosul și legalitatea, ajungând deci acolo unde ajunge orice idealism fățiș sau camuflat: clericalism și misticism religios. Pentru cine a străpuns fațada acestei filosofii care cocheta atât de imobil cu materialismul sub masca «realismului», faptul că «obiectul» devine Dumnezeu iar experiența devine prin esență religioasă, sau poate surprinde! [...]

Eșecul lamentabil în idealism și misticism al acestei filosofii, rușinoasa solidarizare cu direcțiile filosofice fasciste și

³⁶ Henri Wald, *O istorie burgheză a dialecticii*, în „Studentul român”, an. V, nr. 5, marți 20 iunie 1948, p. 3.

violent reacționare de tipul celor promovate de G. Gentile sau J.P. Sartre [...], «obiecțiile» echivoce, strecurate cu jumătate de gură, pipernicite de lașitate și îngustime intelectuală, aduse materialismului istoric [...], enorma confuzie pe care o întreține printr-un eclecticism catastrofal în mințile studenților (Rickert, Hartmann, Comte, alături de Marx și Engels, Marx și Lenin, legați de Platon, Marx corectându-l pe Kant etc.), ignoranța pe care o cultivă fără să clipească față de toate cuceririle științei moderne, încercările perseverente de a sufoca prezentul sub balastul filosofiei trecutului, toate acestea acuză în Mircea Florian un provocator al confuziei și haosului în Facultatea de Filosofie, un reprezentant îndârjit și constant al reacțiunii filosofice de astăzi în Universitatea românească³⁷.

Am redat în mare acest articol calomnios tocmai pentru a se vedea analiza de rea-credință, limbajul de lemn folosit specific epocii de tristă amintire – comunismul.

2. Perioada prolecultist-stalinistă (1948-1964)

Din iarna anului 1948, încep epurările în învățământul românesc. *Monitorul Oficial* publică catedrele rămase vacante.

1. Catedra de *Filosofie*, trei posturi de profesori vacante: Aram Frenkian, conferențiar;

Catedra de *Marxism-leninism*: L. Răutu; Gh. C. Stere; Sorin Toma; Constanța Crăciun și Constantin Nicuță – profesori; Eugen Rodan, P. Niculescu-Mizil; Dinu Vasile; P. Luchian și P.L. Penciu – conferențieri;

3. Catedra de *Materialism dialectic și Materialism istoric*: Miron Constantinescu; Nestor Ignat; Athanasie Joja și C. Ionescu-Gulian – profesori; Mihail Aronovici; Ion Banu și Constantin Dumitriu – conferențieri.

„La fosta Facultate de Filosofie și Litere – consemna C. Rădulescu-Motru – au rămas, deocamdată, neîncadrați:

³⁷ Nicolae Tertulian, *Profesorul Mircea Florian, reprezentant al reacțiunii filosofice în universitatea românească*, în „Contemporanul”, 23 iulie 1948, p. 3.

Papahagi, Florian Ion Zamfirescu și I.M. Nestor. Despre noi, nu se știe nimic, încă. Se vorbește că vom fi încadrați în alte părți, sau la un INSTITUT DE PSIHOLOGIE, a cărui înființare este plănuită”³⁸.

Reforma învățământului din 1948 a avut loc în timpul în care la conducerea Ministerului Învățământului se afla Miron Nicolescu. Rector al Universității din București era G. Ianul. Care era obiectivul reformei învățământului făcută de regimul comunist? Într-un articol intitulat *Catedre de marxism-leninism în învățământul superior*, apărut în *Contemporanul* din 13 august 1948, Ion N. Bălănescu aprecia: „Reforma învățământului, inițiată de Partidul Muncitoresc Român, vine să înlăture contradicția dintre școala de tip burghezo-moșieresc și regimul nostru de democrație populară, în drum spre socialism. Schimbările adânci înfăptuite în țara noastră pe tărâmul politic și economic impuneau ca și în domeniul învățământului să se realizeze o schimbare structurală, schimbare care poate fi înfăptuită astăzi tocmai pentru că transformările sociale au creat condițiile materiale necesare. [...] Știința burgheză, manifestând un fals «obiectivism», se pretinde independentă de orice filosofie. Dar concepțiile asupra lumii de la care pornesc cercetătorii burghezi, metoda lor de gândire și de investigație, interpretările pe care le dau faptelor și experiențelor, arată cu prisosință că știința burgheză este tributară curentelor filosofice”³⁹.

Filosoful Rădulescu-Motru observa dezamăgit că „filosofia și în special psihologia au fost înlocuite cu naivități și șarlatanii moscovite”.

Ocupația rusească nu s-a limitat a impune României numai obligații politice și economice, ci ea pretinde și o aservire deplină culturală.

În plan politic, României i s-a impus *Directivele NKVD*-ului. Ce prevedeau aceste directive? Pentru o mai bună

³⁸ C. Rădulescu-Motru, *Revizuirii și adăugiri*, 1948, vol. VI. Editura Floarea darurilor, București, 2000, p. 204.

³⁹ Ion N. Bălănescu, *Catedre de marxism-leninism în învățământul superior*, în „Contemporanul”, nr. 98, 13 august 1948, p. 9.

înțelegere, le redăm integral: 1) *Este interzisă primirea pe teritoriul ambasadelor a autohtonilor contactați de noi ca informatori. Întâlnirea cu acești oameni este organizată de serviciul special desemnat în acest scop, iar întâlnirile pot avea loc doar în locuri publice. Informațiile sunt preluate de către ambasadă, prin organele serviciilor speciale.*

2) *Se va urmări ca între soldații noștri și populația civilă să nu se producă legături de nici un fel. Este inadmisibil ca ofițerii noștri să viziteze autohtoni la locuințele lor; este, de asemenea, inadmisibil ca simpli soldați să stabilească relații cu femei din rândul băștinașelor. Nu se admite stabilirea de relații între soldații noștri și populația civilă, respectiv soldații autohtoni.*

3) *Se va accelera lichidarea cetățenilor care întrețin legături neinițiat de către noi cu Partidul Comunist Polonez, Partidul Socialist Polonez, cu interbrigadiștii, cu Organizația Tineretului Comunist Polonez, cu Armata de Acasă și alte asociații. În acest scop trebuie folosite elementele opoziției militare.*

4) *La acțiunile militare vor lua parte acei soldați care au stat pe teritoriul țării noastre (se are în vedere Uniunea Sovietică) înainte de a intra în Armata Kosciuzsko (Armata poloneză ce lupta de partea Armatei Sovietice pe teritoriul U.R.S.S.) Se va ajunge la distrugerea ei totală.*

5) *Trebuie realizată în mod accelerat unificarea tuturor partidelor într-un singur partid, având grijă ca toate rolurile cheie să revină acelor oameni care aparțin serviciilor noastre secrete.*

6) *Unificarea tuturor organizațiilor de tineret. De la conducători de clase în sus, în poziții de conducere se vor repartiza oameni cu care sunt de acord serviciile noastre speciale.*

7) *Se organizează și se urmărește ca funcționarii aleși ca deputați la congrese să nu-și poată păstra mandatul pe întreaga perioadă ce le stă în față. Deputații nu pot convoca în nici un caz ședințe între întreprinderi. Dacă nu există altă soluție și o asemenea ședință trebuie convocată, se vor îndepărta acei oameni care au activitate în legătură cu*

proiectarea concepțiilor și avansarea revendicărilor. Pentru fiecare congres se vor pregăti oameni noi și doar cei vizați de serviciile noastre secrete.

8) *Se va acorda o atenție deosebită persoanelor cu capacități organizatorice și cu șanse sigure de popularitate. Acești oameni trebuie cooptați, iar, în cazul în care se opun, nu li se dau posturi ierarhic superioare.*

9) *Se va urmări ca funcționarii de stat (exclusiv organele de securitate și din industria minelor) să aibă retribuții mici. Aceasta se referă îndeosebi la sfera sănătății, justiției, culturii, respectiv la cei care dețin funcții de conducere.*

10) *În toate organele de guvernământ, respectiv în majoritatea uzinelor trebuie să avem oameni care conlucrează cu serviciile noastre speciale (fără știrea organelor administrative locale).*

11) *Se va urmări cu strictețe ca presa autohtonă să nu transmită date privind calitatea și sortimentul mărfurilor ce ni se transportă. Nu este voie ca această activitate să se numească comerț. Trebuie neapărat menționat faptul că e vorba de schimburi de mărfuri.*

12) *Se vor exercita presiuni asupra serviciilor în sensul neacordării de acte doveditoare a proprietății asupra pământului; actele vor arăta calitatea de lot dat în folosință, dar nu de proprietate a deținătorului.*

13) *Politica față de mica gospodărie țărănească urmează acest curs pentru a face gospodăria particulară nerentabilă. După aceea trebuie începută colectivizarea. În cazul în care ar interveni o rezistență mai mare, trebuie redusă împărțirea mijloacelor de producție, concomitent cu creșterea obligațiilor de predare a cotelor. Dacă nu se ajunge la rezultatul scontat, trebuie organizat ca agricultura să nu poată asigura aprovizionarea cu alimente a țării, astfel ca necesarul să trebuiască acoperit prin import.*

14) *Trebuie făcut totul ca hotărârile și ordinele - fie acestea cu caracter juridic, economic sau organizatoric - să fie nepunctuale.*

15) *Trebuie făcut totul ca anumite cazuri să fie discutate concomitent de mai multe comisii, oficii și instituții, însă nici*

una dintre ele să nu aibă drept de decizie înainte de a se consulta cu celelalte (fac excepție cazurile ce vizează industria minelor).

16) *Autoconducerea din uzină nu poate exercita nici o influență asupra activității din uzină. Poate lucra doar la punerea în practică a hotărârilor.*

17) *Sindicatul nu are dreptul de a se împotrivi conducerii. Sindicatul trebuie să fie ocupat cu alte probleme, ca de exemplu: organizarea odihnei în concedii, discutarea cererilor de pensii și împrumuturi, programe culturale și distractive, organizarea de excursii, repartizarea mărfurilor deficitare, justificarea unor puncte de vedere și decizii ale conducerii politice.*

18) *Trebuie organizat ca numai acei conducători să fie avansați care execută impecabil problemele cu care au fost însărcinați și care nu le analizează depășind cadrul activității lor.*

19) *În legătură cu activitatea băștinașilor care sunt purtători ai unor funcții de partid, de stat sau administrative, trebuie create asemenea condiții ca aceștia să fie compromiși în fața angajaților, astfel încât să devină imposibilă întoarcerea lor în anturajul inițial.*

20) *Cadrelor militare autohtone li se pot încredința poziții de răspundere în locuri unde deja sunt plasați oamenii serviciului special.*

21) *În cazul fiecărei acțiuni armate și cu ocazia tragerilor cantitatea muniției va fi controlată permanent și cu seriozitate, indiferent de tipul de armă.*

22) *Trebuie ținut sub observație fiecare Institut de cercetare și Laborator.*

23) *Trebuie acordată o mare atenție inventatorilor, inovatorilor, respectiv dezvoltată și sprijinită activitatea lor, dar fiecare invenție trebuie înregistrată cu consecvență în centru. Este permisă doar realizarea acelor investiții care au aplicabilitate în industria minelor sau cele care au indicațiile noastre speciale. Nu se pot realiza acele invenții care ar asigura creșterea producției de produse finite și, paralel cu aceasta, scăderea producției și a extragerii de materii prime sau ar împiedica îndeplinirea deciziilor. Dacă o invenție a*

devenit cunoscută, trebuie organizată vânzarea acesteia în străinătate. Documentele cuprinzând datele cu privire la valoarea și descrierea invenției nu se publică.

24) *Punctualitatea transporturilor trebuie perturbată (mai puțin cele cuprinse în îndrumările din NK 552-546).*

25) *În uzine trebuie inițiate diferite ședințe și conferințe profesionale, trebuie notate propunerile, observațiile ce au fost expuse, respectiv autorii acestora.*

26) *Trebuie popularizate discuțiile cu muncitorii care se ocupă de probleme actuale legate de producție, respectiv cele care critică trecutul și problemele locale. Nu se vor înlătura cauzele fenomenelor în discuție.*

27) *Luările de poziție ale conducătorilor băștinașe pot avea coloratura națională sau istorică, dar acestea nu pot duce la unitate națională,*

28) *Trebuie acordată o mare atenție ca nu cumva să existe rețele de apă nelegate la rețeaua principală în cartierele în curs de reconstrucție sau nou construite. Canalizările vechi neracordate și fântânile trebuie lichidate sistematic pe parcurs.*

29) *Reconstrucția obiectivelor industriale și construcția celor noi se va face având în vedere ca materialele reziduale să fie dirijate în depozitele de apă ce ar putea folosi drept rezerve de apă potabilă.*

30) *În orașele reconstruite sau noi construite nu se admit în locuințe spații excedentare, care ar putea folosi la adăpostirea pe o perioadă mai lungă a animalelor sau depozitarea rezervelor de alimente.*

31) *Întreprinderile proprietate personală și industriașii să primească doar astfel de materii prime și utilaje care să împiedice producția de calitate. Prețul acestor mărfuri să fie mai mare decât prețul produselor similare ale întreprinderilor de stat.*

32) *Trebuie facilitată extinderea de stat la cel mai înalt grad în toate domeniile. Este admisă critica activității organelor administrative, însă nu se admite nicidecum scăderea numerică a personalului și nici funcționarea lor normală.*

33) *Trebuie avut o mare grijă de toate proiectele de fabricație în industria minieră, respectiv în întreprinderile indicate în mod special. A se împiedica aprovizionarea bună a pieții interne.*

34) *Trebuie acordată o atenție deosebită bisericilor. Activitatea cultural-educativă trebuie astfel dirijată ca să rezulte o antipatie generală împotriva acestora. E necesar să fie puse sub observație tipografiile bisericesti, arhivele, conținutul predicilor, cântecelor, al educației religioase, dar și cel al ceremoniilor de înmormântare.*

35) *Din școlile elementare, de specialitate, dar mai ales din licee și facultăți trebuie să fie înlăturați profesorii care se bucură de popularitate. Locurile lor trebuie să fie ocupate de oameni numiți. Să se analizeze diferențele dintre materii, să fie redusă cantitatea de material documentar, iar la licee să se oprească predarea limbilor Latină și Greacă veche a Filosofiei generale, a Logicii și Geneticii. Cu ocazia predării istoriei nu trebuie amintit care dintre domnitori a servit sau a vrut să servească binele țării, ci trebuie arătată mișelia regilor și lupta poporului asuprit. În școlile de specialitate trebuie introdusă specialitatea îngustă.*

36) *Trebuie să fie inițiată organizarea unor acțiuni cu caracter artistic sau sportiv care să sărbătorească lupta băștinașilor împotriva cotropitorilor exclusiv ruși, îndeosebi nemții) și care să popularizeze lupta pentru socialism.*

37) *Pe plan local este interzisă apariția unor opere despre acei băștinași care înainte de revoluție și în perioada celui de al doilea război mondial au trăit la noi.*

38) *Dacă se constituie o organizație care ar sprijini alianță cu noi, dar totodată ar stăruii asupra controlului activității economice a conducerii oficiale, imediat trebuie pornită împotriva ei o campanie de acuzație a naționalismului și șovinismului. Aceasta trebuie făcut în felul următor: profanarea monumentelor ce ne aparțin, distrugerea cimitirelor, difuzarea unor manifeste din care să rezulte ponegrirea națiunii și culturii noastre și îndoiala față de înțeleșul contractelor încheiate cu noi. În munca de*

propagandă trebuie implicați și băștinașii, folosindu-ne de ura care există împotriva acelor organizații.

39) *Se va avea grijă de construcția și reconstrucția drumurilor, podurilor, a drumurilor și rețelelor de legătură, ca în cazul în care este nevoie de o intervenție armată locul rezistenței sau al concentrării forțelor reacționare să fie accesibil din toate părțile.*

40) *Atenție ca reprezentanții opoziției politice să fie închiși. Să se prelucreze acei opozanți care se bucură de stima populației băștinașe, înainte ca ei să se întipărească în conștiința maselor, trebuie lichidați prin așa-numite „întâmplări neprevăzute” sau închiși sub acuzație de crimă de drept comun.*

41) *Trebuie împiedicată reabilitarea celor condamnați în procese politice. Dacă această reabilitare devine inevitabilă, se admite doar cu condiția ca acel caz să fie considerat o greșeală judecătorească; nu va avea loc reluarea procesului, respectiv pricinuitorii judecății greșite nu vor fi convocați.*

42) *Acei conducători numiți de către partid, care prin activitatea lor au produs pierderi sau au trezit nemulțumirea angajaților să nu fie chemați în judecată. În cazuri drastice se recheamă din funcție, fiind numiți în poziții similare sau superioare. La sfârșit trebuie puși în funcții de conducere și ținuți în evidență ca și cadre de rezervă pentru perioada schimbărilor ulterioare.*

43) *Se aduc la cunoștință publicului procesele acelor persoane cu poziție de conducere (în primul rând din cadrul armatei, ministerelor, serviciilor importante, cadrelor didactice) care sunt învinuite de atitudine împotriva poporului, socialismului, industrializării. E o acțiune ce atrage atenția maselor populare.*

44) *Cei care lucrează în diferite funcții trebuie să fie schimbați și înlocuiți cu muncitori cu cea mai mică pregătire profesională, necalificați.*

45) *Trebuie ca la facultăți să ajungă cu prioritate cei ce provin din cele mai joase categorii sociale, cei care nu sunt*

*interesați să se perfecționeze la nivel înalt, ci doar să obțină o diplomă.*⁴⁰

De acum înainte în România, întreaga viață economică, politică și culturală va fi îndrumată în conformitate cu ideologia marxist-leninistă formulată de Marx, Engels, Lenin și Stalin; cu „înlăturarea, așadar, a tuturor creațiilor filosofice, științifice, artistice și morale, izvorâte din originalitatea personalităților cu vocație din mijlocul poporului român. Sub pretextul că se urmărește o adevărată democrație populară, ocupația rusească tinde de fapt la înlăturarea tuturor creațiilor individuale datorite de natura geniului românesc, creații care nu se potrivesc pe tiparul ideologiei comuniste, constrângând prin aceasta pe intelectualii români la o veșnică sterilitate, sau la o simplă imitare a modelelor culturale rusești, aceea ce revine de fapt tot la o veșnică sterilitate, adică la moarte.”⁴¹

În învățământul românesc, reforma făcută de regimul comunist, după 1948, a impus ca filosofie oficială – *marxism-leninismul*.

⁴⁰ Reprodusă din revista „Literatură și Artă”, Chișinău, 7 iunie 1990, p. 8.

⁴¹ C. Rădulescu-Motru, *Revizuire și adăugiri*, vol. VI, (1948), București, Editura Floarea Darurilor, 2000, p. 36.

Perfida libertate a „exilatului intern”

Toma Grigorie
Universitatea din Craiova

Abstract: In this paper we try to capture the time of forced residence, that the writer Ion D. Sîrbu has spent in Craiova, surprising also the atmosphere of suspicion that was hovering around the writer and which continued until his death in 1989.

Key words: exile, Ion. D Sîrbu, forced residence, watching, political prisoner, Craiova.

Importantul scriitor român din *exilul interior*, Ion D. Sîrbu, a fost *locvalnic* în Craiova, după eliberarea din detenție, începând cu anul 1964, când a fost numit secretar literar la Teatrul Național de aici și până la trecerea în neființă, în 1989.

Motivul cunoscut al încarcerării sale a fost pe cât de hilar, pe atât de diabolic: *omisiune de denunț*, pentru că nu și-a denunțat colegii din Cercul literar de la Sibiu-Cluj.

Puțini scriitori români au rezistat la presiunile regimului comunist dictatorial, refuzând colaborarea, într-un fel sau altul. Printre cei cu coloană vertebrală neînclinată, s-a numărat și Ion D. Sîrbu. Cu stoicism și demnitate, a reușit să îndure privațiunile cunoscute ca deținut, dar, cu toate că i s-a oferit libertatea postcarcerală, aceasta a fost iluzorie, fiindcă i s-a stabilit domiciliul forțat în Craiova, oraș care, pentru ardeleanul petrilean, va deveni metaforic și satiric, *Isarlâk*, în stil barbian, pentru caracterul subliniat balcanic.

Întrebând „organele” de ce i-a fost acordat domiciliu obligatoriu la Craiova, i s-a repetat același răspuns cinic:

„Acolo, vrei nu vrei, trebuie să fii cuminte”. Și-a acceptat destinul, exclamând în stilu-i ironic: „Nu-i nimic îmi place pușcăria mea liberă și independentă. Sunt aproape fericit, am dreptul la pachet și vorbitor, mă pot plimba singur în fiecare zi, mi s-a ridicat interdicția de a citi și a scrie”. Dar nu și de a publica cu ușurință. L-am însoțit pe scriitor odată, de la Palatul Mihail până la blocul Romarta, unde locuia, când ne întorceam de la o ședință a Cenaclului Ramuri. Pe cât de bun *causeur* era I. D. Sîrbu, pe atât de bun ascultător eram eu. S-a bucurat de acest fapt dezvoltând volubil teme literare și culturale. De obicei nu se lamenta, doar o singură nemulțumire mi-a destăinuit, aceea că i se tot amâna publicarea de către Editura „Scrisul Românesc”. Lucrând la o carte cu Mircea Ciobanu, i-am spus acest lucru și el a replicat scurt. „Cine pe cine amână!?” Calitatea lui I. D. Sîrbu de bun vorbitor este relevată și de Nicolae Manolescu, la o întâlnire literară de la Petrila, din primăvara acestui an: „Vorbea mai bine decât scria.”, apreciindu-i în mod deosebit scrisorile.

I-a fost foarte greu să se adapteze în orașul banilor, considerându-l o altă pușcărie și mai insuportabilă: „Dintre toate pușcăriile mele, Craiova mi se pare astăzi a fi cea mai cumplită și cea mai absurdă. Fiindcă e pe viață. Am dreptul la pachet și vorbitor, la plimbare, dar nimeni nu îmi trimite pachet, nimeni nu mă cere la vorbitor, chiar și la plimbare merg totdeauna singur, singur. De aproape 15 ani (până în 1972 mai aveam câțiva colegi de bârfă și cârciumă) nu mi-a mai intrat niciun prieten în casă; nici nu am prieteni în acest oraș („cel mai mare sat universitar din țară”, - faima Universității sale reducându-se la faima echipei de fotbal), am doar câteva cunoștințe prudente și mai mulți vecini sau colegi respectuoși, dar timorați”.

Sunt cunoscute măsurile de urmărire, chiar și până la groapă, a *cazului* cu numele de cod: Suru, Ursu, Sârbulescu, Șerbănescu și modul cum Securitatea i-a intrat în locuință prin efracție, punându-i sub urmărire telefonul, făcând și o percheziție cu această ocazie. Expresiva metaforă, *Zidul de sticlă*, din titlul cărții Clarei Mareș, semnifică faptul că urmăriții erau la vedere. Putem spune însă că erau și la auzire,

completând sintagma: *zidul de sticlă cu urechi* care se pare că nu i-au căzut nici astăzi.

În cartea *Eseuri subsidiare la „Adio, Europa!”*, de Ion D. Sîrbu, pe care am publicat-o în 1999, la Cartea Românească, îl consideram „O personalitate de excepție cu o solidă formație intelectuală, de profil filosofic și literar, printre puținii autori cu autentică operă de sertar, unul dintre cei mai ultragriați scriitori români.” Gheorghe Grigurcu consemna (în bilunarul cultural VERSO, nr. 71/ 2009) dubla marginalizare a lui Ion D. Sârbu: „Mai întâi pe plan literar, taxat fiind cu condescendență de către cerchiști care nu-i vor fi cunoscut scrierile de căpetenie. (...) Apoi în sens biografic. Întrucât, după experiențele prizonieratului sovietic și ale detenției în gulagul indigen, ca și ale interdicției de semnătură, I. D. Sîrbu a ajuns un tipic „exilat intern”. În aceeași publicație, Anca Noje relevă cauzele marginalizării care s-a prelungit și în postumitate. Verticalitatea și etica ar fi unele dintre cauze, dar și antipatia față de optzeciști, despre care notase el: „Pot oricând beat mort și spânzurat de o lampă, cu mâna stângă, să scriu un text oniric sau balmăjit textualist.” În Craiova, s-a simțit clar marginalizat, deși aici și-a scris opera: „Am scris zece cărți în acest oraș, mai am în pregătire vreo trei sau patru; piesele, ca și romanele mele – chiar și cele publicate – sunt, ca și mine, suspectate, suportate, tolerate”, scria în *Jurnal* cu un an înaintea extincției.

O durere mare a sa a fost și faptul că nu i s-a oferit o catedră universitară. Motive obiective erau destule: fost deținut politic, disident mascat, urmărit de Securitate ș.a. Realitatea era că la facultatea de profil unde ar fi putut preda un curs de filosofie, nu marxistă, Doamne ferește!, ar fi putut preda unul de filosofie antică, de exemplu, dar aici erau bine împiciorogați foști activiști, de nivel regional sau național, care nu puteau să-și ofere o asemenea concurență de mare calibru intelectual. Își căuta prieteni de nivelul său universitar, dar îi găsea în alte facultăți: „Am prieteni numai printre universitari care predau matematici și fizică. (Fiindcă sunt pasionați după discuții de filosofie.) Cei de la Filologie – deși știu că am fost cadru universitar la Cluj – mă ocolesc, din prudență sau din frică. (Un decan - „trăistar”, care a dat examene cu mine

cândva, a spus unde trebuie: „Miroase a pușcărie”. Acest ipochimen jalnic a atins cota ideală de ignoranță și sterilitate. Nu a scris nicio carte, niciun studiu – a fost prins și demascat, fiindcă a plagiat pe Nedioglu, din manualele liceale de odinioară.” Citatul nu mai suportă nicio alegație de prisos.

Nici printre scriitorii locali nu și-a aflat corespondențe și amicitii. Despre Marin Sorescu, directorul revistei „Ramuri”, spune că nu l-a abordat și nu și l-a apropiat. Sorescu declara în postfața *Jurnalului* idesârbian: „Ca oltean am gustat – cu mult sau mai puțin chef - toate ironiile lui Sîrbu, tăioase multe dintre ele. Dar cu miez și debitate cu haz.” Cu toate acestea, între cei doi însemnați scriitori ai Olteniei, (și Ion D. Sîrbu poate fi considerat, și oltean după sfertul de veac trăitor aici unde și-a scris cărțile fundamentale) nu s-au înfiripat relații prietenești. Și-a exprimat adesea intenția să comunice cu Marin Sorescu. A așteptat în zadar abordarea acestuia: „...dar au trecut zece ani, M.S., marele nostru european, deși trece pe sub geamul meu de două ori pe săptămână (locuința sa „de țară” e în bloc cu mine), până în prezent nu a îndrăznit să urce spre izolatorul meu: miros a sârmă ghimpată, a teren minat. Pe ușa mea scrie: „lepros periculos”, nu știu. Datoria mea este să-l aștept: datoria lui este să mă evite. Între noi doi se îngroașă ceața levantină a uitării calculate”. Și Marin Sorescu vorbește, în postfața citată, despre vecinătatea lor: „treceam pe sub fereastra sa când ieșeam în oraș și-i auzeam, dimineața, mașina de scris. Știam că ține un jurnal, tot vorbea de el. Mai târziu mi-a dat câteva fragmente, din care am izbutit să public ciosvârte”. Preluând o propoziție a lui Sîrbu, devenită proverbială: „Mâncăm absurd pe pâine”, ca titlu la postfață, M.S. îi recunoaște calitățile: „I. D. Sîrbu a reprezentat, până nu demult, o frumoasă stare de veghe a conștiinței.” Ceea ce îl deprima pe scriitorul consemnat era și felul cum îl priveau cu reținere scriitorii craioveni, chiar și cei de la „Ramuri”: „ La redacția Ramuri când intru (la solstiții) toți tac și pălesc: se comportă de parcă unul din ei – nu se știe cine – a fost curând castrat de-a-npicioarele, fără anestezic, dar despre asta nu se vorbește.” Citatul se continuă cu o impresie generală în stilul-i caracteristic despre atmosfera suspicioasă din orașul nostru:

„În Craiova e în tradiție să depui un testicul la Primărie, în semn de gaj sau ca ostatic. Asta îți asigură restul de bărbăție! Unde?” Asemenea fulgurație pamfletară e greu de aflat la orice colț de stradă și de operă. Ar fi multe de spus despre martiriul alutan al inegalabilului stilist în scris și oral, Ion D. Sîrbu, dar trebuie să echilibrăm lamentația, gândindu-ne la autenticii martiri ai regimului comunist: grupurile de rezistență și de sacrificiu din munți, care s-au opus și au murit cu arma în mână pentru apărarea libertății și democrației confiscate de comuniști.

Am putea încheia cu recunoașterea personală și cinică a greșelilor, în mărturisirea proprie: „Prin anii '47 sau '48, în Cluj, am comis prima mea gafă politică: am cerut, în public, drepturi egale cu colegii mei maghiari. Am zburat din Universitate, din presă, a trebuit să fug și din oraș... La București, în 1956, lucrând la revista „Teatrul”, am comis cea de-a doua (și cea mai gravă) gafă a vieții mele. Am cerut drepturi egale cu colegii mei evrei. Am zburat din literatură, libertate, presă, teatru, cinematografie.” La Craiova, „ars fiind cu ciorbă, și cu iaurt, nici prin gând nu mi-a trecut (...) să cer, chiar și în șoaptă drepturi egale cu colegii mei olteni”.

Se susține cu justificare că Ion D. Sîrbu va fi salvat de personajele sale, recte de Gary și Candid, mai ales, din proză, din *Jurnal* și de ce nu și din piesa *Ce mai taci, Gary?* cu premiera absolută în 18 nov. 2010, la Teatrul Național „Marin Sorescu” din Craiova. *Quod erat demonstrandum!*

Funcția etică a disidenței

Nicolae Marinescu

Revista „Mozaicul”

Contestarea sau trimiterea în derizoriu a disidenței anticomuniste românești nu este inocentă. Interesele, diverse, sunt încă mari pentru mulți dintre cei care nu pot ignora subiectul. Numeroșii supraviețuitori ai vechiului regim, insinuați în structurile de putere ale democrației postdecembriste, au nevoie să se legitimeze, salvând sub orice formă valorile unui sistem declarat formal criminal, dar pe care le perpetuează în spatele demagogiei și al mimării comportamentului liberal. Consecința o reprezintă manipularea populației majoritare – „românii”, pe cât de invocați, pe atât de ignorați sau/și disprețuiți – lipsită de suportul material și educațional necesar unui autentic civism.

Cum disidența se manifestă ca atitudine individuală în contradicție cu practica obișnuită a unei comunități, decurgând din asumarea unui cod etic inaccesibil majorității conformiste, ea implică inevitabil sancțiunea, de la marginalizare la tot ce se poate imagina mai rău ca formă de presiune. De aceea, nu sunt puțini cei care, fără să fi aparținut aparatului de putere comunist, din comoditate, lașitate, oportunism sau amăgiți de propaganda comunistă, „beneficiari” ai sistemului opresiv, rămân complici la perpetuarea răului dincolo de marginile lui, dintr-un sentiment de culpabilitate conștientizat sau nu.

Nu poți cere unui popor să fie format din „disidenți”, cum *Biblia* n-a imaginat un popor de sfinți, ca să nu mai vorbim de unul de sfinți-martiri. Fiindcă sensul disidenței este viața, cu valorile ei firești, care îngăduie fiecărei persoane să se împlinească în competiție, dar și în armonie cu semenii.

Umanitatea fiind un dat capabil să evolueze în propria sa paradigmă, recunoașterea inflexiunilor de personalitate ale disidenților, producătoare de mutații în condiția noastră existențială, ne îmbunătățește propria potențialitate de înnobilare. Disidența nu determină valoarea artistică sau științifică a operei disidentului, când ea există, dar în toate cazurile contribuie la un climat social fertil pentru creația de orice natură.

Propunând spre dezbatere *Condiția intelectualului disident în România comunistă*, cea de-a XV-a ediție a Colocviilor Naționale „Mozaicul” – 2012 a constituit un gest de recunoștință pentru toți cei care, cu o notorietate mai mare sau mai mică, au protestat public împotriva unui sistem social care a distrus inutil și absurd destine omenești și ne-a afectat ființa națională. În egală măsură, s-a dorit și un îndemn pentru tinerii intelectuali români de a identifica reperele morale care singure dau sens demnității umane și față de care toate celelalte rămân subsidiare.

Nu toți românii sunt Ștefan cel Mare sau Constantin Brâncoveanu. Deși, ca oameni, au avut și ei propriile neîmpliniri sau slăbiciuni, suntem cu adevărat atât de umani și de români, cât recunoaștem marile spirite și jertfa lor pentru idealuri superioare, care ne implică, arătând-ne, după puterile noastre, solidaritate cu ele.

Dimensiunea etică a disidenței o reprezintă asumarea individuală a responsabilității pentru binele comun, atunci când acesta este uitat sau abandonat de prea mulți, pentru interese personale, meschine și efemere.

Semințele democrației românești

Marcel Răduț Seliște
Editorialist la „Ora de Dolj”

Colocviile Revistei „Mozaicul” din acest an, desfășurate la „Sala Coloanelor” din Craiova, în zilele de 26-27 octombrie, cu sprijinul Fundației „Orizont” și beneficiind de o relativ modestă, dar salvatoare finanțare din partea Ministerului Culturii și Patrimoniului Național, ne-au oferit șansa unui necesar apel la memorie. Tema propusă, anume „Condiția intelectualului disident în România comunistă”, a fost ca o chemare de a fi împreună călători în trecut spre înțelegerea prezentului și descifrarea viitorului nostru, alături de ilustra echipă a Revistei „Mozaicul”, Editurii „Aius” și de prietenii acestor temple ale culturii craiovene. Călăuza noastră pe cărările întunecate ale trecutului luptei pentru normalitate, pe care au purtat-o în anii '80 câțiva români curajoși care s-au ridicat împotriva absurdului și terorii, a fost activistul pentru drepturile omului și fostul disident, domnul conferențiar univ. dr. Gabriel Andreescu.

Vă mărturisesc că am avut posibilitatea să asist doar la cuvântul rostit de domnul Andreescu, slujirea de preot nu mi-a îngăduit să mă hrănesc mai mult de două ceasuri din cuvintele domniei sale. Am păstrat, însă, în amintire, glasul Domniei Sale, glas timid, uneori aproape stins, de om care nu dorește să supere pe nimeni și adevărurile astfel rostite de cel care se numără printre cei mai importanți disidenți români anticomuniști și anticeaușiști. Mi-am asumat ca temă de meditație acea subtilă diferențiere între *rezistenți* și *disidenți* făcută de domnul Andreescu, categorii care împreună desemnează oamenii curajoși ai luptei pentru libertate din anii '80, deosebirea fiind aceea că disidentul renunța să se mai

ascundă în conspirativitate și proclama un fel de „declarație fățișă de război” împotriva demonului dictaturii.

Spunea domnul profesor Nicolae Marinescu, acest mecena perseverent și neînțeles, poate chiar repudiat, de către mediocrii timpului, în cuvântul de deschidere, că generația tinerilor cu vârsta de 20-30 de ani este lipsită de capacitatea de a înțelege cu adevărat ce a însemnat regimul comunist. O generație pentru care deținuții politici torturați și asasinați în anii '50, în pușcăriile și lagărele de exterminare de la Aiud, Pitești, Delta, Canal – mii de preoți, călugări, studenți, profesori, scriitori, jurnaliști, demnitari de stat, muncitori, țărani – reprezintă nu tot atâtea destine jertfite pe altarul sfânt al credinței și libertății, ci cel mult niște date statistice din subsolul unor manuale de istorie mâzgălite stângaci, uneori stupid, de politrucii din Ministerul Educației sau din școlile și universitățile românești politizate până la absurd de clanurile de familie și partid. Tinerilor de azi, nume precum Paul Goma, Doina Cornea și fiul acesteia, Leontin Juhas, Dorin Tudoran, preotul Gheorghe Calciu Dumitreasa, Gabriel Andreescu, Radu Filipescu, Dumitru Iuga, Dan Petrescu sau oricare alte nume de disidenți și rezistenți anticomuniști, nu trezesc nicio scânteiere de recunoștință sau măcar de interes academic, ca firavă invitație de a studia arhivele luptei anticomuniste.

Faptul că martirii temnițelor și lagărelor comuniste, că disidenții și rezistenții anilor '70-'80 sunt ignorați sau, eventual, priviți ca exponate tot mai bizare și de neînțeles dintr-un muzeu al unei istorii pierdute, reprezintă gestul inconștient al unui neam care dorește să-și reclădească normalitatea pe nisipul mișcător al uitării. Lentoarea cu iz de analfabetism civic și refuz al regăsirii de sine cu care democrația, drepturile și libertățile omului, valorile fundamentale ale societății deschise sunt promovate, asimilate și apărute de către români și, mai ales, de către elitele noastre, determină concluzia că societatea românească are încă nevoie de disidenți, atât de cei ai anilor luptei anticomuniste, cât și de noi disidenți. Acei disidenți care să ridice vocea împotriva corupției, nepotismului, mediocrității și a tuturor apucăturilor

fanariote cu care politrucii vremurilor noastre otrăvesc instituțiile statului și societatea românească.

Regimul comunisto-ceaușisto-securist împotriva căruia au luptat cu atât curaj disidenții și rezistenții români trăitori în cea de-a doua jumătate a secolului XX, s-a spart în mii de bucăți. Acestea nu au fost însă doar niște cioburi condamnate la dispariție totală, ci constituie mai curând piesele unui *puzzle* pe care neo-comuniștii și neo-securiștii care controlează societatea românească se grăbesc să-l rezolve. Dacă vor reuși, vom privi învinși pentru a doua oară de demon, cum libertatea și demnitatea umană se transformă din realități vii, în lozinci mângălite pe pereții închisorii numite România.

Din aceste motive și pentru multe altele, avem nevoie de renașterea, în sufletele noastre, a amintirii anilor când disidenții și rezistenții anticomuniști așezau, prin fapte de curaj, semințele democrației românești, cu firavă speranță, în ogorul încă nelucrat al unei Româнии întemnițate.

„Ora de Dolj”, 27 octombrie 2012.

III. La „Ceas de taină”

***Gabriel Andreescu: „În definitiv asta
învățăm de la comunism, că libertatea
de exprimare este fundamentală
pentru democrație și pentru
demnitatea interioară...”***

„Colocviile revistei «Mozaicul» sunt întotdeauna prilej de a te întâlni cu oameni de cultură, oameni de litere, personalități care vin și participă la un asemenea eveniment cultural. Acum, la Craiova se află domnul Gabriel Andreescu și prezența domniei sale m-a determinat să îl invit la un dialog în cadrul emisiunii «Ceasul de taină». Așa și-a început Liliana Hinoveanu emisiunea din seara zilei de 4 noiembrie 2012, de la Radio Oltenia Craiova.

Liliana Hinoveanu: Domnule Gabriel Andreescu, așa cum spunea și domnul profesor Nicolae Marinescu, prezența dumneavoastră aici la a cincisprezecea ediție a colocviilor revistei „Mozaicul” era necesară pentru că tema pusă în discuție *Condiția intelectualului/ scriitorului disident în România comunistă* este una care incită la dialog și care trebuie să aducă opinii ale unor persoane care s-au aflat în această situație. Așa că dumneavoastră sunteți exemplul concret a ceea ce s-a întâmplat înainte de 1989 și puteți să ne povestiți despre starea dumneavoastră de disident. Ieri seară, făceați o distincție între *disidență* și *rezistență* așa că v-aș invita să le spuneți și ascultătorilor noștri care ar fi distincția dintre aceste două stări.

Gabriel Andreescu: Cuvântul „disidență” are o anumită istorie în gândirea despre rezistența din est. Acum 15-16 ani a

existat un proiect internațional (polonez), care a încercat și a reușit, până la urmă, să inventarieze disidența pe baza unor definiții menite să separe ceea ce s-a numit *disidență* în anii '70 și '80 în această parte a Europei, de diferitele acte de opoziții, de refuz, de spionaj, de acțiune împotriva regimurilor comuniste. Ideea de bază a acestui concept nu făcea decât să preia ceea ce specialiștii deja utilizau, anume că *disidentul este cel care își asumă public opoziția față de regim și o face în numele unor valori democratice în principal al drepturilor și libertăților omului*. În acest sens cineva care luptă cu regimul pentru ca să îl doboare, o lovitură de stat nu reprezintă o formă de disidență. Diferențierea este necesară ca să punem în două „coșuri” distincte, acțiuni la fel de importante și de merituoase, dar totuși care au propria lor logică, cea a celor care au încercat, desigur fără succes, să submineze, să inventeze conspirații împotriva forțelor de autoritate de atunci. Cred că e important să separăm disidența conform acestei metodologii.

L.H.: Când a început de fapt această idee de a găsi o modalitate de „a lupta” cu regimul comunist, despre care vorbești ca fiind o luptă a individului, a celui care dorește să spună ceva și să spună public.

G.A.: Fiecare poveste a unui disident e una individuală. Cu siguranță dacă veți auzi cinci sau șase oameni care au avut această experiență, veți auzi istorii extrem de diferite. Tema disidenței ca atare s-a impus înainte ca eu să ajung un disident, deci nu a fost o întâmplare, nu a fost un act de revoltă care să mă împingă mai departe, nu am avut un cult al ideii de a fi disident. Însă, pe acest subiect aș aminti *Gulagul* lui Soljenițin. Am avut șansa să am niște buni prieteni, familia unui distins logician Sorin Vieru (ce a făcut parte din grupul de la Păltiniș, este fratele lui Anatol Vieru, marele muzician). La el am pus mâna pe cărți pe care, cu siguranță, nu aș fi ajuns să le citesc pe vremea aceea. Printre care și *Gulagul* adus din Franța imediat după apariție. Am fost atât de tulburat încât am spus că nu se poate trăi cu așa ceva, să stai acceptând o viață de sclav. Tulburat de nivelul acesta de conștiință, am zis că nu pot să trăiesc viața, în ciuda tuturor riscurilor, a ceea ce citeam și era tipărit de editura franceză. Apoi, pe când eram încă student

am descoperit niște povestiri îngrozitoare despre ceea ce se întâmpla în Cambodgia atunci, în perioada „democratică”. Scene de o cruzime înfiorătoare, cum își educau Khmerii Roșii tinerii între 13-14 ani să fie cruzi: de exemplu, aruncau o maimuță la crocodil și, în momentul, acela țipau îngrozitor de oroare sau luau câte un prizonier, îl agățau de copac și făceau o oră de anatomie secționându-l pe viu. Mă gândeam: „Cum pot să trăiască așa?” Dar evident, a spune pur și simplu că lucrul acesta e inacceptabil, nu este suficient. Între timp s-au întâmplat, totuși, niște lucruri. Am fost chemat de două ori la anchetă de Securitate. Prima dată în '78-79' pentru că aveam o corespondență cu cineva care stătea în Statele Unite și pentru că mă duceam la aceste tipuri de întâlniri de cultură. Mi s-a cerut să nu mă mai duc și nu am acceptat. Lucrul acesta l-am învățat de la tata: nu am acceptat niciodată să fac lucruri de care să îmi fie rușine și am zis că e dreptul meu să mă duc. Apoi, la școală (eu fusesem profesor vreo 20 de ani) eram diriginte și am început să predau lucruri care nu îmi conveneau. Atunci nu știam, acum știu foarte bine, că elevii erau chemați să dea informații. Și așa am intrat pe o traiectorie în care am reușit să aduc primele fire de legătură, ceea ce înseamnă posibilitatea de a face ceva. Iar posibilitatea de a face ceva era legată de contactele pe care le-am avut cu niște prieteni, cu lumea baptistă, cu oamenii care erau implicați în cazuri de abuz, iar eu reușisem să merg la Institutul German, motivând că vreau să învăț germană. Acolo, după o perioadă de câteva luni am obținut amicitia unui diplomat german, care a început să trimită astfel de materiale chiar prin '85. Cred că am primit de la Ula Georgescu o confirmare a faptului că materialele privind ceea ce se întâmplă în țară ajunseseră la ei. Voiam să fac, desigur din opoziția mea o dovadă a faptului că nu trăiesc și înghit tot ceea ce se întâmplă într-o perioadă ce se voia a fi a totalitarismului comunist. Îmi amintesc că am scris un text de reinterpretare a puterii prin prisma gramaticii generative, în care puterea de control a unei decizii cu un rezultat însă interesant pentru cei care aplică metodele matematice: sistemele cu lanțuri lungi de decizie și active ce nu pot fi bine controlate de sistemele autoritare, însă acestea sunt

deficiente de lanțuri scurte. Lui Solomon Marcus, marele enciclopedist al culturii române, i-am dat un astfel de text și mi-a spus: „Haide să schimbăm aici, să nu mai vorbim de comunism, să vorbim de structuri totalitare.” Era vorba de un model lingvistic al gramaticii generative. Dar, evident mi-am dat seama că nu asta este tema. Nimeni nu confrunta un regim cu astfel de teorii mai ales că teoreticienii care se ocupau cu aplicarea formulelor matematice la fenomene politice în Occident, și atunci am început să scriu texte care sunt de disidență. O parte din ele sunt extrem de violente. Știam că asta trebuie să fac, eram hotărât. Deja îmi calculasem rațional. Aveam un băiat din 1874 și fată din 1878, nu știam ce se va întâmpla pentru că pentru mine era clar: nu puteam în regimul acela să am sorți de a trăi prea mult. Asistasem și la un moment tulburător: mă dusesem la Sorin Vieru acasă după ce fusese ucis prietenul lor, Gheorghe Ursu. Era un prieten, fusesem la înmormântare, mi-a spus că erau urme atât cât li s-a putut da voie să se uite apropiaților (și clar le-a dat voie să se uite pentru a răspândi această veste amenințătoare) că a fost ucis și a fost, după aceea, din cauza unui text în care vorbea despre Elena Ceaușescu în niște termeni disprețuitori. Deci era o zână, de care dacă te atingeai puteai să spui că ești nemulțumit de comunism. Nu se accepta în presă, o pățea în sensul în care nu mai urcai sau coborai, însă puteai să nu mai supraviețuiești, iar dacă te atingeai și de Nicolae Ceaușescu, atunci șansele se reduceau considerabil. Eu scriam aceste texte pe care reușisem să le trimit prin Institutul German, printr-un diplomat pe care l-am contactat prin intermediul prietenului meu Teodor Vulcan, care, în sfârșit, plecase în Statele Unite ale Americii, după ani de zile de hărțuire. Depusese cererea în '82 și chiar înainte de plecare, el lucrase la o ambasadă ca grădinar și mi-a făcut această legătură. A fost cadoul lui. Și am început să mă întâlnesc cu diplomatul și îi dădeam aceste texte. Știam că ele vor apărea la un moment dat, știam că voi fi arestat, ceea ce s-a întâmplat. Evident, nu știam ce se va întâmpla după. Însă știam că după asta, copiii vor avea viața lor. Visam să îmi pot asuma acest protest față de lumea aceea îngrozitoare. Din păcate, cei tineri nu-și pot imagina ceea ce a însemnat

comunismul. Din păcate, cei care l-au trăit uită atât de ușor. Gândiți-vă, totuși, pentru mine asta a fost viața mea: să văd ce se întâmplă în jur, să fiu sensibil la ceea ce se întâmplă în jur. Și totuși între mine și între perioada aceea s-a așezat o așa de mare distanță și vă spun pentru că am avut impresionanta experiență să ajung să scotocesc scrisorile trimise de ascultătorii Europei Libere. În 2010 am editat împreună cu Emilia Beridei, un volum de scrisori trimise către Europa Liberă, căreia îi corespunde perioada '79-'85. Deci am plonjat într-o lume pe care nu o mai vedeam, nu o mai simțeam. Colecția aceasta este un ansamblu de ce scriau marinarii, jucătorii de Bridge, oameni chiar din nomenclatură, despre care vorbim aici mai mult sau mai puțin adecvat: muncitori, țărani, istorici, deci sunt atât de diverse și acoperă tot. Este o carte pe care o recomand din toată inima pentru că nu știu un volum care să exprime mai bine viața aceea. Așa se trăia pe atunci și eram indignat. Desigur, într-o astfel de situație e un întreg dialog cu tine pentru că nu e simplu să ai un astfel de aspect de *viitor fără viitor*. Eu am făcut yoga pe vremea aceea, cred că asta a fost inițial pentru mine, pentru împăcarea mea. Eram, în mod evident, urmărit de la un timp și într-o zi am plecat de la serviciu, mi-am luat un bilet de voie și m-am întors spre parcul unde trebuia să dau plicul acesta. Era chiar înainte de Crăciun, pe 24 decembrie 1987. Am văzut eu acolo o mașină ciudată, cu o ferestruică acoperită de o perdea. Însă eram cât se poate de liniștit. A apărut la orizont diplomatul despre care nu știam că este diplomat, știam că este un om prin care trebuie să trimit pentru Dodo, Teodor Vulcan, omul care m-a rugat să mă întâlnesc cu el. Și au apărut patru vlăjgani care m-au luat pe sus. Am ajuns la mașină cu cătușele la spate, nu știam că trebuie să nu miști... Și asta a fost, să zicem, prima experiență a celei de-a doua lumi. M-au dus la Eforie, unde era biroul unui securist șef ce părea liniștit. Se uita la ceea ce era în geantă. A găsit materiale incriminatoare și m-au trimis la Rohova '39, iar atunci am avut o experiență pe care mi-o tot imaginasem, o visasem: am intrat în închisoarea comunistă. Sunt multe detalii, e perioada aceea în care ei încearcă să te ducă la epuizare. Scrii sute de declarații, te trimit dimineața să

dormi, te întinzi în pat, te prăbușești și pe urmă te scoală peste 3 minute și încet, încet ți se schimbă destinul. Totuși, condițiile acelea îți dau un alt gen de mobilizare interioară. Era clar ce voiau: decizerea de scrieri și pe urmă să spun cine sunt cei care mă ajută, cei culpabili și așa mai departe. Eu consultam un Cod Penal de mult timp, știam că genul acesta de activități, dacă nu sunt anunțate, pot să aibă consecințe, la o zi și jumătate. Știam că aceste consecințe însemnau doi ani de închisoare până la șapte, inclusiv pentru membrii familiei pentru că am fost acuzat de trădare. Știam că o să îmi aplice Articolul 166 care se referă la acțiuni opoziționiste, adică eram un prizonier politic. Mi-a comunicat lucrul acesta, am vrut să fac greva foamei din acel moment. Până la urmă, în acest context, am renunțat. Nici n-am știut inițial de acest articol. Erau două articole la trădare în Codul Penal Comunist: unul se termina cu împușcare și celălalt cu până la cincisprezece ani cu confiscarea averii. Eu eram pus la al doilea Articol, dar mi s-a spus că: „Îți comunicăm că ești acuzat de trădare, vei fi împușcat”. M-am luptat pentru a nu face două lucruri: a nu comunica cine sunt cei care mi-au fost aproape, respectiv, a îmi retrage adevărurile pe care le spuseseam susținând că ele voiau să denigreze și nimic mai mult.

L.H.: Cât a durat asta?

G.A.: Pe 24 decembrie am intrat în închisoare, pe 26 ianuarie s-a dat marea amnistie a lui Nicolae Ceaușescu. Împlinea 70 de ani în 1988. În principiu, eu nu puteam să ies din închisoare pentru că aveam cincisprezece ani potențial pe umerii mei, iar amnistia se referea la cei care aveau până în zece, se reducea la jumătate în cazul celorlalți, iar eu trebuia să trec printr-un proces. Mi se spunea „primești șapte ani” și atunci nu-i mai făceam că intrau în cei zece, dacă aș fi primit paisprezece atunci făceam patru pentru că zece erau grațiați în raport cu prevederile acelei amnistii. Însă, între timp a existat o întreagă mobilizare: a aflat Dodo din Statele Unite, s-a zăbătut pentru mine ca să răspândească vestea. Apoi, cei de la Liga pentru Apărarea Omului și Monica Lovinescu, care au primit vestea celor întâmplare au început campaniile. Am fost pus pe o listă pentru premianți Nobel și atunci m-au eliberat pe 27 ianuarie și m-au cercetat în libertate. M-au mutat din serviciul

de la Băneasa și chiar dacă eram tot cercetător nu mai puteam să pun mâna pe nimic, în sensul că, desigur, era o operație de control. Mașina venea după mine, iar eu îmi duceam viața obișnuită, dar controlată. Inclusiv mergeam seara și alergam, făceam jogging, dar eram tot timpul urmărit de spion. Scăpasem din închisoare, ceea ce era totuși, un lucru pe care l-am apreciat, dar trebuia să continui și am mers la ambasada americană. Ei credeau că încercam să cer emigrarea, ceea ce nu aș fi făcut. Altă dată aș fi emigrat din România, dar acum mi se părea atât de umilitor să faci gestul ca să ai un pașaport, încât nu se mai punea în discuție. Dar eu am stabilit acest contact pentru că el a fost esențial. Era primul moment în care am reușit să sparg această cupolă în care mă introduseseră. Am aflat că am fost invitat la întâlnirea de la Varșovia, la întâlnirea de la Solidarność. Da, asta făceau polonezii în 1988, un mare congres în care erau invitați opozanții din țările comuniste. Din România fuseseră invitați zece oameni și așa fuseseră înregistrați cei care manifestaseră împotriva comunismului într-o formă sau alta. Era Doina Cornea, Radu Filipescu, Mariana Celac, Nicu Stăncescu, Dan Petrescu. Când am auzit, mi-am dat seama că trebuia exploatat contextul și am făcut gestul formal care ținea tot de demnitate: practic m-am dus la personal și am cerut să mă duc în Polonia. Nu știți, probabil, cum era atunci, dar trebuia să ai acceptul oamenilor muncii din instituții, era o modalitate pentru autorități de a renunța la povară, de a scoate povara refuzurilor printr-o metodă foarte greu de combătut de altfel. Știau să se joace cu lucrurile acestea. A fost amuzant, de altfel, că eu m-am dus la șeful de personal, care era un om de la Securitate și i-am spus: „Da, dar cum? De ce trebuie să vă duceți?”. „Știți, trebuie să particip la acest congres al solidarității”. „Aveți o invitație?” „Nu, pentru că nu putea să ajungă aici la mine, nu am, dar pot să trimit un comunicat de la Europa Liberă”. Deci o astfel de discuție era fabulatorie în astfel de vremuri. Am depus cererea, pentru că așa era firesc să se comporte un cetățean într-o țară normală. Mă întrebam cum anume să fac ceea ce trebuia să fac ca să ajung la ambasadă. Și m-a respins Ambasada Americană. Am făcut un fel de fițuică cu un text trimis Congresului, pe care am

pus-o sub pantof și am intrat la ambasadă. Am considerat că este prima ocazie de a face o prezentare a situației, am scris mai multe lucruri, dar am și trimis materialul respectiv. Au preluat, iar textul a ajuns la Europa Liberă, a fost citit și pe urmă a fost tradus în revistele care se interesau de problemele disidenței. Deci penetrasem din nou o perdea de fier. Evident am fost chemat, întrebat... Am spus că am trimis o scrisoare. Se enervau când le spuneam. O a doua ocazie de a da acest semnal oamenilor și lumii despre faptul că nu merită să trăiești ca un sclav și nu e numai un merit, nu e vorba de tine, ci de compasiunea în fața victimelor, a oamenilor care și-au distrus viața din cauza acestui sistem. Și, mai mult, voiam să declar greva foamei ca semn de protest, dar nu conta greva foamei, ci să aibă un efect. Puteam să stau un număr lung de zile în această stare, dar trebuia să îi dau o semnificație. Iarăși, am avut șansa unui extraordinar prieten Armando Costiner, care, auzind de preocuparea mea. Mi-a spus cum să fac să dau un semnal, mi-a spus că are o prietenă care pleacă în Franța și că va scoate astfel de materiale. Eu nu am vrut să o pun pe femeia aceea într-o situație de risc, dar el m-a convins, fiind un evreu în vârstă care fusese în Transnistria, au o istorie îngrozitoare, unică. Deci am avut șansa de a avea mari prieteni în viață.

L.H.: Asta voiam să constat și eu: că ați avut oameni curajoși și prieteni devotați...

G.A.: Da, de fiecare dată. Și am trimis acel text care s-a publicat în „Liberation”, „Le trois de gerance”, care a avut impact... Era un text despre necesitatea intervenției internaționale atunci când autoritățile unui stat distrug ființa oamenilor. Intrasem în greva foamei și până s-au încheiat anchetele, m-au chemat și m-au amenințat că, de data, asta mă vor interna la psihiatrici. Ceea ce schimba o mulțime de lucruri. De exemplu, Dorin Tudoran a avut o audiere a Departamentului de Stat în care au amintit de astfel de amenințări. În orice caz, ei doreau să nu mai iau contacte cu ziaristii care începuseră să revină și asta era o altă cale de a acționa. În august '89 a venit un american la mine care mi-a luat un interviu acolo la apartament. L-au luat de jos, după ce plecase, pentru că era un milițian care stătea tot timpul în fața

casei. L-au dus direct la aeroport, dar au hotărât să mă trimită din București pentru că nu găseau altă soluție pentru a mă controla complet. Și m-au trimis la Buzău, în octombrie, pe 22 seara. Pe 21 nu am avut voie să ies nicăieri. Pe 22 noaptea o mașină de securiști cu pistoale m-au luat și m-au dus din nou la Rahova și a urmat o procedură de arestare pe care o știam. Deci pe 22 decembrie disidenții au fost arestați, nu se cunoștea că se va întâmpla ceva, dar la prânz deja Ceaușescu și-a luat zborul și, apoi, a venit gardianul și a spus „Veniți cu mine!”. Și a urmat cu totul altă viață. Însă, ca să termin doar o parte din istoria pe care am lăsat-o în suspans, erau aceste două temeri: numele celor care mă ajutaseră și teama de a recunoaște că textele denigrău realitățile socialiste și nu voiau nimic în plus. Ei te întrebau: „Bun, asta cum a ajuns acolo?”. Aveau copiile xerox după tot ceea ce spuseseam, și am spus că am trimis prin Teodor Vulcan, Petre, toți cei care erau afară. La care anchetatorul s-a enervat, a dat cu documentele pe jos: „Domne’, ne crezi proști?”. „Nu, cei care sunt aici” și am luat o atitudine care a funcționat: am spus: „Eu sunt absolut sincer, eu nu am ce să ascund, așa gândesc eu”, deci vă spun adevărul, că nu era numai o inocentă judecată, era și o inocență reală. De exemplu, eu le-am spus unde aveam manuscrisele pitite în casă, fără să îmi dau seama că lucrul ăsta contează atât de mult pentru ei. Ei aveau toate datele, dar în cazul acesta e bine să ai și materialul, proba, originalul. Le-am spus și erau foarte fericiți. Îmi asumam tot ceea ce spuneam și în jocul acesta spuneam: știți, ăștia sunt oamenii, cum aș putea eu să îi informez sau să îi folosesc pe alții în legătură cu textele astea pe care le luau și îmi arătau fără să rostească numele pentru că erau lucruri îngrozitoare acolo, să îi am pe conștiință. Și îmi era greu să răspund la lucrurile acestea. Am scris pentru că ei te pun să scrii în neștire ca să scoată ceva din toate astea pentru că tu buiești de oboseală, de stres și nu poți să controlezi exact ceea ce scrii chiar dacă vrei. Deci etapa asta a trecut relativ repede. E clar că nu au mai avut ce să scoată de la mine. Și, pe urmă, a fost tema denigrării și tot mă puneau să scriu textele care denigrău perioada socialistă. Mai întâi ce voiam să scriu direct, pe urmă în trecere și ajungeam acolo și

eu spuneam: „știți, pentru mine textele astea exprimau adevărul”. Era o abordare destul de dificilă, se pare, pentru că i-a rămas așa. Pe 24, după o lună de zile, a fost o întrevedere cu procurorul, domnul Ștefănescu, care trebuia să dea un mandat de prelungire a arestării și care a început să printeze textul. Un text de parcă nu mai avea limbajul acela de lemn pe care țineau ceilalți să mi-l ceară și deci într-un stil nou și trecător. Au apărut la un moment dat iarăși textele, dar mai pitite care denigrau. Eu m-am oprit. Era și schimbată atmosfera. Total. Era schimbat. Și a continuat, am scris asta și am ajuns până la capăt. Era un text total nou și curat într-un fel, exceptând lucrul acesta și procurorul și anchetatorul erau într-o stare de pândă. Era o tensiune în aer și zice: „Semnați, vă rog!” el mi-a vorbit la persoana a doua. Am stat și zic: „Nu pot”. Nu era vorba de a denigra orânduiri socialiste, ci de a-mi exprima opiniile mele. „Nu se poate așa ceva”, a început să strige, i-a chemat și pe alții. A fost o încercare teribilă de eliminare, pentru că intimidare e puțin spus. Era un șoc, încercau să te împingă să faci un gest, pentru că, vă dați seama, erai sub betoanele celulei. Te puteai gândi la post comunism?! Viața era încheiată. Ce însemna o semnătură? Dar era ceva care mă reținea să fac un lucru care nici nu trebuia făcut, pentru că eram conștient că s-ar exploata acest lucru. Dar nu trebuia făcut în raport cu mine. Deci era o presiune formidabilă care striga ca un cor sacadat: „Scrie, semnează, semnează, semnează” și mi s-a întâmplat că am aruncat pur și simplu pixul și să spun: „Nu pot să semnez!”. S-au liniștit și mi-au spus: „Bun, atunci scrie jos”. Și asta a fost să zicem negocierea, că textele erau *considerate* a denigra orânduirea socialistă. Vedeți ce înseamnă detalii în lumea aceea a semnificanților? Deci asta s-a întâmplat. A fost o trecere foarte ușoară așa în revistă, dar asta voiam să spun eu. Nu aș fi putut să fac atât dacă nu erau atâția oameni. Iar soarta mi-ar fi fost cu siguranță alta dacă nu erau oamenii din jur care mă ajutau dar și alți oameni din afară care au transformat cazul meu într-un caz internațional, deci acei disidenți au putut să fie disidenți pentru că o mulțime de alți eroi anonimi au fost lângă ei. Soția a fost admirabilă, am avut încrederea aceea că poți să lași copiii în

mâna unei ființe care va rezista. Deci eu sunt profund recunoscător când ceilalți vorbesc despre eroismul disident. Eu am în minte acest eroism anonim și extrem de prețios, și profit, uitați, ne amintim de aceste lucruri. Nu trebuie uitată lumea aceea care a suportat, dar, în același timp, a ajutat binele.

L.H.: Și după această disidență a dumneavoastră dinainte de '89, după '89, poate că ascultătorii noștri s-ar fi așteptat să ajungeți într-o funcție importantă, ați fost o perioadă membru în Consiliul Salvării.

G.A.: Dar mi-am dat demisia într-un moment, iarăși, spectaculos. Era momentul în care președintele atunci CPUN-eului, Ion Iliescu, a încercat să obțină de la CPUN condamnarea pieței Universității, ceea ce ar fi însemnat automat represalii, dar sub aceasta egidă colectivă era mai ușor de tratat. Și se ajunsese mai aproape de acel moment, că totuși CPUN, care era destul de divers în același timp să voteze majoritatea asta și atunci am oprit evenimentul. Ticu Dumitrescu și cu mine, care am ieșit împreună, am spus ce era de spus și am anunțat că ne dăm demisia. Și astfel s-a blocat, s-a evitat gestul acela. Când am ieșit, erau mulțimi de la IMGB care strigau, urlau și ne înjurau. Nu am fost și nu am urmat o linie politică propriu-zisă, însă am inițiat Comitetul Helsinki, o mulțime de organizații...

L.H.: Deci v-ați axat mai mult pe drepturile omului, pe activitatea aceasta care era necesară și este încă necesară României.

G.A.: Și care au contat enorm, organizațiile guvernamentale au contat cu adevărat în perioada aceea. Am jucat, totuși, un rol principal la inițierea Alianței Civice și tot ceea ce însemna ea. M-am aplecat mai mult spre problema maghiarilor și a minorităților pentru că asta devenise, atunci puteam să văd o cheie a democrației românești. Regimul lui Ceaușescu s-a reconstruit ca schimbând logica organelor de represiune și aceasta s-a bazat pe o filosofie antimaghiară. Acest instrument era în mâna postcomuniștilor și tot ce s-a întâmplat la Vatra română, Târgu Mureș, scandalurile ulterioare, a însemnat exploatarea tehnicilor și oamenilor specializați în propagande antimaghiare pentru crearea noilor

elite românești. Și m-am implicat foarte activ pe această temă. Pentru mine perioada '90 a fost o perioadă romantică, a fost excepțională. Deci o lume în care vedeai cum se face istorie. Am făcut ceea ce am putut să fac și statutul de disident mi-a dat astfel de posibilități. Pe urmă lucrurile s-au complicat și acesta este motivul pentru care mi s-a părut firesc să fac o meserie din valorile pe care le numisem și le promovasem cu relativa înțelegere pe care o are un entuziast, dar nu un specialist. Deși sunt fizician, am luat doctoratul în științe politice și acum predau studenților: am cursuri de Naționalism și minorități, Multiculturalism și valori democratice, Drepturile omului. Aceasta este zona în care m-am specializat, dar și pe etica memoriei lucrez mult în arhive. Am scris niște cărți și o voi mai face în continuare.

L.H.: Domnule Gabriel Andreescu, mai poate fi vorba despre disidență acum sau de rezistență?

G.A.: Vedeți, termenul de *disidență* e foarte bogat. Nu are o istorie, o etimologie, în primul rând. Dar el putând să acopere o mulțime de lucruri, să nu uităm că dacă acum am vorbit de disidență în sensul acesta al rezistenței la comunism, nu trebuie să îl amestecăm cu celelalte. Astăzi vorbim despre o mulțime de comportamente umane care înseamnă și umilința, și acceptare, și indiferență, și opoziție. Vorbim de o disidență față de categoria din care faci parte, din partidul din care ești, dar e cu totul alt sens...

L.H.: Dar despre libera exprimare ?

G.A.: Scriu mult despre libera exprimare, o temă care mă preocupă foarte mult, mai ales că am și o responsabilitate. M-am implicat mult în elaborarea și adoptarea unei legi de combatere a discriminării. Eu cred în libera exprimare, eu cred că oamenii trebuie să fie decenti, cred că *political correctness* are un anumit sens, are un conținut: trebuie să vorbești în așa fel încât să nu fii crud cu ceilalți. Cu un cuvânt adresat unui om cu handicap, dacă te adresezi batjocoritor, poți să îi tai inima. Deci sunt lucruri pe care nu e firesc să le faci, dar asta este una. Eu cred că omul trebuie să fie decent, să își controleze limbajul, dar cred că trebuie să aibă libertatea de exprimare... În definitiv asta învățăm de la comunism că libertatea de

exprimare este fundamentală pentru democrație și pentru demnitatea interioară. Desigur că există și consecințe negative, în mulțimea celor care abuzează, care o utilizează ca să distrugă alte vieți. Dar aici e un mecanism al democrației. Cred că trebuie acceptată libertatea de exprimare și avem modelul american în care libertatea este sacrosanctă, dar, în același timp, corpurile profesionale își pot introduce propriile lor reguli.

A consemnat Elena Mișu

AUTORI

Gabriel Andreescu (n. 8 aprilie 1952, Buzău) este activist român pentru drepturile omului și profesor în domeniul științelor politice, disident anticomunist român, care s-a opus deschis lui Ceaușescu și regimului său autoritar. Ține cursuri la Facultatea de Științe Politice a Școlii Naționale de Științe Politice și Administrative (SNSPA) din București și este membru activ al mai multor organizații pentru drepturile omului. A avut o lungă activitate în presă, a scris și predat în domenii precum multiculturalismul, minoritățile naționale, libertatea de religie și secularismul, etica și politica memoriei ș.a. Este directorul trimestrialului *Noua Revistă de Drepturile Omului*, continuatoarea *Revistei Române de Drepturile Omului*.

Cezar Avram (n. 22 august 1946), cercetător științific, este directorul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu Plopșor”, profesor universitar doctor la catedra de Științe Politice, Facultatea de Științe Sociale, Universitatea din Craiova. În 1999, și-a obținut titlul de doctor în istorie în cadrul Facultății de Istorie a Universității din București cu teza „Procesul de colectivizare a agriculturii în regiunea Oltenia: 1949-1962”, conducător științific academician prof. univ. dr. Dinu C. Giurescu.

Flori Bălănescu (n. 31 martie 1969, Craiova) este cercetător științific de gradul III în cadrul Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului. Domenii de interes: regimul de detenție în comunism, forme de represiune, mecanismele psihologice ale ideologiei în sfera socioculturală, femeia în comunism, responsabilitatea intelectualului în comunism. Volume publicate: *Ocupația sovietică în România. Documente, 1944-1946*, București, Editura Vremea, 1998, coautor; *Biserica întemnițată. România, 1944-1989*, București, INST,

1998, coautor; *The Imprisoned Church. Romania, 1944-1989*, INST, Bucharest, 1999, ed. engl., 1999 coautor; Flori Stănescu (Bălănescu), Paul Goma, *Dialog*, București, Editura Vremea, 2008; Alexandru Budișteanu în *Dialog* cu Flori Bălănescu, *Între istorie și judecata posterității*, București, INST, 2011; *România 1945-1989. Enciclopedia regimului comunist. Represiunea*. vol. I. A-E, București, INST, 2011, coautor; *România 1945-1989. Enciclopedia regimului comunist. Represiunea*. vol. II. F-O, București, INST, 2012, coautor; Literatură: *În mâinile tale*, Editura Blumenthal, București, 2012.

Ana-Maria Cătănuș este cercetător științific III în cadrul Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române. A elaborat studii pe tema disidenței în România și Uniunea Sovietică. Autoare a tezei de doctorat cu titlul *Forme de disidență în spațiul sovietic și est-european în anii '70-'80. Cazul românesc*, susținută la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, Academia Română, la 21 februarie 2012.

Cosmin Dragoste (n. 1978, Craiova) este lector doctor la Facultatea de Litere a Universității din Craiova (Departamentul de Studii Anglo-Americane și Germane) și redactor al revistei Mozaicul. A publicat peste 200 de articole și traduceri în reviste de cultură din țară și din străinătate. Volume publicate: *Rolf Bossert – un mic killer al strașnicului cotidian*, Craiova, Aius, 2011, *Mărgele de sticlă* (Aius, 2008), *Herta Müller – Metamorfozele terorii*, Craiova, Aius, 2007. Stagii de cercetare doctorală și postdoctorală la Innsbruck, München, Tübingen, Viena.

Mihai Ghițulescu (n. 29 septembrie 1982, Craiova) lucrează ca lector universitar, la Universitatea din Craiova, Facultatea de Științe Sociale, Catedra de Științe politice. A făcut doctoratul la Universitatea din Craiova (conducător: prof. univ. dr. Vladimir Osiac), pe care l-a susținut în 2010 cu teza *Organizarea administrativă a statului român în perioada 1859-1918*. De asemenea, a urmat stagii de perfecționare profesională la Cambridge și la Université de Bourgogne. Domeniile sale de

interes sunt: Istorie politică, Istoria ideilor politice, Regimuri politice, Studii electorale. A publicat studii și articole în numeroase reviste de cultură și de specialitate din țară și din străinătate și a participat la diferite manifestări științifice.

Toma Grigorie (n. 5 mai 1940, Golenți, județul Dolj) este poet, eseist și istoric literar. Studiile universitare de filologie le-a început la Timișoara și le-a încheiat la București în 1966. A fost profesor la Ciuperceeni Vechi și Calafat, iar din 1974 este profesor la Facultatea de Litere a Universității din Craiova. Și-a susținut doctoratul în 1983, la Universitatea din București. A predat la Institutul de Filologie Romanică al Universității „Adam Mickiewicz” din Poznari, Polonia (1996-1997). În 1997 devine secretar științific al Cursurilor de vară „Constantin Brâncuși” ale Universității din Craiova.

Ana Maria Jugănar (n. 10 iulie 1984) este în prezent profesor de limba și literatura română și limba latină. Din 2011 este doctorand în cadrul Facultății de Litere, Universitatea din București.

Ion Bogdan Lefter (n. 11 martie 1957, București) este un poet și eseist, critic și istoric literar român. A fost director al revistei „Observatorul cultural”, redactor-șef al revistei literare „Contrapunct” și analist politic al postului de radio Europa Liberă, secția română. A fost unul dintre reprezentanții curentului optzecist în literatura română. În prezent, este profesor universitar doctor la Facultatea de Litere a Universității din București și director editorial al revistei „aLitudini”. În perioada 1979-1989, a fost membru activ al Cenaclului de Luni al Centrului Universitar București și al cenaclului Junimea al Universității din București.

Nicolae Marinescu (n. 19 ianuarie 1947, Craiova) este eseist, istoric literar și director al revistei „Mozaicul”, membru al Uniunii Scriitorilor din România. A publicat volumele: *Mozaikul (1838-1839). Un proiect european*, Craiova, Editura Aius, 2003, *Clipa captivă*, Craiova, Editura Aius, 2008,

Mozaicul. Modernitatea tradiției, Craiova, Editura Aius, 2008, și *Aius 20. File din istoria noastră*, Craiova, Editura Aius, 2011.

Adrian Michiduță (n. 11 februarie 1963, Craiova) este doctor în filozofie, istoric al filosofiei românești și redactor la Editura Aius, unde coordonează Colecțiile „Biblioteca de filosofie românească” și „Biblioteca de filosofie universală”. A publicat peste 100 de articole de specialitate și următoarele volume: *Filosoful Mircea Florian. Biobibliografie* (2003), *Logică* (2003), *Sociologia opiniei publice* (2003), *Manual de jurnalism* (2005), *Filosofia recesivității* (2009), *Filosoful Iosif Brucăr. Contribuții biobibliografice și documente* (2010).

Gabriel Nedelea (n. 31 iulie 1987, Cujmir, județul Dolj) este doctorand la Universitatea din București, Facultatea de Litere, cu o teză de doctorat denumită „Evoluția poeziei românești în deceniile șapte și opt”, coordonată de prof. univ. dr. Eugen Negrici și prof. univ. dr. Ion Bogdan Lefter. A debutat editorial cu volumul de versuri *Peisaj cu întâlnire*, Craiova, Editura Aius, 2011. A obținut numeroase premii naționale pentru poezie și critică literară, la colocviile naționale studentești. Este prezent în numeroase antologii de poezie și în volume colective. A publicat peste 50 de studii literare, eseuri, cronici și recenzii în reviste ca: „Mozaicul”, „Ramuri”, „Scrisul Românesc” (Craiova), „Cultura”, „Luceafărul”, „România literară” (București), „Paradigma”, „Antiteze” etc. Este redactor la Revista „Mozaicul” și tehnoredactor la Grupul Editorial Aius.

Petre Opriș (n. 20 septembrie 1968, Craiova, județul Dolj) este istoric militar. A absolvit Școala Militară de Ofițeri de Artilerie și Rachete „Ioan Vodă” din Sibiu (1990) și Facultatea de Istorie din cadrul Universității din București (1997). În perioada 1990-1999, a îndeplinit diferite funcții de ofițer de artilerie în garnizoanele Plenița (județul Dolj) și Craiova. Între anii 1999-2002, și-a desfășurat activitatea la Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară din București, în funcția de redactor la Revista de Istorie Militară. În anul 2008, a obținut titlul de doctor în istorie la Universitatea „Alexandru

Ioan Cuza” din Iași. Este autorul unei teze de doctorat cu tema „România în Organizația Tratatului de la Varșovia” (1955-1991), (coordonator științific: prof.univ.dr. Ion Agrigoroaiei).

Constantin M. Popa (n. 1 septembrie 1943, Brașov) este istoric și critic literar, iar din 1992 este membru al Uniunii Scriitorilor din România. Colaborează la numeroase reviste de cultură din țară și din 1998 este redactor șef al revistei „Mozaicul”. Dintre volumele publicate: *Ceremonialul sadovenian* (Ed. Scrisul Românesc, Craiova, 1997), *Adrian Marino. Monografie* (Ed. Aula, Brașov, 2001), *Mircea Dinescu, poezia insurgenței* (Ed. Scrisul Românesc, Craiova, 2006), *Îngeri provizorii* (Ed. Aius, Craiova, 2010).

George Popescu (n. 20 februarie 1948, Bratovoiești, județul Dolj) este un cunoscut poet, traducător și critic craiovean. Este licențiat al Facultății de Filologie din Craiova (1981). În prezent, este conferențiar al Facultății de Litere din Craiova, unde predă Istoria literaturii italiene. Membru al Uniunii Scriitorilor din România și redactor-șef al revistei Paradigma. Este redactor-șef al revistei „Autograf” (2005). A tradus din importanți poeți și critici literari italieni, precum Umberto Eco, Pier Paolo Pasolini, Vittorio Sereni, Maria Corti, Leonardo Sciascia. În 2003, George Popescu a primit premiul USR (filiala Craiova) pentru traducere. Colaborator al revistelor: „Viața românească”, „Luceafărul”, „Ramuri”, „Mozaicul”, „Transilvania”, „Sinteze”, „Convorbiri literare”, „Scrisul românesc”, „Analele Universității din Craiova”, seria filologie.

Adrian Dinu Rachieru (n. 15 septembrie 1949, Soloneț, județul Suceava), este profesor universitar, critic literar, eseist și prozator. A urmat cursurile Facultății de Filosofie – secția Sociologie – de la Universitatea din București (1966 – 1971). Este doctor în sociologie al Universității din București cu teza „Postmodernismul românesc și circulația elitelor în context

postdecembrist” (1999). În prezent, este decanul Facultății de Jurnalistică de la Universitatea Tibiscus din Timișoara.

Ana-Maria Rădulescu (n. 18 iunie 1979, Craiova) este bibliotecară în cadrul Institutului Național pentru Studiarea Totalitarismului. A absolvit programul de master în științe politice, Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București (2004) și este doctorandă în științe politice, Universitatea din București, cu tema „Conservatori și liberali din județul Dolj, 1888-1924”, conducător științific prof. univ. dr. Daniel Barbu.

Marcel Răduț Seliște (n. 1970) este preot la Spitalul Clinic Județean de Urgență nr.1 și editorialist la „Ora de Dolj”. Volume publicate: *Cu căruța prin democrația românească* (Editura de Sud, 2009) și *Jurnal cubanez - Amintiri din Absurdistan* (Aius, 2011).

Sorina Sorescu (n. 29 mai 1967) este lector universitar doctor în cadrul Facultății de Litere, Universitatea din Craiova, și critic literar. A realizat ediții critice la volume de Marin Sorescu și Adrian Marino. Numără cinci participări la volume colective, șapte prefețe, peste cincizeci de articole în reviste științifice și culturale. A publicat volumele: *Jurnalul fără jurnal. Jocurile semnăturii*, Craiova, Editura Aius, 1999, și *Metacritice. Critica de tranziție*, Craiova, Editura Aius, 2008.

Daniel Vighi (n. 9 octombrie 1956, Lipova, județul Arad) este prozator, eseist și publicist. El face parte din pleiada de prozatori postmoderni ai generației optzeciste. A absolvit în 1980 Facultatea de Filologie a Universității din Timișoara. În decembrie 1989 a participat la mișcările de protest de la Timișoara care au declanșat revoluția anticomunistă. În prezent, este profesor universitar la Facultatea de Litere a Universității de Vest din Timișoara.

Aurelian Zisu (n. 1956, comuna Almăj, județul Dolj) este profesor de limba și literatura română, la Colegiul Național

„Carol I ”, Craiova. A publicat numeroase articole în reviste de cultură din țară volumele de versuri: *Scrisori către Neant*, Iași, Editura Junimea, 1999; *Cămașa de forță*, Craiova, Editura Aius, 2001; *Sonetele rănite*, Craiova, Editura Aius, 2009; *Iubita lui Kirillov*, Craiova, Editura Aius, 2012 și monografia în trei volume *Ion Caraion. Sfârșitul continuu*, Craiova, Editura Aius, 2010, 2012.